

გ. აკოფაშვილი

ჩინდობა შუა საუკუნეების საქართველოში

სკიპ-2000
საქართველო

84

თბილისი
„მეცნიერება“
1992

ხაინდობა საქართველოში

ნაშრომში განხილულია ქართული რაინდობის ჩამოყალიბება და გავრცელება IX—XII საუკუნეთა საქართველოში, როგორც შედეგი ფეოდალური ურთიერთობის განვითარების მაღალი დონისა. ნაჩვენებია, რომ ქართული რაინდობა აღნიშნულ ეპოქაში საუკეთესო სამხედრო თვისებების მქონე პროფესიონალ მეომართა მრავალიცხოვან ფენას წარმოადგენდა. ნაშრომი მოგვითხრობს რაინდული იდეალების, ზნე-ჩვეულებების, ფიზიკური აღზრდის, სამხედრო აღჭურვილობის, სპორტული შეჯიბრებების და ქართული რაინდული საზოგადოების საერთოდ მაღალგანვითარებული სულიერი კულტურის შესახებ XI—XII საუკუნეთა საქართველოში. მოცემულია ქართული რაინდობის შედარება ევროპულ რაინდობასთან, დადგენილია როგორც მათი საერთო ნიშნები, ასევე საკუთრივ ქართული რაინდობისათვის დამახასიათებელი თავისებურებანი.

იმ დროს, როდესაც ევროპული რაინდობის ისტორიის შესახებ ფართო სამეცნიერო ლიტერატურა არსებობს, ქართული ისტორიოგრაფია ჯერ კიდევ ვალშია ამ მნიშვნელოვანი პრობლემის გაშუქების მხრივ.

წარმოდგენილი ნაშრომი ერთგვარი ცდაა აღნიშნული ნაკლის შეძლებისდაგვარად შევსების მიმართულებით.

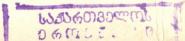
წიგნი განკუთვნილია ისტორიკოსებისა და მკითხველთა ფართო საზოგადოებისათვის.

რედაქტორი ისტ. მეცნ. დოქტორი ქვ. ჩხატარაიშვილი

რეცენზენტები: საქ. მეცნიერებათა აკადემიის წ/კორესპონდენტი

მ. დუმბაძე

ისტ. მეცნ. დოქტორი ო. სოსელია

შესავალი

(თითქმის ყველა ფეოდალურ სახელმწიფოში საზოგადოებრივი გან-
 ვითარების გარკვეულ ეტაპზე იქმნება რაინდ-მეომართა ლაშქარი
 მეტ-ნაკლებად განვითარებული სახით. რაინდობა, რაინდული ლაშ-
 ქარი, როგორც სოციალური წოდება, განსაკუთრებით დამახასიათებე-
 ლი და გავრცელებულია შუა საუკუნეთა იმ ფეოდალურ ქვეყნებში,
 სადაც ფეოდალური ურთიერთობა მთელი სისრულით არის გამარჯვე-
 ბული, ბოლომდე ჩამოყალიბებული და ყოვლისმომცველი.) ასეთ ფეო-
 დალურ ქვეყნებში მწარმოებელთა კლასი, გლეხობა მთლიანად ფეო-
 დალურ დამოკიდებულებაშია მოქცეული, ამასთანავე ამ დამოკიდე-
 ბულების განსაკუთრებით მძიმე — ბატონყმობის სახით. ასეთ პირო-
 ბებში (სამეფო ხელისუფლების სისუსტე, გლეხთა ექსპლუატაციის
 ბატონყმური ფორმა) მებატონე-ფეოდალებს განსაკუთრებით ჭირდე-
 ბათ თავიანთ კარზე კარგად გაწვრთნილი სამხედრო ძალის არსებობა,
 რომელიც უზრუნველყოფს ბატონყმური უღლის ქვეშ მოქცეული
 ყმა-გლეხების მუდმივ მორჩილებაში ყოლას და დაეხმარება გლეხთა
 წინააღმდეგობის დათრგუნვის საქმეში. ასეთ ძალას ფეოდალი პოუ-
 ლობს წვრილი ფეოდალების სახით, რომელთაც ცენტრალური ხელი-
 სუფლების სისუსტის გამო თვითონაც ძლიერ ესაჭიროებათ მძლავრი
 პატრონის მფარველობა მეზობელი ფეოდალების შემოტევებისა და
 ძალმომრეობისაგან დასაცავად, ანდა საკუთარი ყმა-გლეხების დასა-
 მორჩილებლად. მყარდება ფეოდალთა კლასის შინაგანი ორგანიზაციის
ფორმა — ვასალიტეტი, რომლის დროსაც ძლიერსა და სუსტ ფეო-
 დალთა შორის დადებული ხელშეკრულების უმცროსი კონტრაგენ-
 ტი — ვასალი კისრულობს სამხედრო სამსახურს და ერთგულებას
 სიუზერენის მიმართ, ხოლო ეს უკანასკნელი ვასალს მფარველობასა
 და ყოველგვარი მოძალადისაგან დაცვას პირდება. მთელი ფეოდა-
 ლური საზოგადოება ყალიბდება რთული, მრავალსაფეხურიანი იერარ-
 ქის სახით; სიუზერენი — ვასალი — სუბვასალი. ასეთი ტიპის სა-
 ზოგადოება ფეოდალური ურთიერთობის სრულიად დამთავრებულსა
 და ღრმად განვითარებულ სახეს ქმნის.

მეორე მხრივ, არსებობს ქვეყნები, სადაც ფეოდალური ურთი-
 ერთობა ემყარება ფეოდალისა და ფეოდალურად დამოკიდებული,

მაგრამ პირადად თავისუფალი გლეხობის ურთიერთობას. გლეხს ასეთ შემთხვევაში შენარჩუნებული აქვს რა პირადი თავისუფლება მხრივაც უფლებრივად ნაკლებად არის შეზღუდული, ექსპლუატაციის შედარებით უფრო მსუბუქი უღლის ქვეშ იმყოფება. ასეთ ფეოდალურ ქვეყანაში, ჩვეულებრივ, არსებობას განაგრძობს ჯერ კიდევ ფეოდალური ურთიერთობის გარეშე დარჩენილი თავისუფალი გლეხობაც, რომელიც უშუალოდ მეფეს ემორჩილება ქვეშევრდომობის პრინციპით. ყოველივე ამის გამო აქ შედარებით უფრო მტკიცეა ცენტრალური ხელისუფლება და მას ძალუძს სახელმწიფოში საჭირო წესრიგისა და მშვიდობიანობის დაცვა. ამგვარ პირობებში — გლეხობის ექსპლუატაციის შედარებით მსუბუქი ფორმისა და ცენტრალური ხელისუფლების ერთგვარი სიმტკიცის დროს არ იქმნება ვასალიტეტის დამყარების აუცილებლობა მსხვილ ფეოდალებსა და საშუალო ანდა შედარებით სუსტ ფეოდალებს შორის. ფეოდალთა კლასის ყველა წარმომადგენელი, ანდა მათი უდიდესი ნაწილი მაინც, მეფის უშუალო ვასალებად რჩებიან, რაც კიდევ უფრო აძლიერებს ცენტრალურ ხელისუფლებას. ამ უკანასკნელი ტიპის ფეოდალურ სახელმწიფოთა ნიმუშს აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში ვხვდებით, ხოლო ფეოდალურ სახელმწიფოთა ის ტიპი, სადაც ფეოდალიზმს განსაკუთრებით ღრმა და დასრულებული სახე აქვს, დამახასიათებელია დასავლეთ ევროპის ქვეყნებისათვის. განსაკუთრებით ტიპურია ამ მხრივ ჩრდილოეთ საფრანგეთი, გერმანიის დასავლეთი და ნაწილობრივ ინგლისი. ამიტომაც, რომ ამ ქვეყნებში განსაკუთრებული განვითარება ჰპოვა სამხედრო ლაშქრის რაინდულმა სახეობამ, რაინდობამ, რომელმაც არა მარტო საკუთარი ზნე-ჩვეულებები გამოიმუშავა, არამედ მაღალი სულიერი კულტურაც შექმნა.

საქართველოში ფეოდალური ურთიერთობის სწორედ ამ ტიპის ფორმას ვხვდებით, დამახასიათებელს დასავლეთევროპული ქვეყნებისათვის. ამაზე მიუთითებს საქართველოში ბატონყმობისა და მრავალსაფეხურიანი ვასალიტეტის ფართო გავრცელება, ამაზევე მეტყველებს ცენტრალური ხელისუფლების გარკვეული სისუსტე ფეოდალური წყობილების გამარჯვების ჟამს და ადრეფეოდალური ხანის საქართველოში. ამდენად სრულიად ბუნებრივია, რომ სენიორ-ვასალური ურთიერთობაზე დამყარებულმა სამხედრო ლაშქარმა — რაინდობამ განვითარებული ფეოდალიზმის ხანის საქართველოში საკმაოდ მაღალ განვითარებას მიაღწია და, ისე როგორც ევროპის მრავალ სახელმწიფოში, საკუთარი მაღალი კულტურაც შექმნა.

ქართული რაინდობის წარმოქმნა-განვითარების საკითხები ჩვენს ისტორიოგრაფიაში საგანგებო შესწავლის საგანი არ ყოფილა, მაგრამ

XI—XII საუკუნეთა საქართველოში რაინდობის როგორც გარკვეული სოციალური კატეგორიის არსებობა აღუნიშნელი არ დარჩენილა ქართულ ისტორიოგრაფიაში, თუმცა, ჩვეულებრივ, მას მხოლოდ კლედ და სხვათაშორის იხსენიებენ და, უფრო მეტად, ძველ ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებში შემონახული რეალიების საფუძველზე.

პირველი, ვინც ყურადღება მიაქცია ძველ საქართველოში რაინდობის ინსტიტუტის არსებობას, XIX საუკუნის ფრანგი ქართველოლოგი აკადემიკოსი მარი ბროსე იყო. რუსეთის საიმპერატორო აკადემიის სხდომაზე 1837 წლის სექტემბერში მან წაიკითხა მოხსენება მიძღვნილი შუა საუკუნეთა ქართული სათავგადასავლო-საგმირო რომანის „ამირან-დარეჯანიანის“ ანალიზისადმი. მომდევნო 1838 წელს ეს მოხსენება დაბეჭდა კიდევაც აკადემიის სამეცნიერო ორგანოში — Bulletin Scientifique de l'Academie impériale des Sciences, III, 1938, Mélanges asiatiques.

საკითხის განხილვას მ. ბროსე იწყებს ქართულ საზოგადოებაში ისტორიულად შემონახული რაინდული იდეალებისა და ზნე-ჩვეულებების დახასიათებით. მკვლევარი აღნიშნავს, რომ ქართველები დაჯილდოებულნი არიან გმირული სიმამაცით, რის გამოც მათგან შემდგარი ცხენოსანთა რაზმი რჩეული იყო ხოლმე სპარსულ ჯარში. ქართული რომანების ავტორები ერის მემორული გემოვნების დასაკმაყოფილებლად თხზულებათა პერსონაჟებად ირჩევენ ისეთ გამოჩენილ ადამიანებს, რომელთაც ახასიათებთ ომისა და საზიფათო თავგადასავლებისადმი მიდრეკილება, ფიზიკურად ძაღლონით სავსენი არიან, მარჯვედ ხმარობენ საბრძოლო იარაღს, ამავე დროს ახასიათებთ მაღალი თავაზიანობა, საუკეთესო განათლება, კეთილშობილური მეტყველება.

ამგვარი იდეალების საუკეთესო მაგალითად მ. ბროსეს მოჰყავს „ვეფხისტყაოსნის“ გმირები, რომლებიც საზიფათო თავგადასავლებით აღსავსე სამსახურს კისრულობენ, თავს მძიმე გასაჭირსა და ხიფათში იგდებენ იმისათვის, რომ მოიპოვონ უმშვენიერესი რჩეული ქალის მოწონება და სიყვარული, ან კიდევ იმისათვის, რომ თავიანთ სუვერენს აღსრულონ სურვილი, გაუწიონ ჰუმანური სამსახური. ამაში მ. ბროსე შუა საუკუნეთა რაინდებისათვის ჩვეული იდეალების აშკარა გამოძახილს ხედავს. იგივე იდეალებს ხედავს „ამირან-დარეჯანიანშიც“. ორივე ნაწარმოები, მ. ბროსეს აზრით, ქართული ისტორიული სინამდვილის ასახვას წარმოადგენს და ამ სინამდვილეს დიდი სიახლოვე ახასიათებს რაინდული ეპოქის ევროპასთან.

მ. ბროსე ადარებს აღნიშნულ თხზულებაში ასახულ ისტორიულ ყოფას ფრანგული რაინდების ზნე-ჩვეულებებს და იდეალებს და ასკენის, რომ მათ მრავალი რამ აქვთ საერთო — შეიარაღება, მებრძოლი

სული, ქალისადმი დამოკიდებულება, ქალის კულტი და რაინდული/ურთიერთმეგობრობა.

ეროვნული
გონიერება

ძველ ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებში აღწერილი ცხოვრება რაინდული ყოფისა და რაინდული იდეალების გამოხატულებად მიჩნია აკად. ნ. მარსაც. 1910 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში — „Вступительные и заключительные строфы „Витязя в барсовой коже“—ნ. მარი წერდა, რომ XII საუკუნის ქართულ ძეგლებში ნახმარი ტერმინები—ყმა, მოყმე, რაინდის მნიშვნელობით უნდა იქნეს გაგებული. ამასთანავე, იჩენდა რა გარკვეულ სიფრთხილეს, მეცნიერი იქვე უმატებდა — „Хочу надеяться, что из-за этого в Грузии не станут а-приорно предполагать полностью европейского рыцарства со всеми его атрибутами“¹.

ქართულსა და ევროპულ რაინდობას შორის მსგავსება-განსხვავების შესახებ საუბარი ქვემოთ გვექნება, ხოლო ამ შენიშვნასთან დაკავშირებით წინასწარვე ვიტყვი, რომ ქართული და ევროპული რაინდობის, ცხადია, არასრული გაიგივებისათვის, მაგრამ ახლო მიმსგავსებისათვის სრული საფუძველი არსებობს, რასაც ქართული და ევროპული ფეოდალიზმის ტიპოლოგიური მსგავსებაც იძლევა.

შემდეგ ნ. მარი ჩამოთვლის იმ ძირითად ზნეობრივ ნიშნებს ქართველი მოყმე-ჭაბუკის იდეალს რომ ახასიათებს მხატვრული ძეგლებისდამიხედვით: საგმირო საქმეები, მტრებთან ომში ბრწყინვალე გამარჯვებები, ავ სულელებთან და მხეცეებთან ძლევამოსილი შეჭიდება, მეტოქეებთან ორთაბრძოლაში საქვეყნოდ სახელის მოხვეჭა, ცხენოსნობის, მშვილდოსნობის, ბურთაობის მაღალი ოსტატობა, პატრონისადმი უსაზღვრო ერთგულება, მუდმივი მზადყოფნა სუსტისა თუ გასაჭირში ჩავარდნილის დასახმარებლად, უაღრესი ხელგაშლილობა და უანგარობა; მეფისადმი არა მარტო მორჩილება, არამედ თაყვანისცემა და თავდადება. ამას გარდა, ნ. მარი აღნიშნავს, აგრეთვე, ქართველ რაინდებს შორის გავრცელებულ დამძობილების ჩვეულებას, რომელიც ურთიერთისადმი დახმარებისა და თავდადებული ერთგულების ვალდებულებას აკისრებდა. ქართული რაინდობა, ნ. მარის აზრით, ადგილობრივი მოვლენაა სავესტით: „есть основание думать, что в древней Грузии рыцарь... продукт местной жизни, родной институт а не заносное культурно-социальное понятие, с которым грузины познакомились лишь в литературных памятниках, переводах с персидс-

¹ Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, кн. XII, СПб., 1910, с. XIII.

კოგო. Вопрос во всяком случае заслуживает дальнейшего иссле-
დования²“.

საქართველო
საზოგადოებრივი
მეცნიერებათა
ინსტიტუტი

საინტერესო მსჯელობა რაინდობის შესახებ XI—XII საუკუნეების საქართველოში მოეპოვება აკად. ივ. ჯავახიშვილს თავის კაპიტულურ ნაშრომში „ქართული სამართლის ისტორია“. იხილავს რა ტერმინებს „ლაშქარი“ და „სპა“, ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ ორივე სიტყვა სპარსულიდან არის შემოსული ქართულში და ორივე ენაზე „ჯარს“ ნიშნავს. „მაგრამ ქართულში ეს ორი სიტყვა, — წერს მკვლევარი, — განსაკუთრებული მნიშვნელობითაც იხმარებოდა და სავანგებო ცნების აღმნიშვნელ ტერმინებადაც იქცა“. ივ. ჯავახიშვილს მოაქვს ამ ტერმინების ძველ ქართულ წყაროებში ხმარების მაგალითები, საიდანაც ირკვევა, რომ იქ უბრალო ჯარზე კი არ არის საუბარი, „არამედ რომელიღაც მაღალსა და გავლენიან სამხედრო წრეზე, რომელსაც შეუძლიან მეფეს გაუბედოს და თავისი წადილი მოახსენოს“ და რომ ამგვარი „ლაშქრისა“ თუ „სპის“ დამახასიათებელი და შემაკავშირებელი თვისება... სამხედრო ხელობა და მამაცობა იყო. მაგრამ ისინი უბრალო მეომრები კი არ ყოფილან, არამედ მეომარაა რჩეული ნაწილი, ქვეყნის ბედ-იღბალსა და კეთილდღეობაზე მზრუნველი წრე. უნებლიედ დასავლეთ ევროპის საშუალო საუკუნეების რაინდობა გვაგონდება, რომელიც ამგვარადვე რჩეულს და გავლენიან წრეს შეადგენდა და განსაკუთრებული რაინდული წესებითა და ზნე-ჩვეულებით იყო ცნობილი. საგულისხმოა, რომ აქაც რაინდობის სახელად იხმარება milites, ე. ი. მეომარნიო. ძველ საფრანგეთშიც ლათინური სიტყვა milis, რომელიც რაინდის გამომხატველ ტერმინად იყო მიღებული, ერთსა და იმავე დროს მხედარსაც ნიშნავდა და წარჩინებულსაც. მაშასადამე, სახელის მხრივ ზემოაღნიშნულ ქართულ მოვლენასა და დასავლეთ ევროპის რაინდობას ერთგვარი მსგავსება აქვს. ნ. მარის იმ ნაშრომზე დაყრდნობით, რომლის შესახებაც ზემოთ გვქონდა საუბარი, ივ. ჯავახიშვილიც აღნიშნავს, რომ „ძველი ქართული „მოყმე“ უდრის სწორედ დასავლეთ ევროპის „რაინდს“, ხოლო თვით „რაინდობა“—სათვის, ვითარცა ერთეული დაწესებულებებისათვის, ქართულად, მაშასადამე, ტერმინად ან „ლაშქარნი“ ან არა და „სპანი“ იხმარებოდა. ამ მხრივ საყურადღებოა, რომ საქართველოშიაც ლაშქარში ყოფნა და სამსახური მარტო მოქალაქეობრივი მოვალეობა კი არ იყო, არამედ საპატიო და საამაყო უფლებად ითვლებოდა ყოველი კეთილშობილი ადამიანისათვის. ისეც კი ყოფილა, რომ როდესაც დამნა-

² Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, кн. XII, СПб., 1910, с. XXVII.

შავის მოქალაქეობრივი დასჯა სურდათ, მაშინ მას თურმე ამ უფლებას ჩამოართმევდნენ ხოლმე“³.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, აკად. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, XI—XII საუკუნეთა საქართველოში არსებობდა დასავლეთ ევროპის რაინდობის მსგავსი რჩეულ მხედართა წრე, რომელიც სახელმწიფოში დიდი გავლენით სარგებლობდა და რომელსაც თავის ზნე-ჩვეულებათა გარკვეული კოდექსი ჰქონდა, ამ წრის ზოგადი სახელწოდება იყო „სპა“ და „ლაშქარი“ ამ სიტყვათა უფრო ვიწრო, საკუთრივი მნიშვნელობით.

ქართული რაინდობისა და, კერძოდ, რაინდული იდეოლოგიის შესახებ X—XII საუკუნეთა საქართველოში თავისი შეხედულება აკად. ს. ჯანაშიამაც გამოთქვა. მან აღნიშნა, რომ ამ პერიოდის საქართველოში „დასავლეთ ევროპის მსგავსად, დიდ განვითარებას პოულობს აგრეთვე რაინდობა („მოყმე“, „ჭაბუკი“) და მისი იდეოლოგია“ ფეოდალი-რაინდი, წერს ს. ჯანაშია, გამუდმებულ სამარ ექსპედიციებ-სა და საშოვრისა და სახელის ძებნაში მყოფი, თავისი „მოცალოების“ საამო შინაარსით ასავსებად ეწაფება რაინდულ რომანს, რომლის გვირგვინია რუსთაველის პოემა⁴.

ქართული მწერლობის ისტორიის მკვლევართა ნაშრომებშიც გარკვევით არის საუბარი „ფეოდალურ-რაინდულ საზოგადოებაზე“ XI—XII საუკუნეთა საქართველოში, როდესაც იქმნებოდა რაინდული იდეალებითა და სულისკვეთებით გამსჭვალული ნაწარმოებები.

კ. კეკელიძე თავისი კაპიტალური ნაშრომის „ძველი ქართული მწერლობის“ II ტომის შესავალში განიხილავს რა XI—XII საუკუნეთა საქართველოში საერო მხატვრული ლიტერატურის ჩამოყალიბებისა და განვითარების მიზეზებს, აღნიშნავს, რომ ამ დროის ქართულ ფეოდალურ მონარქიაში დაწინაურდნენ საერო ფეოდალური და სამხედრო ელემენტები, რომელთაც თავიანთი გემოვნების შესაფერისი კულტურა შექმნეს. „კულტურულად დომინანტ“ ტიპად მიღებულ იქნა სამხედრო-აზნაურული ჯგუფის წარმომადგენელი, რომელიც არა მხოლოდ ფიზიკური და მეომრული თვისებებით გამოირჩევა, არამედ განათლებული ადამიანიც არის და ჰუმანური იდეალების მქონე. „ეს ის სოციალურ-კულტურული ტიპია, რომელიც დასავლეთ ევროპაში კურტუაზიულ მხედარ-რაინდითაა წარმოდგენილი“⁵. კ. კეკელიძის აზრით, „იმ სადევემპირო და სამიჯნურო-რომანტიკული მოტივების დამუშავება, რომელნიც ასაზრდოვებენ ახლად აღმოცენებულ საერო ლიტერატურას, ის „ქალის კულტი“, რო-

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. II, ნაკვ. I, 1928, გვ. 61—62.

⁴ ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან XIII საუკუნემდე. შრომები II, გვ. 430, 432—433.

⁵ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, 1952, გვ. 9.

მელიც დამახასიათებელია აბსოლუტური მონარქიის ცხოვრებისა და რომელიც ქვაკუთხედია ადრინდელი საერო ლიტერატურისა და ძვლებელი იყო მხოლოდ ფეოდალურ-რაინდული საზოგადოებრიობის პირობებში⁶.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, XI—XII საუკუნეთა ქართულ საზოგადოებას კ. კეკელიძე ფეოდალურ-რაინდულს უწოდებს. ამ საზოგადოებამ თავისი რაინდული ლიტერატურა შექმნა. „რაინდული სადევგმირო რომანის“ ნიმუშად კ. კეკელიძეს „ამირანდარეჯანიანი“ აქვს დასახელებული⁷.

(რაინდობის ჩამოყალიბების საკითხს საქართველოში კ. კეკელიძე სხვა თავის ნაშრომებშიც ეხება და თვლის, რომ რაინდობა საქართველოში სავარაუდებელია მხოლოდ XI საუკუნიდან. ნაშრომში „ადრინდელი ქართული ფეოდალური ლიტერატურა“ კ. კეკელიძე შენიშნავს, რომ საქართველოში „პროფესიულ რაინდობაზე ლაპარაკი მეცხრე საუკუნეში ნაადრევია“⁸. ეს აზრი იმ კონცეფციას ემყარება, რომლის მიხედვითაც რაინდობის საფუძველი — ვასალიტეტი საქართველოში გაერთიანებული ქართული მონარქიის შექმნის შემდეგ ყალიბდება⁹. ეს თვალსაზრისი დღეს მიუღებელი ჩანს. ვასალიტეტი, როგორც ცნობილია, ისახება და განვითარებას პოულობს არა გაერთიანებულ ფეოდალურ სახელმწიფოში, არამედ უფრო ადრე—ადრეფეოდალური ხანის დასასრულისათვის, ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტებისა და ფეოდალური დაშლილობის, სენიორიების ჩამოყალიბების პირობებში. ამდენად, რაინდობის საფუძვლების ჩამოყალიბება საქართველოში სწორედ IX საუკუნიდან არის სავარაუდებელი.)

კ. კეკელიძე წერს, რომ „რაინდთა ინსტიტუტი გარკვეულად ჩამოყალიბდა თავისი კორპორატიული ეთიკებითა და წოდებრივი ტრადიციებით XII საუკუნის ნახევრიდან“¹⁰. მართლაც, რაინდობისათვის დამახასიათებელი ყველა ნიშნის სრული სახით გამოკვეთა და რაინდობის განსაკუთრებული აყვავება „თავისი კორპორატიული ეთიკებითა და წოდებრივი ტრადიციებით“ დაახლოებით ამ დროისათვის შეიძლება ვიგულისხმობთ.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ კ. კეკელიძე ტერმინ „რაინდობას“ ხმარობს მხოლოდ ერთი, ვიწრო მნიშვნელობით — როგორც წვრი-

⁶ კ. კეკელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 10.

⁷ იქვე, გვ. 80.

⁸ კ. კეკელიძე, ადრინდელი ქართული ფეოდალური ლიტერატურა, 1935, გვ. 130.

⁹ К. Кекелидзе, Социально-политическое и культурное состояние Грузии в эпоху Руставели. ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, 1974, XII, გვ. 36—37.

¹⁰ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, 1952, გვ. 11.

ლი და საშუალო აზნაურთა გარკვეული წრის სახელს. „ამირანდარე-
ჯანიანი“, — წერს კ. კეკელიძე, — გვისაბუთებს სულისკვეთებასა და
იდეალებს გაბატონებული ფეოდალური კლასისას, განსაკუთრებით კი
მისი საშუალო წვრილ-აზნაურული ფენისას, საიდანაც რაინდები, ყმე-
ზი და ჭაბუკები გამოდიოდნენ“¹¹; „ქართული რაინდობა უმთავრესად
წვრილ მემამულე თავადაზნაურთაგან შედგებოდა“¹². „რაინდობის“ ამ-
გვარი გაგება ლიტერატურაში, ჩვეულებრივ, განსაკუთრებით გავრცე-
ლებულია. მაგრამ „რაინდობას“, მეორე, უფრო ფართო მნიშვნელო-
ბაც აქვს, როგორც ზემოთაც აღვნიშნავდით, და ამ გაგებით გარკვეუ-
ლი დროიდან ის მოიცავს მთელი ფეოდალთა კლასის გარკვეულ
წრეს მათი უმაღლესი არისტოკრატიის ჩათვლით. „რაინდი“ ამ უკა-
ნასკნელი მნიშვნელობით გვხვდება, როგორც ქვემოთ დავინახავთ,
XII საუკუნის თუ უფრო ადრინდელი ხანის ქართულ წყაროებშიც.
„რაინდის“ შესატყვისია ქართული ტერმინები — „ჭაბუკი“, „ყმა“,
„მოყმე“. „ყმად“ და „მოყმედ“ იწოდებიან „ვეფხისტყაოსანში“ არა
მარტო რიგითი ფეოდალი მეომრები, მათი უმაღლესი არისტოკრატიის
ჩათვლით, არამედ მეფეებიცა და უფლისწულებიც¹³.

ქართული ლიტერატურის ისტორიის მკვლევართა მიერ XI—
XII სს. საერო მწერლობის თვალსაჩინო ნიმუში — „ამირან-დარე-
ჯანიანი“, ჩვეულებრივ, სარაინდო-სათავგადასავლო რომანად არის
აღიარებული¹⁴. მკვლევართა ნაწილი, განსაკუთრებით დასავლეთ ევ-
როპის ლიტერატურის ზოგიერთი სპეციალისტი, რაინდულ რომანად
მოიხსენებს „ვეფხისტყაოსანსაც“¹⁵.

ამგვარ შეხედულებებს მკვეთრად უპირისპირდება ზ. შარიას

¹¹ კ. კეკელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 80.

¹² იქვე, გვ. 28.

¹³ ალ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან; ქართული ლიტერატურის ისტორია, 1958, ტ. I, გვ. 28—59 და სხვ.

¹⁴ ალ. ბარამიძე, შოთა რუსთაველი, 1958, გვ. 195; С. Серебряков, К вопросу о типологических соответствиях между творчеством певцов любви европейского средневековья и романом Руставели, ძველი ქართული მწერლობისა და რუსთაველოლოგიის საკითხები, 1976, გვ. 113—141; ვ. შიშმარიოვი, შოთა რუსთაველი (რამდენიმე პარალელი და ანალოგია), ენიქის მოამბე, 1938, ტ. III, გვ. 229—250; Schota Rustaveli, Der Reske im Tiferfall, A. georgisches Poem, Deutsche Nachdichtung von Hugo Huppert, Berlin, 1955, გვ. 26 და სხვ. დასავლეთ ევროპის ლიტერატურის სპეციალისტთა აზრს „ვეფხისტყაოსნისა“ და ევროპული სარაინდო რომანების ჟანრობრივ-იდეური სიახლოვის შესახებ საკვებით ემხრობა ალ. ბარამიძეც. ამავე დროს, სრულიად სამართლიანად, ყურადღებას ამახვილებს ქართული პოემის იდეურ-მხატვრულ უპირატესობასა და მაღალწინეობრივ სიფაქიზეზე დასავლეთ ევროპის სარაინდო რომანებთან შედარებით (იხ. ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, გვ. 218).

¹⁵ ვ. შიშმარიოვი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 229—251.

თვალსაზრისი გამოთქმული მის წერილში — „К вопросу о жанровой принадлежности Руставели и ее месте в истории мировой литературы“.¹⁰ პ. შარიას აზრით, რაინდობა საქართველოში არ არსებობდა და, ამდენად, „ვეფხისტყაოსანის“ რაინდულ პოემად გამოცხადება ყოველგვარ საფუძველს არის მოკლებული. პ. შარია თვლის, რომ აზრი რაინდობის არსებობის შესახებ საქართველოში ნ. მარის მკდარი შეხედულებებიდან მომდინარეობს, ხოლო ნ. მარი არ ფლობდაო მარქსისტულ მეთოდოლოგიას და სოციალურ პრობლემას ლინგვისტური გზით წყვეტდა, ტერმინის „ყმის“ ანალიზით, იმის მაგიერ, რომ გაერკვია არსებობდა თუ არა საქართველოში რაინდობა როგორც ინსტიტუტირებული მოვლენა. პ. შარიას აზრით, ცნება „რაინდის“ შინაარსის გადამწყვეტია ის ნიშნები, რომელიც რაინდად კურთხევის პროცედურასთან არის დაკავშირებული; ანდა, როგორც წერს ის, რაინდული კორპორაციების ფორმალურ კოდექსთან მაინც. ვინაიდან რუსთაველის პოემის გმირები — ტარიელი, ავთანდილი და ფრიდონი „არ ჩანს, რომ რაიმე კორპორაციის წევრები ყოფილიყვნენ, რომ არაფერი ვთქვათ სპეციფიკური რაინდული ორდენების შესახებ, ამდენად ისინი რაინდებად ვერ ჩაითვლებიან და საერთოდ შუა საუკუნეთა საქართველოს სინამდვილე რაინდობას როგორც ისტორიულ მოვლენას არ იცნობდა“.

სიტყვა რომ არ გაგვიგრძელდეს, მოკლედ აღვნიშნავთ ამგვარი თვალსაზრისის და საერთოდ ნაშრომის მხოლოდ ძირითად ნაკლს: ნაშრომი არ ემყარება მოვლენის — რაინდობის წარმოქმნისა და განვითარების ისტორიული საფუძვლების სწორ მეცნიერულ გაგებას და თვლის, რომ ცნება „რაინდის“ ძირითად შინაარსს ის ნიშნები წარმოადგენს, რომელიც რაინდად კურთხევის ფორმალურ პროცედურასთან, რაინდული კორპორაციების არსებობასთან არის დაკავშირებული.

დაბოლოს, 1982 წელს, გამოქვეყნდა ს. კაკაბაძის ნაშრომი „დიდგორის ომი“, სადაც შედარებით ვრცლად (§ 13—20) არის საუბარი ქართულ რაინდობაზე X—XII საუკუნეთა საქართველოში. გარჩეულია ქართული ფეოდალურ-რაინდული ლაშქრის ორგანიზაციის, წყობის, რიცხოვრივი შემადგენლობის საკითხები. მოტანილია პარალელური ცნობები დასავლეთევროპული რაინდობის შესახებ და გაკეთებულია სამართლიანი დასკვნა, რომ „ქართველების სარაინდო ინსტიტუტი, ზოგადად, ჰგავდა დასავლეთ ევროპის ანალოგიურ ინსტიტუტებს“ (გვ. 67). ავტორი მიმართავს რა ზოგჯერ ამასთანავე, მისივე სიტყვით, თეორიულ გამოთვლებს და ვარაუდობს, ზოგ შემთხვევაში ფაქტებით შეუმაჯარებელ და ამდენად არადასაჯერებელ დასკვნებსაც იძლევა. ასეთია, მაგალითად, მისი მსჯელობა საქართველოში რაინდული ორ-

¹⁰ Литературная Грузия, 1970, № 8, с. 59—67.

დენების არსებობის შესახებ (გვ. 67—71); მეტისმეტად მიახლოებითა მისი მსჯელობა რაინდული ლაშქრის რიცხვის შესახებ XII საუკუნის საქართველოში და სხვ. საინტერესოა დიდგორის ომში გაყენებული იარაღების აღწერილობა. რაც შეეხება ქართველი მეომრის შეიარაღებას, ის მხოლოდ ერთადერთ ქართულ წყაროს „აბდულმესიანში“ დამოწმებულ მასალას ემყარება.

ვამთავრებთ რა იმ ლიტერატურის ძალიან მოკლე და ზოგად მიმოხილვას, რომელშიც ქართული რაინდობის შესახებაა საუბარი, საჭიროა მოვიხსენიოთ აგრეთვე შეხედულება, რომელიც ქართულ ხელოვნებათმცოდნეობით ლიტერატურაშია მოცემული. მაგალითად, აკად. გ. ჩუბინაშვილი, როდესაც საუბრობს IX—XII სს. ქართულ ჭედურ ხელოვნებაში წმ. გიორგის სახის ფართოდ გავრცელებაზე, ამ მოვლენას საქართველოში რაინდობის მძლავრ განვითარებას უკავშირებს.

აღებული ხანის ქართული სახვითი ხელოვნება, ისევე როგორც ქართული მხატვრული ლიტერატურა, მართლაცდა მრავალ უტყუარ მოწმობას შეიცავს რაინდის ინსტიტუტის ფართოდ გავრცელების დასადასტურებლად საქართველოში. ქართული ნარატიული და დოკუმენტური ისტორიული წყაროების პირდაპირი თუ არაპირდაპირი ჩვენებანი უხვ მასალას იძლევა ქართული რაინდობის შუა საუკუნეთა საქართველოს ისტორიაში მნიშვნელოვანი როლის წარმოსაჩენად.

ამავე დროს უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულ სპეციალურ ლიტერატურაში, ჩვენი აზრით, ერთობ მკრთალად ანდა საერთოდ არ არის გახსნილი რაინდობის როგორც საზოგადოებრივი მოვლენის სოციალურ-პოლიტიკური არსი და მნიშვნელობა და რომ შუა საუკუნეთა ქართული სახელმწიფოს ძლიერების ხანაში, XI—XII საუკუნეებში ფეოდალური ლაშქარი ძირითადად სწორედ რაინდებისაგან შედგებოდა და იყო ის უმთავრესი ძალა, რომელმაც თავისი ბრწყინვალე სამხედრო გამარჯვებებით XII საუკუნის სივრცეზე ფეოდალურ საქართველოს მანამდე არნახული პოლიტიკური ძლევამოსილება მოუპოვა.

დასავლეთევროპული რაინდობის როგორც შუა საუკუნეთა დამახასიათებელი მნიშვნელოვანი ისტორიული მოვლენის შესწავლისა და შეფასებისადმი ევროპის ქვეყნების საისტორიო, განსაკუთრებით ფრანგულ საისტორიო ლიტერატურაში მრავალი ნაშრომი და სპეციალური გამოკვლევაა მიძღვნილი. ქართული საისტორიო ლიტერატურა ამ მხრივ ჯერ კიდევ ვალშია. ჩვენი ნაშრომი მორიდებული ცდაა ქართული შუა საუკუნეების ამ თვალსაჩინო მოვლენის გარშემო ყურადღების გამახვილებისა. ვიმედოვნებთ, რომ ის ქართული რაინდობის არსის გარკვევისა და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის მთელი სისრულით შესწავლისა და წარმოჩენის საქმეს მომავალში რამდენადმე ხელს შეუწყობს და გამოადგება.

ქართული რაინდობის სათავეებთან

(რაინდობა ფეოდალურ ურთიერთობათა ჩამოყალიბება-განვითარების თანმდევი მოვლენაა, მისი პირმოა. ის განსაკუთრებით დამახასიათებელია განვითარებული ფეოდალიზმის სტადიისათვის, მაგრამ მისი ჩასახვა უკვე ადრეფეოდალურ ხანაში ხდება და ამ პერიოდის დასასრულისათვის აღწევს სრულ ჩამოყალიბებას როგორც მეტად მნიშვნელოვანი სოციალური კატეგორია.)

ადრეფეოდალურ ხანაში, ფეოდალურ ურთიერთობათა განვითარების გარიჟრაჟზე, სამხედრო საქმე არ წარმოადგენს რომელიმე ერთი სოციალური ფენის საქმეს. ომებსა და სამხედრო ოპერაციებში მონაწილეობა ერთნაირად სავალდებულოა იარაღის ხმარების შემძლე ყველა მამაკაცისათვის, იქნება ის გლეხი თუ დაწინაურებული დიდკაცობის წარმომადგენელი.

გარდა სახალხო ლაშქრისა, რომელიც იკრიბება ხოლმე საჭიროების შემთხვევაში, მეფეს თავის კარზე მუდმივად ჰყავს მრავალრიცხოვანი პირადი სამხედრო რაზმი (ევროპაში მას „ანტრუსტიონი“ ეწოდება, რუსეთში „დრუჟინა“, მათი ქართული შესატყვისია „ტაძრეული“). ეს სამხედრო რაზმი მეფის სასახლეში ან მის უშუალო სიახლოვეს ცხოვრობს და მეფის კმაყოფაზეა. განსაკუთრებული ერთგული სამსახურისათვის მეფე ზოგიერთ მათგანს მიწით აჯილდოებს ხოლმე, რომელსაც ალოდის სახით (უპირობო საკუთრებად) გასცემს. იქმნება კერძო მიწათმფლობელობა, რომლის ჩამოყალიბება, გარდა ამისა, მიწების ძალმომრეობით დატაცების გზითაც ფართოდ წარმოებს. ამავე გზებით მიმდინარეობს თავისუფალი მიწისმწარმოებლების მსხვილ მიწათმფლობელთა დამოკიდებულებაში მოქცევა.

თავისუფალ მწარმოებელთა ფენა ადრეფეოდალური ხანის დასაწყისისათვის ჯერ კიდევ მწარმოებელი საზოგადოების საკმაოდ დიდ ნაწილს შეადგენს. მაგრამ ამ ფენის შიგნით მიმდინარე ეკონომიკური დიფერენციაცია დროთა განმავლობაში სულ უფრო ღრმავდება, რის შედეგადაც მისი გალატაკებული და უმიწაწყლოდ დარჩენილი ნაწი-

ლი იძულებული ხდება წარჩინებულთაგან აიღოს ნაკვეთები დასამუშავებლად და მათ სასარგებლოდ იკისროს გარკვეული გადასახადების ვალდებულება და, მაშასადამე, ფეოდალური ექსპლუატაციის მძიმე უღელში შეებას.

ამავე დროს სამხედრო სამსახურის შესრულება მწარმოებლისათვის სულ უფრო ძნელი ხდება. მიმდინარეობს საომარი აღჭურვილობის გართულება, მისი გაძვირება, რის შედეგადაც საომარი იარაღის შეძენა სულ უფრო ძნელად ხელმისაწვდომი ხდება საზოგადოების დაბალი ფენებისათვის. სამეურნეო საქმიანობაში ჩაბმულ მოსახლეობას ძლიერ უჭირს საომარ ოპერაციებში ხშირი მონაწილეობა, მით უმეტეს, რომ შეიარაღების გართულება ახლა სისტემატურ სამხედრო წვრთნას მოითხოვს, და, მაშასადამე, თავისუფალ დროს, რომელიც მიწისმომქმედ საზოგადოებას ძნელად მოეძებნება.

თავისუფალი მწარმოებელი მოსახლეობის ფეოდალურ უღელში მოქცევისა და საომარი საქურველის გართულებასთან დაკავშირებით ცვლილებას განიცდის სახელმწიფოს სამხედრო ორგანიზაციაც. თუ მანამდე სახელმწიფოს სამხედრო საქმის ვალდებული მთელი თავისუფალი საზოგადოება იყო, ახლა, მიწისმომქმედი მოსახლეობის მძიმე ფეოდალური ექსპლუატაციის უღლის ქვეშ მოქცევისთან და, აგრეთვე, სამხედრო საქმის გართულებასთან ერთად, მოლაშქრობა ფეოდალური საზოგადოების მხოლოდ გარკვეული წრის საქმიანობად იქცა, იმ წრის საქმიანობად, რომელსაც სათანადო სახსრები ჰქონდა მძიმე საომარი აღჭურვილობის შესაძენად და ჰქონდა მოცალეობაც სისტემატური ფიზიკური წვრთნისა და საომარ ექსპედიციებში მონაწილეობისათვის. სამხედრო საქმე, ამრიგად, პროფესიად იქცევა, პირველ რიგში და უმთავრესად შეძლებულთა პირად საქმედ.

თავისუფალ მწარმოებელთა — მეთემეთა და მიწის წვრილ მესაკუთრეთა გაქრობა, მსხვილი ფეოდალური მიწისმფლობელობის წარმოქმნა მიწისმფლობელებზე ფეოდალურად დამოკიდებული მწარმოებლებით, მაშასადამე, ძირითადად მხოლოდ ფეოდალურ ექსპლუატაციაზე გადასვლა — ადრეფეოდალური საზოგადოების განვითარებული ფეოდალიზმის სტადიაზე გადასვლას მოასწავებს. მსხვილი მიწისმფლობელები იმასაც აღწევენ, რომ თავიანთ მამულებში გადასახადების აკრფვისა და მართლმსაჯულების წარმოების შეუვალ უფლებებსაც ლეგულობენ მეფისაგან წყალობის სახით.

ამავე დროს ხდება კიდევ ერთი ვასალიტეტის ჩამოყალიბებისა და ფეოდალიზმის სრული გამარჯვების მომასწავებელი მნიშვნელოვანი მოვლენა: ადრე, როდესაც თავისუფალი მიწისმომქმედი ფენა ჯერ კიდევ ძლიერი იყო და მრავალრიცხოვანი და სახელმწიფო ქვეშევრდო-

მობის ძალით გარკვეული სამსახურისა და ბეგარა-გადასახადების ვალდებული სახელმწიფოს წინაშე, სახელმწიფოს მეთაურს, მეფეს თავისი მრავალრიცხოვანი კარის შესანახად ჯერ კიდევ საკმაო შესაძლებლობა, საკმაო სახსრები ჰქონდა, მაგრამ მას შემდეგ, რაც თავისუფალი მწარმოებელი სულ უფრო მეტად და მეტად კარგავს თავის თავისუფლებას და ფეოდალური დამოკიდებულების უღელში ებმება, ესე იგი, მას შემდეგ, რაც სამეფო ხელისუფლებასა და მწარმოებელ მოსახლეობას შორის მსხვილი მიწისმფლობელი — სენიორი ჩადვა, ცენტრალურ ხელისუფლებას საგრძნობლად აკლდება შემოსავალი, რომელსაც ის ამ მოსახლეობისაგან ღებულობდა ბეგარა-გადასახადების სახით. ამის შედეგად, ბუნებრივია, მეფეს უკვე დიდად უძნელდება საკუთარი სამხედრო რაზმის — ანტრუსტიონის და კარის მრავალრიცხოვან მსახურთა ხარჯით შენახვა. მეფეს ახლა ურჩევნია და უფრო მოხერხებულიცაა, რომ მის ხელთ არსებული მიწების ფონდიდან ანტრუსტიონის წევრებს მიწის ნაკვეთები გამოუყოს თავსარჩენად. ტარდება, მედიევისტის ენაზე რომ ვთქვათ, ე. წ. ბენეფიციალური რეფორმა, რომელიც, ამგვარად, მთელი მწარმოებელი საზოგადოების ფეოდალური ექსპულატაციის უღელში მოქცევის და, ამდენად, სახელმწიფოში ფეოდალური ურთიერთობის საბოლოო გამარჯვების უშუალო შედეგია და მისი მაჩვენებელი. ბენეფიციალური რეფორმის არსი კი ასეთია: მეფემ ისინი, ვინც მას მეომრობით ემსახურებოდა მიწისმფლობელებად, ფეოდალებად აქცია — დაურიგა რა მიწის ნაკვეთები სამხედრო სამსახურის პირობით. ეს მიწები — ბენეფიციუმები უკვე აღარ წარმოადგენს ისეთ უპირობო საკუთრებას, როგორც იყო ალოდი, აღრე მეფე ჯილდოს სახით რომ აძლევდა თავის ერთგულთ განსაკუთრებული დამსახურებისათვის. ახლა, სამსახურის ვალდებულებით გაცემული მიწა ეძლევა კაცს მხოლოდ მისი ცხოვრების მანძილზე, და, რაც მთავარია, სამსახურის მოხდის ვალდებულებას აკისრებს. მისი სიკვდილის შემდეგ ბენეფიციუმში კვლავ მიწის პატრონს უბრუნდება. ასე წარმოიქმნა პირობითი — ფეოდალური მიწისმფლობელობა. მაგრამ ფეოდალურ ქვეყანაში ყოველგვარ მფლობელობას მემკვიდრეობით მფლობელობად გადაქცევის განუხრელი ტენდენცია აქვს და ბენეფიციუმშიც ძალიან მალე მემკვიდრეობით მფლობელობად — ფეოდალ ანუ ლენად გადაიქცა. ფეოდიც (ლენი) პირობითი მფლობელობაა სამხედრო სამსახურისა და ერთგულების პირობით დამძიმებული, ოღონდ მისი მფლობელის გარდაცვალების შემდეგ ფეოდი მიწის უზენაეს მემკვიდრეს კი არ უბრუნდებოდა, არამედ მიწის ფაქტიური მფლობელის მემკვიდრეს რჩებოდა იგივე სამსახურის პირობით.

ბენეფიციუმი და ფეოდი ვასალურ ურთიერთობათა წარმოქმნას ვულისხმობდა.

ვასალურ ურთიერთობათა წარმოქმნა-გავრცელება ფეოდალებს შორის მიმდინარეობდა მიწისმფლობელობისათვის გაშლილი ბრძოლის პირობებში — ფეოდალები ურთიერთის დამორჩილებას ცდილობენ, ძლიერი იმორჩილებს სუსტს. ცენტრალური ხელისუფლების არარსებობა ანდა სისუსტე სწორედ ის საფუძველია, რომელიც ვასალურ ურთიერთობათა ფართო გავრცელებას იწვევს. მცირე შეძლების მქონე წვრილ ფეოდალს განსაკუთრებით უჭირს ქვეყანაში წესრიგის შემოტანი ცენტრალური ხელისუფლების სისუსტის პირობებში თვითონ დაიცვას თავი ყოველგვარი შინაური თუ გარეშე მტრებისაგან, გაუმკლავდეს ეკონომიურ სიძნელებებს და ამიტომ ცდილობს „ღონედ უძღურებისა თვისისა“ უფრო ძლიერი ფეოდალის მფარველობა მოიპოვოს — მისი ვასალი გახდეს. ფართოდ ვრცელდება ე. წ. კომენდაცია — სუსტი ფეოდალი თავის მიწას ძლიერ ფეოდალს გადასცემს და უკანვე ლებულობს მას ამ უკანასკნელისაგან, ოღონდ უკვე აუცილებელი სამსახურის ვალდებულებით დამძიმებულს. თავის მხრივ, ძლიერი ფეოდალიც დიდად არის დაინტერესებული, რომ თავის დამოკიდებულებასა და სამსახურში მოაქციოს წვრილი ფეოდალები, რამდენადაც სწორედ ეს ვასალებია, რომლებიც ქმნიან მის სამხედრო ძლიერებას, მისი ხელისუფლების საყრდენს შეადგენენ და რომლის მეშვეობითაც ეწევა ის თავისი მამულისა და საყმოს მოვლა-პატრონობას. მსხვილ ფეოდალს — სიუზერენსა და მის მფარველობაში შესულ ვასალს შორის იდება გარკვეული ხელშეკრულება — სიუზერენი კისრულობს ვასალის დაცვას ყოველგვარი საფრთხისაგან, ხოლო ვასალი თავს იღებს სიუზერენის ერთგულ სამსახურს. ეს სამსახური კი უმთავრესად იმაში გამოიხატება, რომ ვასალი პირადად და თავისი სამხედრო რაზმით საჭირო შემთხვევაში სიუზერენს ახლავს და მის სამხედრო ძალას ქმნის სომარ ველზე.

სიუზერენ-ვასალის ურთიერთდამოკიდებულება წარმოადგენს ფეოდალთა გაბატონებული კლასის შინაგანი ორგანიზაციის ფორმას აგებულს მიწის ფეოდალური საკუთრების იერარქიულ სტრუქტურაზე.

სიუზერენ-ვასალური დამოკიდებულება რამდენიმე საფეხურიანი შეიძლებოდა ყოფილიყო — ვასალს, რომელსაც სიუზერენი ჰყავდა, შეიძლებოდა თავადაც ჰყოლოდა ვასალები, და ეს უკანასკნელიც თავიანთი ვასალების სიუზერენები ყოფილიყვნენ.

იბმება ფეოდალთა ურთიერთკავშირის მრავალსაფეხურიანი კიბური, რომლის მწვერვალზეა სახელმწიფოს მეთაური — მეფე. ფეოდალთა ამ შინაკლასობრივ ორგანიზაციაში მეფე ერთადერთი ფეოდალია, რომელიც არავის ვასალი არ არის და მხოლოდ თავისი უშუალო ვასალების სიუზერენია, დანარჩენ ფეოდალთა დიდი ნაწილი კი ერთ-

დროულად სიუზერენიცაა და ვასალიც. ხოლო ამ კიბურის უმდაბლეს საფეხურზე მდგომნი, დაბალი ეკონომიური შეძლების წვრილი ფენები დაღები მხოლოდ ვასალები არიან.

ამრიგად, მწარმოებელი მოსახლეობის ფეოდალურ უღელში მოქცევას, ამასთანავე სამხედრო საქმის გართულებას შედეგად მოსდევს ის, რომ მოლაშქრობა საზოგადოების გარკვეული ნაწილის საქმიანობად იქცევა — ყმა-მამულის მფლობელ, მიწის სამუშაოებისაგან თავისუფალ ფეოდალთა კლასის საქმიანობად, იმ კლასისა, რომელსაც საკმარისი სახსრები აქვს ძვირადღირებული საომარი საჭურველის ანდა საბრძოლო და სათადარიგო ცხენების შესაძენად, აქვს აუცილებელი თავისუფალი დრო, რათა სიყმაწვილიდანვე რთული შეიარაღების ხმარებისათვის საჭირო ჩვევები გამოიმუშაოს, გაიაროს შესაფერისი სამხედრო წვრთნა და სისტემატური მონაწილეობა მიიღოს ხოლმე საომარ ექსპედიციებში. ამრიგად, სამხედრო საქმე ფეოდალთა კლასის პროფესიად იქცევა. გლეხები ამიერიდან იშვიათად, განსაკუთრებულ შემთხვევებში გამოიყენებიან ლაშქრობებში; ომი, სამხედრო საქმე ფეოდალ-მემამულეთა საზოგადოებრივ ფუნქციად იქცა.

სამხედრო ფუნქციის ძალით ფეოდალ-მეომარნი გამოეყოფიან საზოგადოებას და ცალკე სოციალურ კატეგორიას — რაინდობას ქმნიან.

ფეოდალიზმის გამარჯვების, ვასალიტეტის წარმოქმნის და რაინდობის გამოკვეთის ზემოაღნიშნული პროცესები დასავლეთ ევროპის ტერიტორიაზე, სახელდობრ, ფრანკთა სახელმწიფოში VIII—IX საუკუნეებში მთავრდება. დაახლოებით ამავე ხანებში, კერძოდ VIII საუკუნის დამლევს, IX საუკუნისათვის ფეოდალიზმის ჩამოყალიბება სრულდება საქართველოშიც. იქმნება ვასალიტეტის სისტემა, ყალიბდება რაინდობა.

მოკლედ შევჩერდებით თავისუფალ მწარმოებელთა ფეოდალურ დამოკიდებულებაში მოქცევის — ვასალიტეტის სისტემის ჩამოყალიბების აღმნიშვნელ ერთ-ერთ უკანასკნელ აქტზე VIII საუკუნის შუა ხანებში რომ გაატარა ქართლის მეფემ (ერისმთავარმა) არჩილმა. იმ რეფორმებს შორის, რომლის გატარებაც ამ მეფეს მიეწერება, ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა ის ღონისძიება, რომელიც მეფის პირადი რაზმის — ტაძრეულების მიწაზე დასმას (ინფეოდაციას) შეეხება. XI საუკუნის ისტორიკოსის ჯუანშერის სიტყვით, მეფე არჩილმა „ყოველთა ტაძრეულთა მისთა მიუბოძა კახეთი და აზნაურ ყუნა იგინი“¹. ეს ლაკონური ფრაზა მრავლის მთქმელია. ჩანს, თავისუფალი მწარმოებლების ფეოდალურ უღელში მოხვედრასთან დაკავშირებით არჩილ მეფეს შემოაკლდა სახელმწიფო შემოსავალი, რომელიც გადა-

¹ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. I, 1955, 33. 243.

სახადების სახით შემოდინდა თავისუფალი მოსახლეობისაგან, და ეკონომიურად გაუძნელდა თავის ხარჯზე მრავალრიცხოვან მეომართან ნახვა. ამის გამო მან თავის მეომრებს (ტაძრეულებს) სამეფო დომენიდან კახეთში გამოუყო მიწები ზედ მოსახლე მწარმოებლებით, რამაც ახლა უკვე ამ აზნაურ-რაინდად ქცეულთ თავისი თავის დამოუკიდებელი შენახვისა და სამხედრო აღჭურვილობის შექმნის საშუალება მისცა; ამ გზით ისინი მოუხდიან მეფეს სამხედრო სამსახურის ვალდებულებას. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს არ იყო ამგვარი ღონისძიების გატარების პირველი შემთხვევა. ის, როგორც ჩანს, დრო და დრო ტარდებოდა ხოლმე უფრო მცირე მასშტაბით ფეოდალური ურთიერთობის განვითარებისდა კვალად. მაგალითად, იგივე ისტორიკოსი ჯუან-შერი აღნიშნავს, რომ ჯერ კიდევ მეფე ვახტანგ გორგასალმა (V ს-ის მეორე ნახევარი) „წარჩინებულ ქმნა მკედარნი, მსახურნი მხნედ და გამოცდილნი წყობასა მას შინა ოვსთასა“². აშკარაა, საქმე ვახტანგ მეფის პირად მეომრებს შეეხებათ — მკედრებს „წყობასა შინა“ მსახურთ. აქაც გარკვეული სოციალური ხასიათის სახელმწიფო ღონისძიება იგულისხმება — მეომართათვის სარჩენად მიწების მიჩენა, რის შედეგადაც ისინი უკვე „წარჩინებულებად“ ანუ ფეოდალთა კლასის წევრებად იქცევიან.

მეომართა მიწაზე დასმის ამ თანდათან პროცესის დამამთავრებელ ეტაპად წარმოგვიდგება, როგორც ვთქვით, არჩილ მეფის ღონისძიება. ტაძრეულ-მეომარნი მიწისმფლობელ ვასალებად იქცევიან. ისინი უკვე რაინდები, რაინდული ლაშქრის წევრები არიან. რაინდი — ეს ხომ ცხენზე ამხედრებული და მძიმე საჭურველის მქონი მეომარი არ არის მხოლოდ — ის გარკვეულ სოციალურ კატეგორიას ქმნის, ის არის სამხედრო საქმის ვალდებული მიწათმფლობელი — ფეოდალური იერარქიის ერთ-ერთი შემადგენელი რგოლი, იმ სოციალური ფენის წევრი, რომლის საზოგადოებრივი ფუნქცია პროფესიული მეომრობაა და რომლის ეკონომიკური კეთილდღეობა მიწისმფლობელობას და გლეხთა ფეოდალურ ექსპლუატაციას ემყარება.

ფეოდალიზმის გამარჯვებას, ჩვეულებრივ, ქვეყნის პოლიტიკური დაშლა-დაქუცმაცება მოჰყვება ხოლმე, როგორც ცალკეულ საფეოდალო-სენიორებში პოლიტიკური ძალაუფლების თავმოყრის ბუნებრივი შედეგი, რაც ზედმეტად ხდიდა ცენტრალური ხელისუფლების არსებობას. ქვეყანა ასეთ დროს წარმოადგენს სენიორიების კრებულს, რომელთა შორის ურთიერთქიშპი და შინაომები ყვავის. ასე მოხდა საქართველოს ტერიტორიაზეც — ის მრავალ მსხვილ და არამსხვილ საფეოდალო-სამთავროებით დაიფარა. ქვეყანაში ამ დროს მრავალი

² „ქართლის ცხოვრება“, ტ. I, 1955, გვ. 158.

ფეოდალური ციხე-სიმაგრე ჩნდება და თითოეული საფეოდალო მაგრებულ პუნქტს წარმოადგენს, საკუთარი ციხე-სიმაგრით მცველი რაინდობით. რაინდობა მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

მაგრამ ფეოდალიზმის გამარჯვებას მძლავრი ეკონომიკური აღმავლობაც მოჰყვება აგრეთვე, რაც თანდათან ბადებს ქვეყნის პოლიტიკური გაერთიანების საყოველთაო მოთხოვნილებას და იქმნება ერთიანი ძლიერი ეროვნული სახელმწიფო. ქვეყნის ფეოდალური გაერთიანება საქართველოში X საუკუნის დასასრულს მთავრდება. საქართველოს გაერთიანებულ სამეფოში კიდევ უფრო იზრდება რაინდობის მნიშვნელობა და პოლიტიკური წონა. ეს ის ხანაა, როდესაც ახალგაზრდა ქართულ ფეოდალურ სახელმწიფოს მრავალი სისხლისმღვრელი ომის გადატანა უხდება გარეშე მტრების შემოსევებისაგან თავისი მიწა-წყლის დასაცავად, ანდა მიტაცებული მიწების დასაბრუნებლად და შემოსაკრებლად. რაინდობა ამ დროს თავისი აყვავებისა და გნმტკიცების ხანას განიცდის. ამ პერიოდში — XI—XII საუკუნეთა მანძილზე, რაინდულმა საზოგადოებამ თავისი მდიდარი ზნე-ჩვეულებები, ცხოვრების წესი, საკუთარი იდეოლოგია გამოიმუშავა, მაღალი კულტურა შექმნა და ფეოდალურ ყოფას მეტად საინტერესო თავისებური კოლორიტი მისცა.

ყოველივე ამის, ქართული რაინდობის დამახასიათებელი ნიშნების და თავისებურებების ჩვენებას შევეცდებით ქვემოთ შესაძლებლობისდა ფარგლებში.

ცნება „რაინდი“ ძველ ქართულში

(თანამედროვე ქართული სიტყვა „რაინდი“ მეომარ-ფეოდალის იმ ისტორიულ კატეგორიას აღნიშნავს, რომელიც რუსულად გამოიხატება სიტყვით „рыцарь“, ფრანგულად — „Chevalier“, გერმანულად — „ritter“ და ინგლისურად „kneight“. ცნება „რაინდი“ ისტორიულად მოიცავს საგანგებოდ გაწვრთნილ, იარაღის ტარების შემძლე ყველა ფეოდალ-მეომარს, ის აღიარებს „რაინდულ“, დაწერილსა თუ დაუწერელ კოდექსს და ემსახურება ე. წ. რაინდულ იდეალებს. რაინდული იდეალების ჩამოყალიბება რაინდობის გაფურჩქვნა-აყვავების ხანას შეესაბამება და მას ემთხვევა. ის გადატანილი მნიშვნელობა, რომლითაც „რაინდი“ დღევანდელ მეტყველებაშია შესული და მაღალი ზნეობრივი თვისებების მქონე ადამიანს გამოხატავს, ამ ძველი რაინდული იდეალების გამომუშავების შედეგია.)

ზემოხსენებული ისტორიული ცნების გამომხატველი ქართული სიტყვაა „რაინდი“. არის თუ არა ეს ტერმინი თვით ამ მოვლენის, საქართველოში რაინდობის გაჩენის თანადროული? არსებობდა თუ არა ის ამ მნიშვნელობით ფეოდალური ხანის საქართველოში და თუ არ არსებობდა, რა შესატყვისით გამოიხატებოდა ის მაშინ?

უძველესი ქართული ძეგლი, რომელშიც სიტყვა „რაინდს“ ვხვდებით, არის „ამირანდარეჯანიანი“. ეს ორიგინალური მხატვრული ნაწარმოები თავისი ძირითადი სახით XI—XII სს. განეკუთვნება და სწორედ რაინდული ხასიათის თხზულებას, რაინდული ცხოვრების ამსახველ სხვადასხვა სიუჟეტების კრებულს წარმოადგენს. მაგრამ სიტყვა „რაინდი“ ამ ნაწარმოებში მხოლოდ ერთხელ გვხვდება და ისიც მეტად სპეციფიური, დღევანდელი გაგებისაგან განსხვავებული მნიშვნელობით. მეომარ-მოლაშქრეთა ნადიმისა და დროსტარების აღწერისას აქ ნათქვამია, რომ ნადიმზე „იმღერდიან მოშაითნი და იქმოდნიან აჯაბთა, ჰხედნიდიან რაინდნი ცხენთა და ზოგნი ჭადრაკთა იმღერდიან, ზოგნი ღვინოსა სმიდიან“. ამ უანრული სცენის აღწერილობიდან ვგებულობთ, რომ მეომარნი, ღვინის სმასა და ჭადრაკის თამაშს გარდა,

ერთობიან სხვადასხვა სანახაობათა ცქერით. ეს სანახაობანია — „მო-
შაითთა მღერა“, რაც თანამედროვე ენაზე, აკრობატების მიერ თავიანთი
ოსტატობის ჩვენებას აღნიშნავს: „აჯაბთა“ ანუ „საკვირველმოქმედ-
თა მღერა“ ოინბაზობა ხელოვნებაა. ხოლო ამათ გვერდით თავიანთ
ოსტატობას უჩვენებენ, თურმე, ეგრეთ წოდებული „რაინდებიც“, რო-
მელნიც „ჰენდნიან ცხენთა“ ანუ ცხენზე ჯდომის და ჯირითის და, ალ-
ბათ, სხვადასხვა საცხენოსნო ტრიუკების დემონსტრირებას ახდენენ.
მაშ, რაინდი აქ საცხენოსნო ვარჯიშში გაწვრთნილ ოსტატს ნიშნავს.
ამიტომ, რომ დავით ჩუბინაშვილი 1887 წ. გამოცემულ ქართულ-
რუსულ ლექსიკონში სიტყვა „რაინდს“ ასე განმარტავს: „მხედარი ან
ცხენის მწვრთნელი, всадник, берейтор, наездник. რაინდობა —
наездничество, ვპრაინდობ — наездничать, быть всадником“. ლექ-
სიკოგრაფის ეს განმარტება, როგორც ლექსიკონშივე მოცემული მი-
თითება გვიჩვენებს, ემყარება ძველ ქართულ თხზულებებს — „ამი-
რანდარეჯანიანს“, „ისტორიანსა და აზმანს“ და „ქილილა და დამა-
ნას“. „რაინდის“ ამგვარსავე განმარტებას იძლევა სულხან-საბა ორბე-
ლიანიც: „რაინდი, — ესე არს ცხენთა გამწვრთნელი“.

„რაინდის“ ეს მნიშვნელობა შენიშნული აქვს ივ. ჯავახიშვილსაც
ნაშრომში „ქართული ფილოლოგიისა და ძველი მხატვრული ეპოსის
ისტორიის ამოცანები“¹. ივ. ჯავახიშვილი წერს, რომ რაინდის საქმიან-
ობა, როგორც ჩანს, ცხენის ხედნა იყო და ერთგვარ ხელობას წარ-
მოადგენდა და „ამ შემთხვევაში ცხენების ხედნა, ფიჭვი კვიციის მო-
შინაულება-გაწვრთნასთან დაკავშირებული ძალისა და ხიფათის და-
ძლევის უნარიც ერთგვარ სანახაობა-გასართობად არის ნაგულისხმევი“.

1966 წ. გამოცემულ „ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ II
ტომში, „ამირან-დარეჯანიანის“ ლექსიკის გარჩევასთან დაკავშირე-
ბით (გვ. 51), სამართლიანადაა შენიშნული, რომ ამ „ძეგლის ლექსი-
კაში თხზულების თემასთან მიმართებით განსაკუთრებულ ყურადღებას
იქცევს ტერმინი „რაინდი“, რამდენადაც აქ მას არა აქვს დღევანდელი
მნიშვნელობა მამაცი მებრძოლის, ღირსეული ვაჟკაცისა. მისი გაგება
აქ უფრო ვიწრო უნდა იყოს და, ალბათ, ნიშნავს ჩვეულებრივ მხე-
დარს, „ცხენთა მწვრთნელს“.

მეორე ძველი ქართული თხზულება, რომელშიც ტერმინ „რაინ-
დობას“ ვხვდებით, XIII საუკუნის დამდეგს დაწერილი საისტორიო
თხზულებაა — „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“. აღწერს რა
თამარის მეფობას, ისტორიკოსი ამბობს: „ხოლო სხვანი ზნენი: გამარ-

¹ ი. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, 1956, გვ. 63.

მარჯვე „საგდებელის სროლაში“ (სულხან-საბას განმარტებით, „საგდებელი სროლა“ ნიშნავს თოკის შორს გატყორცვას „რემათა“, ე. ი. კუჭქული დანი ცხენების შესაპყრობლად), ჩოგანის ცემაში (ბურთის თამაშში) და ყოველგვარ სხვა სამხედრო და „საჭაბუკო“ წვრთნაში გამოცდილი⁵. როგორც ვხედავთ, აქ ჩამოთვლილია სამხედრო და საჭაბუკო წვრთნა-დაოსტატების სხვადასხვა სახეობანი — იარაღის ხმარება, სპორტული თამაშობანი. ერთ-ერთი ამ სახეობათაგანია — რაინდობა და, როგორც ჩანს, ნიშნავს ის სხვას არაფერს თუ არა სწორედ საცხენოსნო სპორტში დაოსტატებას.

საინტერესოა, გვხვდება თუ არა „რაინდი“ იმავე ხანის დოკუმენტურ წყაროებში და თუ გვხვდება რა შინაარსით, XIII—XVII საუკუნეების დოკუმენტებში ამ სიტყვის ხმარების მაგალითს ვერ მივაკვლიეთ, მაგრამ XVIII საუკუნის 20-იან წლებში შედგენილ ერთ მზითვის წიგნში შევხვდით ამ სიტყვას. ეს მზითვის წიგნი გაცემულია თავად წულუკიძის მიერ. საბუთის გამცემი წერს, რომ მან თავისი ასული ზვარამზე მიათხოვა წარჩინებულ თავად მიქელაძეს და მას შემდეგი ეპითეტებით ამკობს: „ჩინებული ცხენოსან-რაინდათ მოასპარეზე... მეთობობით უცნაურად მსროლი“ და სხვ.⁶ ცხადია, აქაც საუბარია მიქელაძის ჩინებულ ცხენოსნობაზე — ეპითეტი „ცხენოსან რაინდად მოასპარეზე“ მიქელაძის საცხენოსნო ხელოვნებაში დიდ გაწვრთნაზე მიუთითებს.

XVIII ს. კიდევ ერთი დოკუმენტი გვაქვს, სადაც სიტყვა რაინდია ნახსენები. აქ ის ნახმარია რუსთველი მიტროპოლიტის ნიკოლოზ ჩერქეზიშვილის მისამართით. რუსთველის შემამკობელ სხვა ეპითეტებს შორის ნათქვამია — „მყრობელი სამწყსოსა ხვიროსან-კვერთხისა და რაინდი სამიტრაპოლიტოსა მენაკის“⁷. მენაკი ძველ ქართულში ასასვლელ მწვერვალს, მაღალ ხარისხს, მაღალ საფეხურს ნიშნავს. მოცემულ კონტექსტში სიტყვა „რაინდი“ რამდენადმე გაუგებარია, ბუნდოვანი. ერთი რამ არის ცხადი — ავტორს სურს ხაზი გაუსვას ნიკოლოზ მიტროპოლიტის თვისებას — დიდი სიმალლეების აღების სიმარჯვე და ოსტატობა.

„რაინდის“ წარმოშობა-წარმომავლობის შესახებ — შემოსულია ის ქართულში სხვა ენიდან თუ რომელიმე ქართული გამოთქმიდან არის ნაწარმოები, — სამწუხაროდ, გადაწყვეტით ვერაფერს ვიტყვით. ის

5 ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, 1980, წ. VI, 33-42.

6 მ. იაშვილი, მასალები სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიისათვის, 1974, 33-95.

7 ქართული სამართლის ძეგლები, 1965, გვ. 360.

კია, რომ თავის აღნაგობით და შინაარსით ცხენოსნობასთან დაკავშირებულ მეორე ქართულ (?) სიტყვას — ისინდს მოგვაგონებს. გარკვეული მსგავსებით მოგვაგონებს აგრეთვე აღმოსავლურ „რინდს“, მაგრამ შინაარსობრივად მისგან იმდენად შორს დგას, რომ რაიმე დაკავშირება გამოიციხულია. გარეგნულად და გარკვეული კუთხით შინაარსობრივადაც „რინდი“ თითქოსდა ახლოსაა რუსულ ისტორიულ ტერმინთან „рында“ — ესაა მეფეთა და მთავართა საჭურველთმცირთველებისა და პირად მცველთა რაზმი XVI—XVII სს-ის რუსეთში. რინდას წევრები ახლავან მეფე-მთავრებს ლაშქრობასა და მოგზაურობაში; სასახლეში საზეიმო ცერემონიების დროს მეფეს ტახტის ორივე მხრივ უდგანან; რინდა წარჩინებულ საგვარეულოთა ჭაბუკებისაგან შედგება. მაგრამ ძლიერ საეჭვოა ამ ტერმინის პირდაპირი კავშირი ქართულ „რინდთან“; შესაძლოა, მხოლოდ დაფუძვით — ხომ არა აქვთ მათ საერთო წარმომავლობა, ე. ი. ხომ არ მომდინარეობენ რომელიმე საერთო აღმოსავლური ტერმინიდან? ერთი რამ კი ცხადია — „რინდის“ ძველი ქართული მნიშვნელობა უშუალო კავშირში უნდა იყოს რინდის დღევანდელ გაგებასთან, რომელიც, საფიქრებელია, მის განვითარებას წარმოადგენს. დღევანდელი სიტყვა „რინდი“ ისტორიული გაგებით გულისხმობს, რომ ამ სახელწოდების მატარებელი პირი დაოსტატებული ცხენოსანი და მოჯირითეცაა სხვა უფრო არსებით თვისებებთან ერთად და აი ამ მხრივია, რომ „რინდის“ დღევანდელი მნიშვნელობა ძველ შინაარსს უკავშირდება.

ვფიქრობთ, „რინდმა“ თავისი დღევანდელი მნიშვნელობა გვიან, XIX საუკუნეში (მის შუა ხანებში ან დამლევეს) მიიღო და, იქნებ, კიდევაც ევროპული ტერმინის ზეგავლენით, სადაც რინდის აღმნიშვნელი ტერმინები („შევალიე“ და სხვა) სწორედ სიტყვა „მხედარი“-დან არის წარმომდგარი. ქართულშიც მათ შესატყვისად შინაარსობრივად ახლო მდგარი სიტყვა „რინდი“ იქნა გამოყენებული.

დღევანდელი ცნება „რინდის“ მაგიერ ძველად სხვა ტერმინი, და არა ერთიც, არსებობდა, ესენია: ჭ ა ბ უ კ ი, ყ მ ა, მ ო ყ მ ე.

ა) ჭაბუკი. ძველი ქართული მწერლობის ამ ტერმინს ჯერ კიდევ აკად. ნ. მარმა მიაქცია ყურადღება და დაასკვნა, რომ, გარდა მისი პირდაპირი მნიშვნელობისა — ახალგაზრდა (რუსული — отрок, юноша), რომელიც დღესაც ცოცხალია, ეს სიტყვა რინდის მნიშვნელობითაც იხმარებოდა⁸. ამასვე აღნიშნავს და სათანადო მაგალითებით ასაბუთებს კ. კეკელიძეც. ამგვარი მნიშვნელობით „ჭაბუკი“ განსაკუთრე-

⁸ Н. М а р р, Вступительные и заключительные строфы Витязя в барской коже. Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, кн. XII, СПб., 1900, 33. XXX.

ბით ხშირად „ამირანდარეჯანიანში“ გვხვდება. აქ ის უპირატესად
ნიშნავს არა ახალგაზრდას, ყმაწვილს, არამედ პირველ რიგში
თავრესად საბრძოლო-რაინდული თვისებებით განთქმულ ადამიანს,
რჩეულ მეომარს. ამ ნაწარმოების ერთ-ერთი გმირის, იამან ჭაბუკის
შესახებ ნათქვამია, რომ ის იყო „კაცი ბერი და შვენიერი. ჰგვანდა,
რომე ყოფილიყო ლომი ჭაბუკი“. ის თავის თავზე ამბობს: „მე ბერი-
კაცი ვარ და აღარ ძალმიძს ომნი მტერთა ზედა, თორემ ვიმოწმებ
ღმერთსა, რომე ჭაბუკობისათვის არავისი მინდოდის ქენება“. ამასთან
დაკავშირებით კ. კეკელიძე წერს: „ბერი“ ასაკის, მოხუცებულობის
აღმნიშვნელია, აქედან, ცხადია, ყოვლად შეუძლებელი იყო თქმა „ი-
ამან ჭაბუკი კაცი ბერი“, ჭაბუკი რომ ასაკის, ახალგაზრდობის აღმნი-
შნელი ყოფილიყო. ამრიგად, ჭაბუკი, როგორც სოციალური ტერმინი,
აღნიშნავდა იმ პირს, რომელიც პროფესიულ რაინდთა კორპორაციას
ეკუთვნოდა; ამირან-დარეჯანიანის ავტორს სურს თქვას, რომ დღეს
უკვე მოხუცებული, დაბერებული იამანი პროფესიით ჭაბუკი ან რაინ-
დია“⁹. „ამირანდარეჯანიანი“ იწყება იმით, რომ ინდოეთის მეფე აბე-
სალომი, თავისი დიდებულების თანხლებით, ერთ მშვენიერ დღეს სა-
ნადიროდ გასული, წააწყდა უდაბურ ადგილას მდებარე ქვითყირის
სახლს, რომლის კედლები მოხატული ყოფილა. ერთ-ერთ კედელზე
3 ჭაბუკი და ერთი ქალი იყო გამოხატული, მეორეზე კიდევ 3 ჭაბუკი.
აღწერილია ერთ-ერთი მათგანის, როგორც ჩანს, ამ ჭაბუკებს შორის
უფროსის ჩაცმულობა — მას ჯაჭვის პერანგი აცვია და ხელთ უბყრია
ხმალი. ეს ჭაბუკი განსაკუთრებით დიდადაა წარმოჩენილი და წარწე-
რაც მისი სახელითაა ამოკვეთილი იქვე. ყველა ექვსივე ერთნაირად
ჭაბუკებად იწოდებიან (თუმცა მათ შორის ზოგი პატრონია და ზოგი
ყმა, ვასალი). ერთ-ერთი მათგანი, ბადრი იამანიძე, როგორც შემდეგ-
ში ირკვევა, „გამორჩეული“ ჭაბუკი, მოიწიფა თუ არა, ეძებდა ვის
შებმოდა და ცდილობდა განსაკუთრებით ცნობილ ჭაბუკებს შეხვედ-
როდა შეჯიბრში: „სადა სახელოვანი ჭაბუკი ითქმოდის“, იქ მიაშუ-
რებდა და ორთაბრძოლაში იწვევდა. თავისი ცხოვრების გზაზე მას
მრავალი ასეთი გამორჩენილი ჭაბუკი შეხვედრია — „დიდად მარცხე-
ნი“, ე. ი. შეჯიბრებებსა და ორთაბრძოლებში მოწინააღმდეგის და-
მმარცხებელნი. „ჭაბუკი“ ამ ნაწარმოებში, როგორც ვხედავთ, გულად-
სა და მარჯვე მეომარ-მებრძოლს აღნიშნავს, „ჭაბუკობა“ — რჩეულ
ვაჟაკობას, რომლისკენაც უნდა ისრწაფოდეს კაცი მეომარი. „ამირან-
დარეჯანიანის“ ერთ-ერთი გმირთაგანი ამბობს: „ჭაბუკობა გვინდა და
აწ გამოვჩნდებით. რა-ძი ჭაბუკნი ვიყვნეთ“. გზაზე შეხვედრილ შებმა-

⁹ კ. კეკელიძე, აღრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, 1935, გვ. 129, 130.

შეჯიბრის მძებნელ ჭაბუკს მიმართავს: „თუ ჭაბუკი ხარ, გამოედ და შემაქციე“. ზღვათა მეფემ შეუთვალა ბადრის: „სიძე ეგეთი ჭაბუკი მინდა. აწ გაისრულე ჭაბუკობა შენი“ — შეები ჩემს კაცებს, თუ დამარცხებ, სიძე ხარ ჩემიო. ბადრიმ მიუგო: „მე ჭაბუკობისა ძებნად წამოსული ვარ სახლითა ჩემით“, თუ გინდ, ათასს შეგებმევიო. მართლაც-და ბევრს შეება და გამარჯვებაც მრავალი მოიპოვა და დაიმსახურა ხალხში აზრი, რომ „არა არს პირსა ყოვლისა ქვეყნისასა ჭაბუკი ბადრი იამანიძისებრი“. მოქალაქეებმა მიულოცეს: „კურთხელმცა არის მარჯუენე შენი და ჭაბუკობა შენი“. თავადაც აღიარებს: „ჭაბუკობისა მძებნელი ვიყავ და ვცან ძალი ჭაბუკობისა ჩემისა“. ასეთივე ჭაბუკები, რჩეული მეომრები არიან და მრავალ საჭაბუკო საქმეს სჩადიან ნაწარმოების სხვა გამირებიც და ყველაზე მეტად კი ამირან-დარეჯანის ძე. სიტყვა „ჭაბუკი“, „ჭაბუკობა“ ამ ნაწარმოებში, როგორც ვხედავთ, ძალიან ხშირად იხმარება და თვით ნაწარმოებიც თავის მთლიანობაში ჭაბუკთა და ჭაბუკობის დაულალავ შესხმა-სიმღერას წარმოადგენს. ხშირია გამოთქმები: „ლომი ჭაბუკი“, „კარგი ჭაბუკი“, „ჭაბუკი უსწორო, გამარჯვებული“, „არნახული“. ესენი უნარჩევსნი არიან რჩეულ ჭაბუკთა შორის. ამავე დროს ჭაბუკთა დიდი სიმრავლე სუფევს, „აქა ჭაბუკნი მრავლად არიან“, ნათქვამია ერთ ადგილას, ვხვდებით გამოთქმას — „ახნაურნი ჭაბუკნი“. ასე რომ, ჭაბუკთა რიცხვი დიდია, ხოლო ზოგიერთნი მათ შორის განსაკუთრებით გამოჩენილნი არიან თავიანთი საბრძოლო თვისებებით, წვრთნა-ვარჯიშის დიდი გამოცდილებით, გულადობითა და ვაჟკაცობით. ვხვდებით გამოთქმას — „საჭაბუკო საქმეს“ და ირკვევა ისიც, თუ რა შინაარსი ძევს ამ გამოთქმაში. ესაა: საბრძოლო იარაღის ოსტატური ხმარება, ნადირობის კარგი ცოდნა და გამოცდილება, მარჯვე ასპარეზობა (ეს უკანასკნელი სიტყვა — ასპარეზობა რაინდულ შეჯიბრებათა, ევროპული რაინდობის ისტორიაში ცნობილი „ტურნირების“ ძველი ქართული ბადალია).

აქ არის ასეთი გამოთქმაც — „არა ჭაბუკთა კელია უომრობა“. მაშასადამე, ჭაბუკთა „კელი“, ე. ი. ხელობა ომი და ბრძოლაა, ანუ სწორედ ის, რაც „რაინდს“ მოეთხოვება.

კ. კეკელიძე იძლევა რა „ამირან-დარეჯანიანის“ ლიტერატურულ ანალიზს, აღნიშნავს: „საყურადღებოა სარაინდო ტერმინების ხმარება ამ რომანში: გმირი, გოლიათი, ბუმბერაზი, ყველაზე უფრო ხშირად — ჭაბუკი და ყმა...“ ჭაბუკი „არის ტექნიკური ტერმინი“ რაინდის აღსანიშნავად, „გოლიათი, გმირი, ბუმბერაზი“ არის ეპითეტი ფიზიკური თვისებების აღმნიშვნელი, ხოლო „ყმა“ და „მოყმე“... სოციალური მომენტისა“.

„ჭაბუკი“ თავისი შინაარსით, მართლაც „რაინდის“ აღმნიშვნელი ტექნიკური ტერმინია, ყველაზე გავრცელებული იმ დროისათვის, ამავე მნიშვნელობით „ჭაბუკი“ ძველი ქართული მწერლობის სხვა ძეგლებშიც იხმარება, თუმცა უფრო იშვიათად. ამგვარი ხმარების ყველაზე ადრინდელი მაგალითი კ. კეკელიძეს დამოწმებული აქვს „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში“. აქ ნათქვამია: „მაშინ გიორგი მოუწოდა ვისმე ჭაბუკსა ჰასაკითა, რომელ არს ძალითა“. აკად. კ. კეკელიძე წერს: „ჩვეულებრივი გაგებით „ჭაბუკი“ ნიშნავს ახალგაზრდას, ძალ-ღონით სავსე ადამიანს, იმას, ვისაც რუსულად, მაგალითად, Юноша ეწოდება; ამ აზრითა და მნიშვნელობით ეს სიტყვა ნახმარია აღნიშნულ შემთხვევაშიც. მაშ რაღა საჭირო იყო მისთვის მიმატება განმსაზღვრელი სიტყვებისა „ჰასაკითა, რომელ არს ძალითა?“ ამ მიმატებით ავტორს უნდა ვგაჩვენოს, რომ მის დროს სიტყვა „ჭაბუკი“, გარდა ახალგაზრდა ადამიანისა, სხვა რამესაც აღნიშნავდა, და, ცნებათა აღრევა რომ აცილებული ყოფილიყო, სიტყვისათვის დაურთავს საჭირო განმარტება. ეს სხვა აზრი ტერმინისა არის მისი სოციალური შინაარსი, რომელიც ორგვარი ყოფილა. ჭაბუკი, როგორც სოციალური ტერმინი, პირველ ყოვლისა, აღნიშნავდა იმას, ვისაც მომდევნო საუკუნეთა მხატვრული ლიტერატურაში „რაინდი“ (рыцарь) ეწოდება“¹¹.

„ცხოვრებას სერაპიონ ზარზმელისა“, სადაც „ჭაბუკის“ არა მხოლოდ ასაკობრივი კატეგორიის აღმნიშვნელი ცნებაა დამოწმებული, ჩვენს ისტორიოგრაფიაში სხვადასხვა ავტორი სხვადასხვაგვარად ათარიღებს (VII საუკუნით დაწყებული X საუკუნის პირველი ნახევრით გათავებული). უკანასკნელი დროის გამოკვლევით, ეს ძეგლი VII ს. პირველი ნახევრის ნაწარმოებად არის მიჩნეული და თუ ეს მართლაც ასეა და ვგონებ რომ ასეა, ტერმინს „ჭაბუკი“ იმ დროისათვის „რაინდის“ დღევანდელი მნიშვნელობა თავისი ჩამოყალიბებული სახით ჯერ კიდევ ვერ ექნებოდა. სოციალური კატეგორიის სახით ის ჯერ კიდევ გამოკვეთილი არ უნდა ყოფილიყო. ამ დროს ჭაბუკი თავისი მეორე მნიშვნელობით, პირადი საბრძოლო და ვაჟკაცური თვისებებით გამორჩეული ადამიანის ეპითეტად შეიძლებოდა ყოფილიყო ნახმარი. მაგრამ უფრო გვიან, კერძოდ IX საუკუნეში კი ამ ტერმინის არსებობა დღევანდელი რაინდის მნიშვნელობით სრულიად დასაშვებად მიგვაჩნია. ის კიდევაც გვხვდება X საუკუნის ძეგლში „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“, სადაც IX საუკუნის ამბებია აღწერილი. აქ მოთხრობილია ასეთი ეპიზოდი: „იყო სამცხეს შვილი საჩინოისა ვისიმე კაცისა ზენონი“, მას ჰყავდა გაუთხოვარი და, რომელიც „შეაცთუნა ვინმე უკე-

¹¹ კ. კეკელიძე, ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, გვ. 129.

თურმან კაცმან“. ზენონმა გადაწყვიტა შურისძიება და დაედევნა კაცს, მაგრამ გზაში ხელი აიღო განზრახვაზე შემდეგი მოსახრებელი: „ვარ მე ჭაბუკი სახელოვან და რომელსა ვსდევ, ფრიად შეურაცხ არს“, ამიტომ არ შემშვენის მე მას თავი გავუყადრო. კ. კეკელიძე ასკვნის: „ჩანს, წარმოშობით და გვარიშვილობით ზენონი უფრო „სახელოვანი“ და „საჩინო“ ყოფილა, ვიდრე მისი დის შეურაცხყოფი კაცი, ამიტომ წოდებრივ-არისტოკრატიულ თავმოყვარეობას ნება არ მიუცია მისთვის გამკლავებოდა შედარებით დაბალ საფეხურზე მდგომ „ჭაბუკს“. ვამბობ „ჭაბუკს“ მეთქი, რადგანაც ეს კაციც, უეჭველია, არისტოკრატიულ გვარს ეკუთვნოდა. შეუძლებელია ვიფიქროთ, რომ დიდისა და „საჩინო“ არისტოკრატის ზენონის დას სამიჯნურო კავშირი გაებას მდაბიოსთან, — გლეხთან თუ მონასთან; ამიტომ მართალი არ უნდა იყოს ნ. მარი, რომელსაც ზენონის „ჭაბუკობა“ მიაჩნია არა გვარიშვილობის საზოგადოდ, არამედ პროფესიული რაინდობის აღმნიშვნელ ტერმინად, პროფესიულ რაინდობაზე ლაპარაკი მეცხრე საუკუნეში ნაადრევია“¹². ამიტომ, თვის კეკელიძე, აქ უნდა გვქონდეს „ჭაბუკის“ როგორც სოციალური ტერმინის მეორე მნიშვნელობასთან საქმე, რაც „მდგომარეობდა იმაში, რომ ის აღნიშნავდა საერთოდ თავისუფალს, აზნაურს, იმას, ვისაც ჩვეულებრივ არისტოკრატია და კეთილშობილთა წოდებას აკუთვნებდნენ, მიუხედავად იმისა, შედიოდა ის რაინდთა კორპორაციაში თუ არა“¹³.

ვფიქრობთ, კ. კეკელიძის ეს უკანასკნელი დასკვნა, რომ პროფესიულ რაინდობაზე საუბარი ნაადრევია IX საუკუნეში, გამართლებული არ არის.

საღღესოდ ქართულ ისტორიოგრაფიაში აღიარებულად უნდა ჩაითვალოს ის აზრი, რომ IX საუკუნისათვის საქართველოში ფეოდალური ურთიერთობის განვითარება იმ დონეზეა, როდესაც ვასალური ურთიერთობანი, პატრონის მიერ ვასალისადმი სამხედრო სამსახურის პირობით გაცემული მიწისმფლობელობის ფორმები, საყოველთაო გავრცელებას პოულობს და როდესაც, რაც მთავარია, სამხედრო სამსახური გამოცალკევებულია მიწის მწარმოებელთა ვალდებულებათაგან და ის, ე. ი. სამხედრო სამსახური ფეოდალთა კლასის არა მარტო ვალდებულებას, არამედ მის საპატიო პრივილეგიას წარმოადგენს. ამდენად, სრულიად ბუნებრივია, მივიღოთ, რომ ამ დროის საქართველოში და მით უმეტეს მის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში, რომლის მკვიდრიცაა ზენონი, ფეოდალთა კლასი უკვე რაინდული კორპორა-

12 კ. კეკელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 130.

13 იქვე.

ციის სახით არის ჩამოყალიბებული, ანდა, უკიდურეს შემთხვევაში ჩამოყალიბების უკანასკნელ სტადიაზეა მაინც, და როდესაც ზემოთ მოტანილ ძეგლში ზენონი თავს სახელოვან ჭაბუკად რაცხს, ეს სხვას არაფერს ნიშნავს თუ არა იმას, რომ მას თავი რაინდად — ჭაბუკად მიაჩნია, და მეტიც, სახელოვან ჭაბუკად, განსხვავებით თავისი მოწინააღმდეგისაგან, რომელიც „შეურაცხ არს“, უღირსია; უღირსია თუნდაც იმიტომ, რომ რაინდის ღირსების დამამცირებელი საქციელი აქვს ჩადენილი. ჩანს, გვარიშვილობითაც უფრო დაბლა დგას ზენონზე, რომელიც ხომ „საჩინო კაცის შვილია“ და არა ჩვეულებრივი რიგითი აზნაური, რაინდული დაუწერელი კოდექსი კი მხოლოდ თანასწორის თანასწორთან შებმას სცნობდა დასაშვებად, სხვაგვარად წესი არ იყო (იხ. „ამირან-დარეჯანიანი“).

„ჭაბუკი“ რაინდის მნიშვნელობით თანდათან უფრო ხშირად გვხვდება; „ამირან-დარეჯანიანიში“ ის უკვე მტკიცედ ჩამოყალიბებული და ძალიან გავრცელებული ტექნიკური ტერმინია რაინდის აღსანიშნავად. ამავე მნიშვნელობით ვხვდებით მას XII—XIII საუკუნეთა ძეგლებშიც. XII ს. დამდეგს დაწერილ ისტორიულ თხზულებაში „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ „ჭაბუკი“ მეომრის მნიშვნელობით რამდენჯერმეა ნახსენები: იხსენებიან „სახელგანთქმულნი ჭაბუკნი“ „ლიხთ იმერნი და ამერნი“¹⁴; მეფე გიორგი III-ს ავტორი ახასიათებს როგორც სახელგანთქმულსა და უძლეველ მხედარს და „უებრო ჭაბუკს“¹⁵; ერთ-ერთი ბრძოლის აღწერისას აღნიშნულია, რომ მებრძოლნი იყვნენ „გამოცდილნი და ლომნი ჭაბუკნი“¹⁶. დემეტრე მეფის შესახებ ისტორიკოსი ამბობს, რომ ის იყო „ველმწიფე დიდი და სახელგანთქმული, ჭაბუკი გორგასლიანი“¹⁷; ზაქარია ვარდანის ძეზე წერს: „იგი კაცი ერთგული იყო და ჭაბუკი გამოცდილი“¹⁸ (საინტერესოა, რომ მ. ბროსე ამ ადგილს ასე თარგმნის: „héros exercé dans les combats“, ე. ი. ჭაბუკი თარგმნილი აქვს „ბრძოლებში დახელოვნებულ გმირად“). ძეგლის ერთ ადგილას ასეა ნათქვამი: „შეიქმნა ომი, ვითა ხვედებოდა რჩეულებასა იმერთა და ამერთა მოყმეთასა, რომელ კმა იყო ძველთაგანცა გოლიათთა და ჭაბუკთა ომად“¹⁹. ესე იგი: ატყდა ისეთი ომი, რომ ძველდაც გოლიათთა და ჭაბუკთა საკადრისი იყო (ნ. მარის რუსულ თარგმანშია — *сделано бы честь*).

14 „ქართლის ცხოვრება“, II, გვ. 7.
 15 იქვე, გვ. 11.
 16 იქვე, გვ. 19.
 17 იქვე, გვ. 43.
 18 იქვე, გვ. 51.
 19 იქვე, გვ. 52.

როგორც ვხედავთ, „ჭაბუკი“ ყველგან აქ მაღალი საბრძოლო თვისებების მქონე ადამიანს, გამორჩეულ მეომარს აღნიშნავს. ასევე მაღალ საბრძოლო თვისებათა ერთობლიობის გამომხატველია ცნება „ჭაბუკობა“; თამარ მეფის ქორწილში მოვიდნენ სტუმრად ოვსთა მეფის შვილები — „შვენიერნი და სახე-კეთილნი მოყმენი... ღირსნი და მინდობილნი ჭაბუკობისანი“²⁰. „მინდობილნი ჭაბუკობისანი“, როგორც ჩანს, ნიშნავს — „თავიანთი მაღალი ფიზიკური და საბრძოლო თვისებების მოიმედენი“ (კ. კეკელიძეს ეს ადგილი რუსულად ასე აქვს თარგმნილი — „надеясь на свое молодичество“²¹). სარგის მხარგძელს ისტორიკოსი ასე ახასიათებს: „კაცი გუარნი და აღზრდილი ლაშქრობათა შინა და ჭაბუკობათა“²². ამ უკანასკნელ გამოთქმაში — „ჭაბუკობათა შინა“ უფრო მეტი იგულისხმებოდა, ჩანს, ვიდრე მხოლოდ ლაშქრობებისა და ომებში გამოცდილება, თორემ გამეორება იქნებოდა. როგორც ჩანს, აქ ლაშქრობა — ომებს გარდა, ორთაბრძოლა-შეჯიბრებებში ანუ ევროპული ტერმინით — ტურნირებში გაწვრთნილებაც იგულისხმება.

მეფე გიორგი III-ის ძმისშვილს დემეტრეს ისტორიკოსი ახასიათებს როგორც სახე-კეთილ, მარჯვე და ნასწავლ ადამიანს, მაგრამ რამდენადაც ის ღვთის მგმობელი და მეფის მოღალატე გამოდგა, ამით მან გააქარწყლაო ეს თავისი დადებითი თვისებები — „სახე-უკლებლობა“, ანუ გარეგნული სილამაზე, „სწავლულობა“, ე. ი. განათლება და ვაჟკაცობა, რაც, როგორც ჩანს, მაღალ საბრძოლო გაწვრთნილებასა და ვაჟკაცობასთან ერთად რაინდული კოდექსისა და იდეალებისადმი ერთგულებას აღნიშნავს.

ისტორიკოსის სიტყვები, მწიგნობართუხუცესის ანტონის შესახებ ნათქვამი, რომ ანტონი იყო „კაცი შესახედავითაცა ჭაბუკი და გუარტომად“, როგორც ჩანს, უნდა გავიგოთ ასე: ანტონი რაინდი იყო თავისი გარეგნობით და ფიზიკური თვისებებითაც და წარმოშობითაც.

თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსს ბასილ ეზოსმოძღვარსაც ნახმარი აქვს თავის ნაწარმოებში ტერმინი „ჭაბუკი“: „მოსწყდეს ყივჩაღთა მიერ კარგნი ჭაბუკნი ბრძოლასა შინა“²³. აქაც ეს „კარგნი ჭაბუკნი“ რჩეულ რაინდებს გულისხმობს.

ჭაბუკს რაინდის და ხშირად არა უბრალო, არამედ გამორჩეული რაინდის მნიშვნელობით ვხვდებით „ვეფხისტყაოსანშიც“ (თუმცა აქაც,

²⁰ „ქართლის ცხოვრება“, გვ. 37.

²¹ „История и восхваление венценосцев“, კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, XII, 1974, გვ. 194.

²² „ქართლის ცხოვრება“, II, გვ. 33.

²³ იქვე, გვ. 131.

ისე როგორც „ისტორიანსა და აზმანში“ რაინდის აღსანიშნავად უმთავრესად „ყმა“ და „მოყმეა“ გამოყენებული). „ჭაბუკებს“ უწოდებდნენ ავტორი ამ რჩეულ რაინდებს — ავთანდილს, ტარიელს და ფრიდონს: „იგი ჭაბუკნი შუქითა ვნახენ მზისაცა მეტითა“²⁴. მაღალი საბრძოლო თვისებები ახასიათებს კარგ „ჭაბუკს“: „არ შეუდრკების ჭაბუკი კარგი მახვილთა კვეთასა“²⁵. „ჭაბუკი“ უფრო ხშირად არა უბრალოდ რაინდის, არამედ ჩინებული რაინდის მნიშვნელობას შეიცავს: მოქარავნენი ავთანდილზე ამბობენ, რომ ის არის „ყმა ვინმე ჭაბუკი, არა ჩვენებრივ რადითა, აქვს თავისაგან იმედი, ვიყვნეთ გულითა მშვიდითა“²⁶. აქ ნახმარი „ყმა“ უკვე რაინდს აღნიშნავს, ხოლო მისთვის დამატებული ჭაბუკი რჩეულ რაინდს გულისხმობს, როგორც ჩანს.

გვხვდებით პოემაში „ჭაბუკთა“ სიმრავლესაც, მასაც. ქაჯთა ძნელად მისადგომი ქალაქის აღწერისას პოეტი ამბობს, რომ ქალაქის შიგნით მაგარი კლდეა, სადაც ნესტან-დარეჯანია დამწყვდეული და ამ კლდეში შესასვლელი გვირაბის კარს დღე ნიადაგ 10 ათასი ჭაბუკი იცავს — „ყველაკაი ხასები“²⁷, ე. ი. ყველა გამორჩეული.

ამრიგად, „ჭაბუკი“ IX—X საუკუნეებისათვის რაინდული ტიპის მეომრის აღმნიშვნელი ტერმინის სახით უკვე არსებობს. განსაკუთრებულ გავრცელებას ეს ტერმინი „ამირან-დარეჯანიანში“ პოულობს. აქ ის რაინდის აღსანიშნავი ერთადერთი ტერმინია (ბუმბერაზი, გოლიათი, გმირი — არსებითად ეპითეტების როლს ასრულებს), XII—XIII საუკუნეებში კი „ჭაბუკის“ გვერდით, რომლის გამოყენების შემთხვევები ამ დროისათვის შედარებით კლებულობს, სულ უფრო მეტ გავრცელებას პოულობს ამავე მნიშვნელობის სხვა ტერმინები — „ყმა“ და მისგან ნაწარმოები „მოყმე“. ჩავეუკვირდეთ მათ.

„ყ მ ა“ და „მ ო ყ მ ე“. უძველეს ქართულ სიტყვას „ყმა“ („ყრმა“) სემანტიკის თვალსაზრისით საინტერესო ისტორია აქვს. მისი თავდაპირველი მნიშვნელობაა — ბავშვი, ჭაბუკი, ახალგაზრდა, ე. ი. ადამიანის გარკვეული ასაკობრივი მდგომარეობა. ეს მნიშვნელობა მას დღემდე შერჩა. ამასთანავე, დროთა ვითარებაში „ყმა“ გარკვეულ სოციალურ შინაარსსაც იძენს — დაქვემდებარებული პირის, მოსამსახურის, ფეოდალური ხანის „მონის“ შესატყვის ტერმინად იქცევა. ამ მნიშვნელობით გვხვდება „ყმა“ ადრეფეოდალური ხანის ორიგინალურსა თუ ნათარგმნ ძეგლებში, „ბიბლიასა“ და „შუშანიყის მარტილობაში“ და

24 შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, 1951, სტროფი 1409 (ქვემოთ ყველგან ამ გამოცემას ვასახელებთ).

25 სტროფი 597.

26 სტროფი 1036.

27 სტროფი 1243.

„სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში“. ეს ნათლად არის ნაჩვენებნი ჩვენს ლიტერატურაში²³.

შემდეგი საფეხური ამ სიტყვის შინაარსობლივი განვითარების გზაზე სახელმწიფოში ვასალიტეტის ანუ ქართულად პატრონყმობის ჩამოყალიბებასთან არის დაკავშირებული. ვასალურ ურთიერთობათა ფართო მასშტაბით გავრცელების შემდეგ, „ყმის“ ცნება ფართოვდება, ვასალის მნიშვნელობასაც იტევს²⁹ და თანდათან ფეოდალზეც ვრცელდება, რამდენადაც ფეოდალი ამა თუ იმ ზემდგომი ფეოდალის ანდა მეფის მიმართ დაქვემდებარებულ მდგომარეობაშია მოქცეული. ეს არის ყმის როგორც მსახურის შემდგომი განვითარება³⁰.

ამასთანავე, XI—XII საუკუნის საქართველოში „ყმის“ კიდევ ერთ შინაარსობლივ გამდიდრებასთან გვაქვს საქმე.

თუ „ყმის“ ცნება „ვასალად“ გადაიზარდა პატრონყმობისა და მის საფუძველზე რაინდობის წარმოქმნა-ჩამოყალიბების შედეგად, „ყმის“ ცნების ახალი გაფართოება რაინდობის როგორც სოციალური მოვლენის შემდგომ, უფრო მაღალ საფეხურზე ასვლას მოასწავებდა. „ყმის“ ეს ახალი მნიშვნელობა მთელი სიცხადით არის ასახული ქართულ რაინდულ პოემა-რომანში „ვეფხისტყაოსანი“. აქ „ყმა“ მრავალჯერ და არაერთი მნიშვნელობით იხმარება — ასაკობრივი, ვაჟის (ქალის საპირისპირო), ვასალის და, რაც ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა, ზოგადად მეომრის და ჩინებული ვაჟკაცის, რაინდის მნიშვნელობით. საინტერესოა, ამასთანავე, რომ სწორედ ეს უკანასკნელი მნიშვნელობა პოემაში დიდად ჭარბობს ყველა დანარჩენს. თუ „ყმა“ ასაკობრივი მნიშვნელობით სამჯერაა ნახმარი, ვაჟის (სქესის) აღსანიშნავად — 5-ჯერ და ვასალის გაგებით 16-ჯერ, დანარჩენ, თითქმის 140-ჯერ, ის საერთოდ მეომარ-რაინდი ვაჟკაცის მნიშვნელობას ატარებს. „ყმად“ ამ გაგებით არიან წოდებულნი ავთანდილი, ტარიელი,

²⁸ И. Д ж а в а х о в, Государственный строй древней Грузии и древней Армении, გვ. 73; კ. კ ე ე ლ ი ძ ე, ადრინდელი ფეოდალური ლიტერატურა, 1935, გვ. 128—129; ი. ა ბ უ ლ ა ძ ე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, 1973, გვ. 468 და სხვ.

²⁹ უფრო დაწვრილებით „ყმის“ როგორც ვასალის მნიშვნელობის შესახებ საუბარი გვაქვს წერილში „ყმა, მსახური, ტაძრეული“, მაინე, 1981, № 2, გვ. 135—138.

³⁰ ნ. ბერძენიშვილს თავის პირად არქივში დაცულ ჩანაწერებში ასეთი ვარაუდი აქვს გამოთქმული: „ფეოდალური ურთიერთობის გამარჯვებისას მსახური, სამხედრო ვალდებული დაწინაურდა, შვილი და ყმა გახდა (ასე, რომ, XIII საუკუნეში მისი სისხლი ორჯერ უფრო მეტია, ვიდრე გლეხისა). მონასაც ამავე სამსახურის საფუძველზე ყმა ეწოდა, თუმცა „მონება“ და „მონა“ ყმობასა და ყმისაგან განსხვავებული, მაინც შერჩა“, „... რატომ და როგორ ეწოდა სამსახურის სუბიექტს ყმა, ყმა შვილი, იმიტომ ხომ არა, რომ ყველა ესენი სახლის შინანი იყვნენ?...“ ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VII, 1973, გვ. 260.

ფრიდონი და კიდევ რამდენიმე სხვ პერსონაჟი და ყველა ისინი ყმა-
ბად არიან სახელდებულნი ისეთ კონტექსტში, რომელიც გამორიცხავს
მათ ვასალად გაგებას. მოვიტანთ რამდენიმე მაგალითს:

უჩინებელი
სიბუნებრივი

შერმადინი ავთანდილის ყმა და მონაა, ხოლო ავთანდილი შერ-
მადინის პატრონი, მაგრამ მათი ბაასის გადმოცემისას ავტორი ავთან-
დილს „ყმას“ უწოდებს³¹.

მეფე როსტევეანისა და მისი ამაღლის ტარიელთან პირველი შეხვე-
დრის აღწერისას ტარიელი, ისე როგორც შემდეგ, „ყმად“ იწოდება —
„მონათა ხელი გამართეს მის ყმისა შესაპყრობელად“³², ანდა „შეს-
ხდეს მეფე და ავთანდილ მის ყმისა მისაწვევებლად“³³. ვისი ყმაა ტა-
რიელი ამ სიტუაციაში არავისი, მაგრამ მაინც ყმად იწოდება, რადგან
ის მეომარ-რაინდად შეიცნეს მნახველებმა გარეგნული მონაცემების
გამო (ცხენი მდიდრულად შემკული აღჭურვილობით, თვითონაც შე-
იარაღებული ხრმალ-კაპარჯით...); ყმად იწოდება ფრიდონიც³⁴, რო-
მელიც არა თუ ვისიმე ვასალია, არამედ მეფეა; ყმად იწოდება ხვა-
რაზმ-შაჰის ძე³⁵, ნესტან-დარეჯანის საქმრო, ხელმწიფის შვილი და
არა ვისიმე ვასალი.

მრავალი ასეთი მაგალითის მოტანა შეიძლებოდა, მაგრამ დავკმა-
ყოფილდეთ კიდევ ერთით, რომელიც მოტანილი აქვს ნ. მარსაც „ყმის“
„რაინდის“ მნიშვნელობით გაგების დასასაბუთებლად:

თინათინი მიმართავს ავთანდილს —
ასრე გითხრა: სამსახური ჩემი გმართებს ამაღ ორად:
პირველ ყმა ხარ, ჯორციელი არვინა გყავს შენათ სწორად,
მერმე ჩემი მიჯნური ხარ, დასტურია არ ნაწორად,
წადი იგი მოყმე ძებნე, ახლოს იყოს, თუნდა შორად³⁶.

ავთანდილს მეფის ასულის სამსახური მართებს უმთავრესად
(„პირველ“) იმის გამო, რომ ის ყმაა და, მაშასადამე, მაღალი ზნეობრი-
ვი და საბრძოლო თვისებებით არის შემკული — არავინ ჰყავს სწორი.

გამომდინარე აქედან ნ. მარი, ნაშრომში „Вступительные и зак-
лючительные строфы „Витязя в барсовой коже“, წერს: ყმა „и в
данном месте трудно понять иначе как витязь (рыцарь)“³⁷.

ნ. მარს მოაქვს კიდევ სხვა მაგალითები და ასკვნის, რომ „ყმა“

31 „ვეფხისტყაოსანი“, სტროფი 162.
32 სტროფი 94.
33 სტროფი 96.
34 სტროფი 597, 609 და სხვ.
35 სტროფი 541, 557, 558 და სხვ.
36 სტროფი 130.

37 Н. Я. Марр, Вступительные и заключительные строфы Витязя в барсовой коже. Тексты и разыскания. •• кн. XII, 1910, СПб, გვ. XI.

რუსთაველის პოემაში გაგებულ უდა იყოს უფრო ხშირად რაინდის მნიშვნელობით — „в смысле витязя“, ამბობს ის და დასძენს: „Я де шаюсь даже сказать—в смысле рыцаря“³⁸.

მეომარ-ვაჟაკის, რაინდის მნიშვნელობით „ყმას“ ვხვდებით XI—XII სს. ქართულ საისტორიო თხზულებებშიც. ერთი ასეთი მაგალითი „ისტორიანი და აზმანიდან“ მოტანილი აქვს ნ. მარს, კერძოდ ის ადგილი, სადაც ავტორი ზაქარია ფანასკერტელს, ძინიელთ და კალმახელთ „კარგ ყმებს“ უწოდებს³⁹.

მოვიტანთ ჩვენც ერთ მსგავს მაგალითს იმავე წყაროდან: ამირ-მირმანი, შირვანის მფლობელი მოაწამლინა აბუბაქარმა. აბუბაქარის წინააღმდეგ „გავიდეს და შეიბნეს ყმანი ამირ-მირმანისეულნი“. ტექსტში, ცოტა ქვევით, გახსნილია ამ „ყრმათა“ ვინაობაც — ვინც დამარცხების შემდეგ გადაარჩა ცოცხალი, გარდაიხვეწა, ლტოლვილნი „დიდებულნი ხასავიანნი და მონანი ამირ-მირმანისეულნი“ მიიღო ქართველთა მეფემ⁴⁰. მაშ, „ყმანი“ ყოფილან ფეოდალები („დიდებულნი, ხასავიანნი“) და „მონანი“ ანუ მათი მსახურნი და ყველა ისინი, როგორც მეომარ-რაინდები, ერთიანდებიან საერთო ცნებაში — „ყმანი“.

„ქართლის ცხოვრების“ გამოცემისადმი დართულ ს. ყაუხჩიშვილისეულ ლექსიკონში ყმის ორი განმარტებაა მოცემული: 1. ვასალი და 2. ვაჟაკი, მეომარი⁴¹. ამ მეორე მნიშვნელობის საილუსტრაციოდ მითითებულია სწორედ ის ადგილი „ისტორიანი და აზმანისა“, რომელიც ზევით მოვიხსენიეთ.

ცხადია, „ყმის“ როგორც მეომარ-რაინდის მნიშვნელობა პირველად მაშინ არ გაჩენილა, როდესაც „ისტორიანი და აზმანი“ თუ „ვეფხისტყაოსანი“ იწერებოდა, არამედ ის ბევრად უფრო ადრე ყალიბდებოდა, XI საუკუნის ძეგლში „მატიანე ქართლისაჲში“ უკვე ვხვდებით ისეთ გამოთქმას, სადაც „ყმა“ არ შეიძლება ნიშნავდეს არც ყმაწვილს და არც ვასალს და რომელიც სწორედ ფეოდალ-მეომრის ცნებას უკავშირდება. მხედველობაში გვაქვს გამოთქმა — „დარბაზის ყმა“. ხსენებულ წყაროში ნათქვამია, რომ მეფე ბაგრატ IV-ს შეეგებნენ „ქალაქის ბერნი, დარბაზის ყმანი, ცხენოსანნი... და ყოველი ერი

38 ნ. მარსი, დასახ. ნაშრომი, გვ. XIII.

39 „ქართლის ცხოვრება“, II, გვ. 55.

40 იქვე, გვ. 74.

41 იქვე, ლექსიკონი, გვ. 613.

ქუეთი⁴², „ყმა“ აქ, ვფიქრობთ, არ შეიძლება ვასალის მნიშვნელობით გავიგოთ — „დარბაზის ვასალები“ აზრს მოკლებული ჩანს.

ძველი ქართული ძეგლების გამოცემებისათვის დართულ კონებში „დარბაზის ყმა“ ასეა განმარტებული: „დარბაზის წევრები“⁴³, „სასახლის ყმა“⁴⁴, ანდა: „დარბაზის სხდომებზე წესრიგისა და ზემის მოსაგვარებლად დანიშნული მოხელეები“⁴⁵, რუსულ თარგმანშია: „дворцовые слуги“⁴⁶. ივ. ჯავახიშვილის განმარტებით, „დარბაზის ყმანი“ პაყები არიან⁴⁷. ამ განმარტებებს, ვფიქრობთ, აკლია დარბაზის ყმების, როგორც ფეოდალური საზოგადოების პრივილეგირებული ჯგუფის აღმნიშვნელი შინაარსი, რაც საკმაოდ აშკარად უღერს წყაროთა გამონათქვამებში. მათი უშუალოდ ქალაქის ბერების გვერდით მოხსენიება მეფე ბაგრატთან საზეიმო შეხვედრის აღწერისას, ამაზე მიუთითებს. საპატიო ღირსების აღმნიშვნელია „დარბაზის ყმა“ „ისტორიანი და აზმანის“ მიხედვითაც: ივანე მხარგრძელი, მსხვილი ფეოდალის, ზაქარია მხარგრძელის უმცროსი შვილი მეფემ „ითაყვანა დარბაზის ყმად“⁴⁸. ცხადია, აქაც მსხვილი ფეოდალისათვის შესაფერის განსაკუთრებულ პატივზეა საუბარი.

ამდენად, „დარბაზის ყმანი“ სამეფო თუ ქალაქის მმართველთა სასახლეში მყოფსა და მის მცველ ფეოდალ-რაინდების საპატიო ჯგუფს შეადგენენ და „ყმა“ ამ შემთხვევაშიც მეომარ-ფეოდალს, რაინდს ნიშნავს.

მოყმე. ყმისაგან ნაწარმოებია რაინდის ცნების გამომხატველი კიდევ ერთი ქართული ტერმინი — მოყმე. თუ „ყმა“ XI—XII საუკუნეებში ისევ და ისევ ვასალის აღსანიშნავადაც იხმარება, „მოყმე“ თავისი ძირითადი მნიშვნელობით უკვე მხოლოდ და მხოლოდ რაინდის შესატყვისია. ნ. მარის თქმით, ამ სიტყვის ეს მნიშვნელობა არა სასხვათაშორისოა, არამედ ძირითადი („не привходящее, а основное“⁴⁹) ხშირად ხმარებული სიტყვაა ის, როგორც „ისტორიანსა და

42 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 299.

43 იქვე, გვ. 456.

44 „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, 1941, გვ. 143.

45 ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 613.

46 Матианэ Картелиса, 1976, გვ. 149.

47 ი. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია.

48 ასევე ვარაუდობდა, როგორც ჩანს, ნ. ბერძენიშვილიც — მის ჩანაწერებში ასეთი ფრაზა გვხვდება: „მეფის სასახლის დარბაზის ყმანი, რაინდული წესების მოწაფენი, მეფის „გაზრდილინი“...; ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VII, 1974, გვ. 116.

49 ნ. მარი, დასახ. ნაშრომი, გვ. XII.

აზმანში⁵⁰, ასევე „ვეფხისტყაოსანში“. ამ ორივე ძეგლიდან ნ. მარს მოაქვს მაგალითები „მოყმის“ რაინდად განმარტების დასასაბუთებლად. ოთხი ასეთი მაგალითი აქვს მოყვანილი ნ. მარს, როგორც ჩანს, მისი შეხედულებით ყველაზე მკაფიო. კ. კეკელიძე კი ამ ძეგლის გამოცემისათვის დართულ ლექსიკონში „მოყმეს“ ასე განმარტავს: „ვაჟკაცი, კარგი ყმა, გმირი ჭაბუკი“ და უმატებს: „ერთს შემთხვევაში (634) რაინდი“. ქართლის ცხოვრების“ ს. ყაუხჩიშვილისეული გამოცემის ლექსიკონში „მოყმე“ განმარტებულია როგორც რაინდი, ვაჟკაცი⁵¹.

„ისტორიანსა და აზმანში“ ტერმინი მოყმე თითქმის 25-ჯერ არის ნახმარი და ყოველთვის მას რჩეული მეომრის, რაინდის შინაარსი აქვს. „მოყმეთ“ უწოდებს ისტორიკოსი თავისი დროის გამოჩენილ პირებს — ზაქარია მხარგრძელს, ამირსპასალარს, მსახურთუხუცესს ყუბასარს⁵² და ყველაზე ხშირად კი თამარ მეფის ქმარს დავით სოსლანს. დავითზე ისტორიკოსი ამბობს, რომ ეს იყო „მოყმე დღითი დღე მატებული და წარმართებული და წაკუთებულნი ომთა და ლაშქრობათა“⁵³; რომ ის ეკუთვნოდა სახლს, რომლის წევრნიც არიან „მძღენი და ძლიერნი ბრძოლასა შინა“⁵⁴; რომ დავითი იყო „მოყმე ფერ-ნაკუთად კარგი, ბექ-ბრტყელი, პირად ტურფა და ტანად ზომიერი“⁵⁵, მსგავსი „დიდებულთა ბუმბერაზთა“ და სახელგანთქმულთა მოყმეთა (აქ ისტორიკოსი „შაჰნამეს“ გმირებს — როსტომსა და გივის ასახელებს)⁵⁶. თამარ მეფის პირველ ქმარზე გიორგი იურის ძეზეც წერს, რომ ის იყო „მოყმე... მჭურეტთაგან მოსაწონი“⁵⁷. „კარგ მოყმედ“ არის წოდებული რანის სულტანი ამირ-მირმანი⁵⁸. თამარის თანამოსაყდრედ დაჯდომის კანდიდატებს შორის ისტორიკოსი ასახელებს, რომ ისინი იყვნენ „ოვსთა მეფეთა შვილნი შეენიერნი და სახე-კეთილნი“ მოყმენი და მინდობილნი ჭაბუკობისანი“⁵⁹, ე. ი. საჭაბუკო, სარაინლო ზნის მორჩილნი. „მოყმენი პირ-წაღმართნი“ (პირ-მართალნი) არიან, ისტორიკოსის თქმით, „მხარგრძელნი, ძენი სარგისისნი და ვარამისნი“ — ზაქარია და ზაქარია, ივანე და სარგის, რომლებიც სალაშქროდ მიდიან დეინს

50 ისტორიანი და აზმანი შარავანდეღთან, 1941, გვ. 148.

51 ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 583.

52 იქვე, გვ. 55.

53 იქვე, გვ. 30.

54 იქვე, გვ. 60.

55 იქვე, გვ. 46.

56 იქვე, გვ. 65.

57 იქვე, გვ. 37.

58 იქვე, გვ. 66.

59 იქვე, გვ. 39.

და ბრუნდებიან „გამარჯვებულნი“ და ალაფალესებულნი და „სახელმწიფო ვანნი“⁶⁰.

„მოყმენი“ არიან არა მხოლოდ ერთეული პირები, თითებზე ჩამოსათვლელი გმირები, არამედ საერთოდ მოლაშქრენი, ყოველ შემთხვევაში მისი ძირითადი ბირთვი თავისი ზედა ფენითურთ: მეფემ ლაშქრობა უბრძანა „ამირსპასალარსა მისსა ზაქარიას და მსახურთუხუცესსა ივანეს, ჰერეთის ერისთავსა გრიგოლს და სხუათა მოყმეთა“; მტერი „მსწაფლ იძლივნა“ „დავით მეფის და მისთა მოყმეთაგან“⁶¹. მეფე იღგა „მცირედითა ლაშქრითა“ ლორესა და დმანისის მთებში და ნადირობდა. აქ მას მტერი წაადგა თავს. მეფეს გაცლა მოუხდა, მაგრამ გზაში მეფე და ეს მისი მცირე ლაშქარი — „მისნი მოყმენი“ არაერთხელ მიუბრუნდნენ მტერს და ხოცეს⁶². „ისტორიანი და აზმანის“ ამ ადგილის შესახებაა, რომ კ. კეკელიძე შენიშნავს: „მოყმე“ იმ ერთ შემთხვევაში — რაინდია⁶³.

„მოყმენი“ ფეოდალური საზოგადოების ორგანული და მეტად თვალსაჩინო ნაწილია, ეს ის წრეა, რომლის საქმიანობა, მთელი ცხოვრება მეომრობასთან, რაინდობასთან არის დაკავშირებული. გიორგი III-მ ბრძოლის დაწყების წინ გასამხნევებელი სიტყვებით მიმართა თავის მხედრობას, თავის ცხენოსან ლაშქარს და ასეთი მიმართვით დაიწყო თავისი სიტყვა — „მოყმენო!“⁶⁴

ამრიგად, უკვე მხოლოდ ის მასალა, რომელსაც „ისტორიანი და აზმანი“ იძლევა ტერმინ „მოყმის“ გაგებისათვის, საკმაოა დასკვნის გამოსატანად, რომ XII საუკუნის მეტყველებაში „მოყმე“ განსახიერებდა საუკეთესოდ გაწვრთნილ მაღალ საბრძოლო და ვაჟკაცური თვისებებით შემკულ მეომარს, ანუ სწორედ იმას, რასაც დღევანდელი ტერმინი „რაინდი“ გამოხატავს.

„მოყმის“ ასეთივე, რაინდის ცნების გამომხატველი სიტყვის მაგალითები შოთა რუსთაველის პოემაშიც მრავალია. აქ ეს სიტყვა სულ ცოტა 34-ჯერ არის ნახმარი და ყოველთვის მხოლოდ და მხოლოდ მეომრის, ვაჟკაცის, რაინდის მნიშვნელობით. საკმარისია გავიხსენოთ „ნახეს უცხო მოყმე ეინმე“⁶⁵, სადაც „მოყმედ“ ტარიელი იგულისხმება, ანდა მეფე ფრიდონის მოყმედ წოდება — „ნურადინ ფრიდონ მეფეა

60 ქართლის ცხოვრება, გვ. 39.
61 იქვე, გვ. 67.
62 ქ. ცხ., II, გვ. 14.
63 კ. კეკელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 148.
64 იქვე.
65 სტროფი 254.

ამა ქვეყნისა ჩვენისა, მოყმე მხნე, უხვი, ძლიერი, ფიცხლად მომხლ-
ტომი ცხენისა“⁶⁶ და სხვა მისთანა მრავალი მაგალითი.

როგორც სამართლიანად წერს ნ. მარი, ტერმინი „ყმა“ და „მოყმე“
XII საუკუნის საქართველოში გამოხატავს წარმოდგენას ისეთი გმი-
რი ვასალის შესახებ, რომელიც განადიდებდა თავის სიუზერენს, პატ-
რონს თავისი საგმირო საქმეებით, ცხენოსნობით, მშვილდოსნობით,
სპორტული მიღწევებით, წარმატებებით ბრძოლაში გარეშე მტრებთან,
ანდა მხეცებსა და ბოროტ სულებთან ბრძოლებში, თავისი გამარჯვე-
ბებით შეჯიბრებებზე ისინი, ვინც მოყმისა და ყმის საპატიო წოდებას
ატარებენ, მუდამ ოცნებობენ მსოფლიო დიდებაზე, ეძებენ სახელის
მოხვეჭას, რისთვისაც სცდიან ბედს შეჯიბრებებზე, გამოჩენილ ყმათა
შორის რომ ეწყობა ხოლმე.

უეჭველია, ტერმინი „ყმა“ ვასალობის მომენტსაც შეიცავს, შერ-
წყმულს საკუთრივ რაინდობასთან, თუნდაც, მაგალითად, მაშინ, რო-
დესაც ავთანდილი ამბობს:

პირველ ყმა ვარ, წასვლა, მინდა პატრონისა სამსახურად,
— ხამს მეფეთა ერთგულობა, ყოფა გვმართებს ყმისა ყმურად.

პატრონის სამსახური, მეფეთა ერთგულება, ყმურად „ყოფა“ —
ესაა რაინდ-ვასალის მორალურ ნორმათა კოდექსი⁶⁷.

ამრიგად, როგორც დავინახეთ, XI და XII საუკუნეებში ერთმანე-
თის გვერდით თანაარსებობს რაინდის აღმნიშვნელი ორი ტერმინი —
„ჭაბუკი“ და „ყმა“ (var.: „მოყმე“). თუ „ჭაბუკი“ რაინდის მნიშვნე-
ლობით დადასტურებულია ჯერ კიდევ X საუკუნემდელ ძეგლებში,
„ყმა“ რაინდის გაგებით შედარებით გვიანდელი ფაქტია. ის განვითარ-
და ვასალური დამოკიდებულების აღმნიშვნელი ტერმინიდან და ამ
განვითარების შედეგად მოიცვა მთელი ფეოდალთა კლასი, მისი იმ
მწვერვალის ჩათვლით — მეფით, რომელიც არავის ვასალი არ არის.

ახალი ტერმინის გაჩენა რაინდობის სახელმწიფოებრივი მნიშვნე-
ლობის ზრდასთან უნდა იყოს კავშირში.

თუ „ჭაბუკი“ ცალკეული პროფესიონალი მეომრის ზედწოდება
იყო და უპირატესად გამოჩენილი მეომრის შესამკობელ სიტყვად
იხმარებოდა, „ყმა“ და „მოყმე“ გარკვეული სოციალური ჯგუფის აღ-
მნიშვნელია, გარკვეულ სოციალურ სტატუსს შეიცავს.

შეიძლებოდა დავვეშვა ერთი ვარაუდი: „ყმის“ რაინდის მნიშვნე-
ლობით გაჩენა, შესაძლოა, კორპორაციული დანიშნულების წარმო-
ქმნის მომასწავებელი იყო. სამწუხაროდ, ამ ვარაუდის დოკუმენტუ-
რად შემაგრება, სათანადო მასალების სიმცირის გამო, ძალიან ძნელია
და ამჯერად ის მხოლოდ ლიტონ სიტყვად რჩება.

⁶⁶ სტროფი 971.

⁶⁷ ნ. მარი, დასახ. ნაშრომი, გვ. XIII—XIV.

თ ა ვ ი III

ქართველი მეომრის სამხედრო აღჭურვილობა

ქართველი მეომრის შეიარაღების შესახებ წერილობითი ცნობები ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეებიდან გვაქვს. ცნობებს გვაწვდის I საუკუნის ბერძენი გეოგრაფოსი სტრაბონი. მისი სიტყვით, ქართველი ცხენოსანი მეომრები იბრძვიან ოროლებითა და მშვილდ-ისრით შეჭურვილნი, შემოსილი არიან ჯავშნით და ნადირის ტყავის მუზარადით, ხმარობენ ფარს და სხედან შეჯავშნულ ცხენებზე¹.

საფიქრებელია, რომ ამგვარ რთულ აღჭურვილობას — ჯავშანი, შეჯავშნული ცხენები და სხვ., ამ დროს უპირატესად საზოგადოების ზედა ფენა ფლობდა. მეომართა ფართო მასა, რომელიც ამ დროს მწარმოებელი მოსახლეობისაგან შედგებოდა, საამისო მატერიალურ შესაძლებლობას მოკლებული იყო. მეომართა ეს ქვეითი, მრავალრიცხოვანი ლაშქარი, უეჭველია, გაცილებით უფრო მარტივად, ძირითადად მშვილდ-ისრით უნდა ყოფილიყო შეიარაღებული.

XI საუკუნის ქართველი ისტორიკოსი ჯუანშერი, აღწერს რა V საუკუნის ქართლს, აღნიშნავს, რომ მეფე ვახტანგ გორგასალი საომრად გადიოდა ჯავშნით შეჭურვილ ცხენზე მჯდომი და ვიგრის ფართ ხელში, რომელსაც ვერა ჰკვეთდა მახვილი². ხოლო სალაშქროდ გამზადებული ქართველთა ჯარი ამავე ისტორიკოსის ასე ჰყავს აღწერილი: ლაშქარს წინ უძღვის თოროსან ცხენებზე ამხედრებული ჯაჭვ-ჩაბალახოსანთა მოწინავე რაზმი, ხოლო მათ უკან მიჰყვება ქვეითი ჯარის მრავალრიცხოვანი მასა, რომელსაც ბოლოს კვლავ მხედართა რაზმი ახლავს.

აკად. ს. ჯანაშია ერთი გვიანდელი წყაროს ცნობებზე დაყრდნობით აღნიშნავდა, რომ ჯარის მეთაურს დანარჩენი მასისაგან განასხვავებდა

¹ სტრაბონი, გეოგრაფია, თავი IV, § 5; თავი XIV, § 9. (წიგნში: თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია. ცნობები საქართველოს შესახებ. 1957); ს. ჯანაშია, შრომები, I, გვ. 193. სტრაბონის ამ ცნობებს შესანიშნავად ადასტურებს ძველი და ახალი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეებით დათარიღებული საქართველოს ტერიტორიაზე მოპოვებული არქეოლოგიური განათხზარი მასალა.

² ს. ჯანაშია, იქვე, გვ. 197; ქართლის ცხოვრება, გვ. 154.

„გარეგნულ ნიშანთა შორის განსაკუთრებული იარაღი, საჭურველი, დროშა, შუბი და აგრეთვე თოროსანი, ჯავშნიანი ცხენი“³.

უფრო გვიან, რაინდული ჯარის ეპოქაში, ე. ი. იმ დროს, როდესაც მთელი ფეოდალური ჯარი საქართველოში პროფესიონალი მეომრებისაგან შედგებოდა ძირითადად, საომარი აღჭურვილობა კიდევ უფრო გართულებული იყო. საბრძოლოდ გამოდიოდნენ იარაღის არა ერთი რომელიმე სახეობით, არამედ სხვადასხვა სახის საომარი იარაღით და მათი არაერთი სათადარიგო ნიმუშით, სამარქაფო ცხენებით, რაც უეჭველად გულისხმობდა, რომ მეომარ-რაინდს ბრძოლაში უსათუოდ თან უნდა ხლებოდა მსახური, ანდა მთელი ჯგუფი მსახურთა — საჭურველთმცვროთველნი, ანუ, ძველი ქართული გამოთქმით — მეაბჯრენი, რომლებიც საჭიროების ყამს რაინდს შეუცვლიდნენ დამტკრეულ, მწყობრიდან გამოსულ იარაღს, მიაწვდიდნენ სამარქაფო ცხენს მოკლული ცხენის ნაცვლად და, საერთოდ, ყოველგვარ მომსახურებას და დახმარებას გაუწევდნენ ბრძოლაში.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ერთ-ერთი ბრძოლის აღწერისას შენიშნავს, რომ დავით მეფეს, რომელიც უშუალო მონაწილეობას ღებულობდა ფიცხელ ომში, ბრძოლის პროცესში სამი ცხენი მოუკლეს და უკვე მეოთხე ცხენზე მჯდომმა დაასრულა გამარჯვებული ბრძოლა. მეფეს, არა ერთი, არამედ მრავალი მეაბჯრე ჰყავდა, მათ უფროსს მეაბჯრეთუხუცესი ერქვა, რომელსაც, აგრეთვე, სამეფო საჭურველთსაცავის — ზარდახანის დაცვა და მეთვალყურეობაც ებარა.

XI—XII საუკუნეებში შექმნილი მხატვრული ნაწარმოების, „ამირანდარეჯანიანის“ გმირები ორთა ბრძოლასა თუ ფიცხელ ომებში არაერთ ხმაღს შეაღწევენ და მიატვრევენ ხოლმე მოწინააღმდეგის რკინა-ჯაჭვს. მაგალითად, ამბრი ჭაბუკმა და მისმა მოწინააღმდეგემ, ბუმბერაზმა, შებმისას ბრძოლის სიცხარეში „გარდაღწეეს თუითო ხრმალი ერთმანეთისა და მეორე გამოიწოდეს“. არის შემთხვევები, როდესაც მეომარნი ბრძოლის პროცესში სამჯერ და მეტჯერ იცვლიან ხმაღს თუ სხვა სახის იარაღს ისევე როგორც საბრძოლო ცხენებს.

ყოველგვარი საომარი იარაღის ზოგადი, კრებითი სახელი რაინდულ ეპოქაში (IX—XII სს.) — აბჯარია. IX საუკუნიდან დაწყებული ის ცვლის ადრე გავრცელებულ ამავე მნიშვნელობის სიტყვას — „საჭურველს“ და საბოლოო ჯამში კიდევაც გამოდევნის მას ხმარებიდან. აბჯარი გვხვდება IX—X საუკუნეების ძეგლებში — შატბერდისეულ წმინდა ნინოს ცხოვრებაში, ლეონტი მროველის თხზულებაში, ხოლო

³ ს. ჯანაშია, იქვე, გვ. 198.

XI—XII საუკუნეთა ნაწარმოებებში — „ამირანდარეჯანიანი“, „ვეფხისტყაოსანი“, „ვეფხისტყაოსანი“ — უკვე სრულიად ბატონდება. ივ. ჯავახიშვილი შეილი შენიშნავს, რომ „ტერმინის „საჭურვის“ დაძლევა აბჯარს მხოლოდ ხანგრძლივი ბრძოლის შემდგომ შეეძლო. ცხადია, რაღაც ცვლილება უნდა მომხდარიყო, რომელმაც ძველად განმტკიცებული ტერმინი მოსპო და ახლის შემოღება აუცილებელი გახადა“⁴.

საესებით სამართლიანი ვარაუდია, მით უმეტეს, რომ აბჯარის როგორც საბრძოლო იარაღის ზოგადი ტერმინის შემოსვლა და გაბატონება სწორედ რაინდული ეპოქის დადგომა-განვითარებას ემთხვევა, ეპოქას, რომელიც, უეჭველია, იარაღის შემადგენლობასა და ხასიათში უსათუოდ გარკვეულ ცვლილებებს შემოიტანდა.

აბჯარი ამ დროს იარაღის ზოგად ცნებასთან ერთად უფრო ვიწრო მნიშვნელობითაც იხმარებოდა — საკუთრივ თავდაცვითი საჭურველის, ჯავშნის აღსანიშნავადაც. მოვიტანთ რამდენიმე მაგალითს „ამირანდარეჯანიანიდან“: ამირანმა პოლოტიკნი რკინანი „აბჯრის ქუეშე დაიპყრა უჩინრად“⁵. აბჯარი აქ, ცხადია, თავდაცვითი იარაღის იმ ნაწილს გულისხმობს, რომელიც ტანთ მოსავს ამირანს და რომლის ქვეშაც მალავს ის რკინის ფირფიტებს — პოლოტიკებს („ბრძოლაში მკერდთა და ღლიათა დასაკრავს“, სულხან-საბას განმარტებით). შემდეგ: საბრძოლო შებმის ერთ-ერთ მონაწილეზე ნათქვამია, რომ ის გამოვიდა საბრძოლველად „კაბითა“ და მის მოწინააღმდეგეს გაუკვირდა „აბჯრისა ტანსა უტემლობა“ — „აბჯარი ტანს ჩაიცუი მეთქი“, უთქვამს მას⁶.

ამ მაგალითებიდან აშკარაა, რომ აბჯარი ხელში ასაღები იარაღი კი არ არის ასეთ შემთხვევაში, არამედ ტანთ ჩასაცმელი საჭურველია — რკინის პერანგია.

„ვეფხისტყაოსანში“ აბჯარი, უმეტეს წილად, ზოგადად იარაღის მნიშვნელობით იხმარება, მაგრამ ვხვდებით მას ტანთ შესამოსელი საჭურველის მნიშვნელობითაც. მაგალითად: „კაცსა და ცხენსა ე მოსა აბჯარი ხვარაზმულია“⁷ — ცხენს მაინც ხომ მხოლოდ ჯავშანი-და ექნებოდა „შესამოსელად“. ან კიდევ: „ციხისა მცველი ყველაი იდგა მართვითა სნეული, თავით ფეხამდის დაჭრილი, აბჯარი მუნ დახეული“⁸. „დახეული“ კი მხოლოდ ტანთ შესამოსელზე შეიძლება იყოს ნათქვამი.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, 1962, გვ. 206.

⁵ ამირანდარეჯანიანი, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკლევა და ლექსიკონი დაურთო ლილი ათანელიშვილმა, 1969, გვ. 249. ქვევით ყველგან ამ გამოცემას ვემყარებით.

⁶ იქვე, გვ. 414—415.

⁷ ვეფხისტყაოსანი, სტროფი 1419.

⁸ იქვე, სტროფი 1567.

სულხან-საბას აბჯრის არც ეს ვიწრო მნიშვნელობა არ დარჩენია ალუნიშენელი. ის ასე განმარტავს აბჯარს: „ესე ზოგადი სახელწოდება ყოველთა საქურველთა და უფროსად საცვაშთა ჯაჭვთა“.

უფრო გვიან, დაახლოებით XV საუკუნიდან, როგორც აღნიშნავს ივ. ჯავახიშვილი, აბჯრის ადგილს თურქული სიტყვა — იარალი იკავებს. აბჯრისაგან განსხვავებით, ის უკვე „ყოველგვარი ხელსაწყო, შათ შორის საომარისაც და სახელოსნოსაც, ყოველი საშუალების ზოგადი სახელი და ტერმინი იყო“⁹.

მეომარ-რაინდის საბრძოლო იარალი, აბჯარი ორ ძირითად ჯგუფად დაიყოფა — თავდაცვით და შემტევ იარალად¹⁰.

თავდაცვითი იარალი. თავდაცვით იარაღებს შორის ძირითადია ჯავშანი — ტანთ ჩასაცმელი რკინის პერანგი, რომელიც მეომარის მთელ ტანს ფარავდა მხრებიდან ვიდრე მუხლებამდე. ის წარმოადგენდა პატარა რგოლებისაგან შემდგარი ჯაჭვის პერანგს, რის გამოც მას ზოგჯერ მარტივად ჯაჭვსაც უწოდებდნენ.

„ჯაჭვი“, როგორც საბრძოლო საქურველის ნაწილი, გვხვდება XI საუკუნის დოკუმენტში — ნიკორწმინდის დაწერილში. ის აქ იხსენიება როგორც სავაჭრო გაცვლა-გამოცვლის ერთეული. ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი სხვადასხვა პირთაგან იძენს მიწებსა და გლეხებს და საფასურს სხვა ნივთებთან ერთად ჯაჭვითაც იხდის. მაგალითად, ვინმე დებორიანის-ძისაგან მას უყიდია გლეხი, რის საფასურადაც, სხვა ნივთებთან ერთად, ჯაჭვი მიუცია, ხოლო მიქელ ერისთავთერისთავს უყიდია ტყიანი მიწა და ფასად 2 ჯაჭვი გაუღია¹¹.

ჯავშნის გარდა, რომელიც უმთავრესად ადამიანის ზედატანს ფარავდა, არსებობდა სხეულის სხვა ნაწილების დასაფარავი იარალიც. იმ საბრძოლო იარალს შორის, რომელიც XIV საუკუნის ძეგლის „გარიგება ველმწიფის კარისას“ მიხედვით მეფის საქურველთსაცავში — ზარადხანაში ინახებოდა, თავდაცვის იარალთაგან, ჯაჭვს გარდა, დასახელებულია ქაფა, მუზარადი და საბარკული.

ქაფა ანუ ქაფი, სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, სამხაროდღეე ჯავშანია. ქაფას ვხვდებით ზემოთ დასახელებულ XI საუკუნის „ნიკორწმინდის დაწერილში“. მიწასა და გლეხებში გაღებულ საფა-

⁹ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 213.

¹⁰ კ. ჩოლოყაშვილი, საქართველოს ეთნოგრაფია. საქურველი, 1964.

¹¹ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. I, 1984, გვ. 40.

სურს შორის აქ დასახელებულია „ქაფი ჯაჭვისა“¹². ჩანს, იყო ქაფი ჯაჭვისაც. ვხვდებით ქაფის ხსენებას „ვეფხისტყაოსანშიც“ — ტარაქა ლი ამბობს: „დავეკაზმენით საომრად ჯაჭვ-ჯავშანითა, ქაფითა“¹³. ე. ი. მოემზადნენ რა საომრად, შეიჭურვენ ჯაჭვ-ჯავშნით, ანუ ჯაჭვის პერანგით, აგრეთვე ქაფით. აქვე ვხვდებით ასეთ კომპოზიტსაც — „ჯავშან-ქაფი“:

კაცსა უკრავად დაბნედდის ხმა ტარიელის ხაფისა
 აბჯარსა ფრეწდის, გაცუდდის სიმაგრე ჯავშან-ქაფისა¹⁴.

ამ კომპოზიტში „ჯავშან-ქაფი“ ქაფი თითქოს ისეთივე ზოგადი ტერმინი ჩანს, როგორც ჯავშანი და ორივე ერთად გამოხატავს ერთ მთლიან თავდაცვით საჭურველს, სადაც „ქაფი“ საკუთრივ სხეულის ცალკეული ნაწილების საფარ რკინის ფირფიტებს უნდა აღნიშნავდეს, მათ მეორენაირად და უფრო მარტივად ასეც გამოთქვამდნენ — „რკინანი“. ეს გამოთქმა განსაკუთრებით ხშირად „ამირანდარეჯანიანში“ იხმარება, ხმარობს მას რუსთაველიც — „ჯაჭვნი მაბიან, რკინანი“. აქ „რკინანი“ ჯაჭვს კი არ ნიშნავს, არამედ რკინის ნაწილებს, რომელიც მეომრის სხეულს იცავს ჯაჭვთან ანუ ჯაჭვის პერანგთან ერთად.

საინტერესოა, რომ ევროპაში ჯაჭვისაგან ნაკეთები ჯავშანი — რკინის პერანგი თანდათან, XI—XII საუკუნეებიდან დაწყებული ცალკეული რკინის ფირფიტებით, ფილებით იცვლება და ეს ფილები ნაწილ-ნაწილ მთელ სხეულს ფარავს. ესენია — რკინის სამკერდე, სახელოები, საბარკულები, სამუხლები. ისინი ფრანგულად ერთი სიტყვით la cuirasse (რუსულად — латы) გადმოიციემოდნენ.

ამდენად, ვფიქრობთ, შეიძლება დავუშვათ, რომ ასეთივე ტენდენცია — ჯაჭვის ჯავშნის რკინის ფილებისაგან შემდგარი ჯავშნით შეცვლისა საქართველოშიც არსებობს. ამას მიგვანიშნებს შუა საუკუნეთა ქართული ფერწერის ზოგიერთი ნიმუშიც, სადაც არამარტო ჯაჭვის ჯავშანია გამოსახული, არამედ სხვა სახისაც, მაგალითად, თევზის ფარფლის მაგვარი რკინის ფილებისაგან შემდგარი ჯავშანიც. მაგალითისათვის დავიმოწმებთ „დავითიანის“ ერთ-ერთი ხელნაწერის მინიატურებს, სადაც მრავალი ბატალური სცენაა ასახული, აგებული სხვადასხვა ბიბლიურ სიუჟეტზე. ხელოვნებათმცოდნეთა დათარიღებით მინიატურები XV საუკუნეში უნდა იყოს შესრულებული¹⁵.

ამ მხატვრობაში რამდენიმე სახეობის ჯაჭვის პერანგია გამოსახული, მათ შორის არა ჯაჭვის, არამედ მიჯრით მიწყობილი რკინის

12 ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. I, 1984, გვ. 40.

13 სტროფი 441.

14 სტროფი 1416.

15 Л. А. Ш е р в а ш и д з е, О грузинской светской миниатюре, 1964.

ფილებსაგან შემდგარიც. ეს ფილები, როგორც ჩანს, ტყავზეა დაკრული. თითოეული ფილის ზედა ნაწილი კუთხეებზეაჭრილია, მომრგვალებულია და ზედა რიგის ფილების ბოლოები ქვედა რიგის ფირფიტების ზედა ნაწილს ფარავენ.

მეომართა ჯავშანი, ამავე გამოსახულებათა მიხედვით, კიდევ სხვა ნაწილებსაც შეიცავს — სახელურებს, რომელიც ფარავს მეომრის ხელს მაგიდან იდაყვამდე, სამუხლებებს და საბარკულს (ეს უკანასკნელი სულხან-საბას განმარტებით „საწვივე აბჯარია“) — რომელიც ფეხს მუხლს ქვევიდან ვიდრე კოჭებამდე მოსავს. ყველაფერი ამის საერთო სახელი იყო — „პოლოტიკნი რკინანი“¹⁶. „რკინანი“ ანუ „პოლოტიკნი რკინანი“, როგორც ვთქვით, განსაკუთრებით ხშირად „ამირანდარეჯანიანის“ გმირების სატარებელ თავდაცვით იარაღებს შორის იხსენიება. მოვიტანთ ერთ ადგილს ამ ნაწარმოებიდან: ერთ დღეს ამბრიმ შეუთვალა ინდო ჭაბუკს — მოემზადე საომრად, შეჯექ ცხენზე, დაიკიდენ პოლოტიკნი რკინანი სატიკვართა ადგილთა და მეც ეგრე ვიქმო. ფიცხელ ორთა ბრძოლაში ინდომ შეუტია მოწინააღმდეგეს — „ჰკრა ოროლი და გატეხნა იგი პოლოტიკნი რკინანი, აბჯარი და, რაც იყო ტანსა მისსა, ყუელა და დაკოდა ცოტად“. მაშ, არც ეს რკინის საფარი იყო მთლად შექველი და სანდო, მაგრამ რამდენადმე მაინც უზრუნველყოფდა თავდაცვას და კარგად შეიარაღებული რაინდისათვის აუცილებელი სატარებელი იყო.

აღსანიშნავია კიდევ ერთი გარემოება, რომელიც ამავე ძეგლშია აღნიშნული. მძიმედ შეიარაღებული მხედრის ბარკლები ზოგჯერ ცხენზე იყო მიმაგრებული — „დაკრული“. რკინის აღჭურვილობა იმდენად მძიმე და მოუხეშავი იყო, რომ ბრძოლის დროს მეომარი ადვილად შეიძლებოდა ჩამოვარდნილიყო ცხენიდან, და რომ ეს არ მომხდარიყო, მას საგანგებოდ დაამაგრებდნენ, დააკრავდნენ ცხენზე: „ამირანდარეჯანიანში“ მოთხრობილია: ამბრი არაბმა თავის მოწინააღმდეგეს „ჰკრა წელთა ზედა ჯრმალი და ზედათ კერძო მოჰკვეთა და ბარკალნი თურმე დაკრულნი იყვნეს ცხენსა ზედა და ზედავე შერჩეს“¹⁷.

რკინის ფილებსაგან შემდგარი მძიმე ჯავშნის არსებობას ძველ საქართველოში მოწმობს ჯავშნის ერთი გვიანდელი ნიმუშიც. საერთოდ, ძველი ქართული ჯავშნის არცერთი ნიმუში XVIII საუკუნეზე ადრინდელი საქართველოში შემონახული არ არის. ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით, „მხოლოდ ბერლინის ცოიგჰაუზში (იარალის მუზეუმში) ნახავს ადამიანი საქართველოდან (ხევსურეთიდან) XIX საუკუნეში გატანილს,

16 სულხან-საბას განმარტებით, პოლოტიკი — რკინის ფიცარია „ბრძოლაში მკერდთა და ღლიათა დასაკრავი“.
17 ამირანდარეჯანიანი, გვ. 41.

მანეკენზე წამოცმულს XIII ს. რაინდისა და ცხენის ორს მთლიანად „საუცხოვო ანაკრებს“¹⁸. დღეს მოგვეპოვება ცნობა, თითქოს საბერძნეთში, ათონის მთაზე ყოფილ ქართულ მონასტერში დაცულია ნიკე ერისთავის ჯავშნის ფრაგმენტები. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში კი, არსებითად მხოლოდ XIX საუკუნეში ნაკეთები საჭურველია შემონახული გარდა ერთი გამონაკლისისა, რომელიც ჩვენთვის იმ მხრივ არის განსაკუთრებით საინტერესო ამჯერად, რომ ის რკინის ნაჭრებისაგან შემდგარ ჯავშანს წარმოადგენს. არსებობს ცნობა, რომ ის ეკუთვნოდა ერეკლე II-ის დიდმოხელეს — სარდალ ივანე მუხრანბატონს. ეს ჯავშანი შედგება ერთმანეთზე გადაბმული ლითონის 5 ნაჭრისაგან. შუაშია საგულე, მარჯვნივ და მარცხნივ ორი საფერდე და ორიც საჭურგე¹⁹. გვიანდელი სპარსული ტერმინით მას ბეგთარი ეწოდება, რაც სულხან-საბას განმარტებით „მორკინული საცმელია საომარი“. „ბეგთარი“ ძველ ძეგლებში არ გვხვდება. რკინის ფილებს ჯავშნად გამოყენებულს იქ, როგორც უკვე ვთქვით, ქაფი და პოლოტიკნი რკინანი ჰქვიათ.

რკინის ნაწილებისაგან შემდგარ ჯავშანს საქართველოში არ განუდევნია ჯაჭვის პერანგი. ის შემდეგშიც სახმარ საბრძოლო იარაღებს შორისაა ჩამოთვლილი, მაგალითად, XIV საუკუნის „გარიგებაში ჯელმწიფის კარისა“. აქ ის დარბაზობის აღწერისასაც იხსენიება: „ერთსა სეფესა ჯაჭვი აცვია უთეთრესი“²⁰. „უთეთრესი“ იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ ეს ჯაჭვის პერანგი ვერცხლისაა. აქვე, ამასთან დაკავშირებით, ისტორიული ხასიათის ცნობაცაა მოწოდებული: „გიორგი მეფეს, თამარის მამას, თვით ვერცხლისა შეუქნია სალამასურის სახესა ზედა და მას ჩაიცმიდენ“²¹.

ქართველ რაინდს, ისე როგორც ევროპელ რაინდსაც ბრძოლის დროს თავი დაცული ჰქონდა რკინის თავსაბურავით. ეს საბურავი საქართველოში სხვადასხვა ფორმისა და სახის ყოფილა და ამისდა მიხედვით სხვადასხვა სახელწოდებასაც ატარებდა. სულხან-საბა ორბელიანი თავის ქართული ენის ახსნა-განმარტებით ლექსიკონში ამ თავდაცვითი საჭურვლის 4 სახეობას ჩამოთვლის: რკინის კვერცხისებრი ფორმის თავსარქველს, რომელსაც როგორც წინა, ისე უკანა მხარეს ჩამოსაწევა-ასაწევი ზარადი ახლდა და ზუჩი ანდა მუზარადი ეწოდე-

18 ი. ვ. ჯავახიშვილი, შოთა რუსთაველისა და მისი ეპოქის გამოფენა, კომუნისტი, 1937, № 55.

19 კ. ჩოლოყაშვილი, ქართული ჯავშანი. აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, 1956, XIX—B, გვ. 282.

20 ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, 1965, გვ. 81.

21 იქვე.

ბოდა; თუ მას ზარადი არ ჰქონდა საერთოდ, მაგრამ ცხვირის დასაფარავი — გრძელი საცხვირე ჰქონდა მიბმული, ჩაფხუტი იყო; თუ მხოლოდ თავის კეფას და კისრის ნაწილს ფარავდა, ჩაჩქანად იწოდებოდა, ხოლო ლითონის ჯაჭვისაგან გაკეთებული თავსარქველი — ჩაბალახი იყო.

ეთნოგრაფი კ. ჩოლოყაშვილი, რომელსაც საგანგებოდ შესწავლილი აქვს ფეოდალური ხანის ქართული საჭურველი, ასკვნის, რომ ქართველი მეომრები 4 სახის თავსარქველს ხმარობდნენ: მაღალწვერიან მუზარადს, ჯამის ფორმის ჩაჩქანს, ჯაჭვით ნაქსოვ ჩაბალახს და კომბინირებულ თავსარქველს, რომელიც ჯამის ფორმის ჩაჩქანისა და მასზე ჩამობმულ ჯაჭვისაგან შედგებოდა²².

სხვადასხვა ფორმის მუზარადია გამოსახული XV საუკუნის მინიატურებზე, რომელთა შესახებაც ზემოთ გვექონდა საუბარი. მათ შორის გამოირჩევა მუზარადები, რომელიც, როგორც ჩანს, სამხედრო წინამძღოლების მეთაურებისათვის არის მხოლოდ დამახასიათებელი²³.

ჩაბალახი XI საუკუნის ნიკორწმინდელის დაწერილშიც იხსენიება. ამ საბუთების შემდგენელი წერს, რომ მან დებორიანის ძისაგან იყიდა პარტახი, რის საფასურადაც გაუღია ერთი ცხენი და გუდამაყრული ჩაბალახი. გარდა ამისა, იყიდა ყანა და საფასურად მისცა „ჩაბალახი ვეცხლი დრამა კ.“²⁴ თუ დავუშვებთ, რომ აქ სიტყვა ვერცხლი ჩაბალახის მსაზღვრელია, გამოდის, რომ ის, ჩაბალახი, ზოგჯერ ვერცხლისაც ყოფილა.

ის პირნი, რომელნიც ნიკორწმინდელის დაწერილის მიხედვით ამ საბრძოლო იარაღების — ჯაჭვის, ქაფის, ჩაბალახის, ხმლის შემსყიდველები არიან, რაინდთა საზოგადოებას უნდა ეკუთვნოდნენ, იმ წრეს, რომლისთვისაც აბჯარი ცხოვრებისეული აუცილებლობა იყო. მართლაც, წირქვალელი თუ დებორის-ძენი, იარაღის მსყიდველნი, ამ საბუთის მიხედვით სოციალურად დაწინაურებულნი ჩანან და მიწებისა და გლეხების მფლობელები არიან²⁵.

თავდაცვითი საჭურველის აუცილებელ კომპონენტს ფარი შეადგენდა. ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დაცული ფარები მრგვალი ფორმისაა. განირჩევა მათი 3 ტიპი: ხისა, ტყავგადაკრული,

22 კ. ჩოლოყაშვილი, საქართველოს ეთნოგრაფია, საჭურველი. 1964.

23 Л. А. Шервашидзе, დასახ. ნაშრომი, გვ. 53.

24 ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, გვ. 27, 33.

25 მ. ბერძენიშვილი, XI საუკუნის ქართული საისტორიო წყაროები საქართველოს სოციალურ-ეკონომიური ისტორიის შესახებ (ნიკორწმინდელის „დაწერილი“), გვ. 87—91.

ტყავისა ლითონით შეჭედილი და ლითონისა ლითონითვე შეჭედილი უმეტეს წილად მრგვალი ფორმისა ჩანს ფარი ძველი ქართული საილუსტრაციო მასალის მიხედვითაც, თუმცა ოვალური, მოგრძო მისაც გვხვდება²⁶.

მრგვალი ფორმისა იყო ფარი პირველ ხანებში ევროპის შუა საუკუნეებშიც, მაგრამ XI საუკუნის შუა ხანებიდან ის მოგრძო, ოვალურ ფორმას ღებულობს. ასეთი სახის ფარი კაცს მხრებიდან დაწყებული ვიდრე ფეხებამდე ფარავდა. როგორც XI საუკუნის დამლევის კედლის ერთ-ერთი გამოსახულებიდან ჩანს, ფარის სიგრძე ევროპაში ზოგჯერ 1 მეტრსა და 30 სმ-მდეც კი აღწევდა, ხოლო სიგანე — 56 სმ-ს²⁷.

საინტერესოა ამ მხრივ ოვალური ფორმის ფარი, რომელიც XIII—XV სს-თა ქართული ხელნაწერის ერთ ილუსტრაციაზე გვხვდება²⁸. მისი ქვედა ბოლო წაწვეტებულია. სურათზე ის მიწაზეა დარქობილი და ასეთი სახით იქვე გამოხატულ ორ მეომარ-წმინდანს თითქმის წელამდე წვდება, ხოლო ხელში აღებულს თუ წარმოვიდგენთ, ისე, ალბათ, ადამიანის თითქმის მთელ ფიგურას, მხრებიდან მუხლებამდე ფარავდა.

„დავითიანის“ XV საუკუნის მინიატურებზე უფრო მეტად მრგვალი ფორმის ფარებია გამოსახული, თუმცა არის ბოლო წაწვეტებული ნუშისებური ფარებიც, რომელიც განზომილებით ჭარბობს მრგვალ ფარებს (თუ მრგვალი ფარის დიამეტრი 60×40 სმ სიგრძისაა, ოვალურისა 90×40 სმ-ია). რადგან ნუშისებრი ფარები რიტუალური სცენების ამსახველ მინიატურებზეა გამოსახული, ხელოვნებათმცოდნე ლ. შერვაშიძე, რომელმაც ეს მინიატურები შეისწავლა, თვლის, რომ ასეთი ფარები XV საუკუნეში არ იხმარებოდა და მხოლოდ ტრადიციით იყო გამოსახული ხატის ტიპის გამოსახულებებზე, სადაც მას პარადული, სიმბოლური ფუნქცია ჰქონდა და არა საბრძოლო მნიშვნელობა. ასეთივე ფარებია გამოსახული მსგავსი სიუჟეტების მქონე მრავალ სხვა ქართულ ძეგლზე²⁹. ამგვარი ფარები, ლ. შერვაშიძის თქმით, საქართველოში უძველესი დროიდან იყო ცნობილი. ლ. შერვაშიძე ყურადღებას აქცევს, რომ მინიატურებზე ქვეითი მეომრები უსათუოდ

²⁶ კ. ჩოლოყაშვილი, ქართული საბრძოლო იარაღი. ფარი. აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XVIII B, 1954, გვ. 227—252.

²⁷ L. Gautier, La Chevalerie, 1960, II გამ., გვ. 337.

²⁸ კ. ჩოლოყაშვილი, საქართველოს ეთნოგრაფია. საჭურველი.

²⁹ Л. Шервашидзе, О грузинской светской миниатюре, 1864, с. 61.

ფართო არიან გამოსახულნი, ხოლო ცხენოსანი უფრო ხშირად უფაროდ³⁰.

ფარი, მართლაც, ქვეითი მეომრის საჭურვლის აუცილებელი პონენტი იყო, ხოლო ცხენოსანი მეომარი არა ყოველთვის ხმარობს ფარს. ფარის სამაგიეროდ მას საიმედოდ იფარავს მძიმე ჯავშანი საბარკულებით, სამხარილლებით და რკინის ფილებით, რომლებიც ფარავენ ხელებს მხრებიდან ვიდრე იდაყვებამდე, მუხლებს, წვივებს. ამგვარი რთული ჯავშანი ძნელი სატარებელია ქვეითი მეომრისათვის, ამიტომ ის, ჩვეულებრივ, ჯაჭვის პერანგით და მუზარადით (ზოგჯერ სამხარილლებისა და საბარკულების დამატებით) კმაყოფილდება. ამიტომაც იყო აბჯარი „საქვეითო“ და, მაშასადამე, საცხენოსნოც: ამირან დარეჯანის ძე, ერთ მშვენიერ დღეს „შეეკაზმა საქვეითოთა აბჯრითა და აიღო ფარი“ და ასე გავიდა საბრძოლველად³¹.

ცხენი, რომლითაც რაინდი საბრძოლველად გადიოდა, აგრეთვე ჯავშნით იყო დაფარული. ივ. ჯავახიშვილი შენიშნავს: სამხედრო საჭურვლის ისტორიაში ცნობილია, თითქოს, XII საუკუნეში ცხენის ჯავშანი ისპობა და ამ დროიდან მოყოლებული მძიმედ შეიარაღებულნი აღარ გამოდიოდნენ. ეს მხოლოდ ნაწილობრივადაა მართალი, რამდენადაც სხვა ქვეყნებს ეხება; საქართველოში ასე არ უნდა ყოფილიყო. „ხელმწიფის კარის გარიგებაში“ ჩვენ ამის დამადასტურებელ საბუთს ვნახავთ, თუკი ზარდახანაში შენახული საჭურველის სიას გადავთვალიერებთ³².

მართლაც, საქართველოში, როგორც ამას XI—XII სს-თა ქართული ნარატიული წყაროები და სხვა სახის მასალები მოწმობს, მეომარ-რაინდს ბრძოლის დროს სათანადოდ შეჯავშნული ცხენი უნდა ჰყოლოდა.

ჯუანშერის სიტყვით, ვახტანგ გორგასალი საბრძოლველად ჯავშნიანი ცხენით გამოდიოდა: „განაწესნა ვახტანგ სპანი... და აღჯდა ტაიქსა შეჭურვილსა ჯავშანითა და აიღო ფარი მისი ვიგრის ტყავისა“³³.

„ამირანდარეჯანიანის“ მოქმედი პირნიც, ავტორის თქმით, რკინის ფირფიტებით შეჯავშნულ ცხენებზე ისხდნენ ბრძოლის დროს: საბრძოლველად გამზადებულ ბუმბერაზს „დაეკიდნეს რკინანი ცხენი-

30 ლ. შერვაშიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 63.

31 „ამირან-დარეჯანიანი“, გვ. 402.

32 ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, 1962, გვ. 277.

33 ქ. ცხ. I, გვ. 154; ი. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 278.

სად სატკივართა ადგილთა და თუითცა ჩამოეკიდნეს რკინანი³⁴ ანდა — „გამოვიდა აზარმანიკ შეკაზმული და ეკიდნეს რკინანი სატკივართა ადგილთა თავისასა და ცხენისაცა“³⁵; „გამოვიდა სეფელა³⁶ თეთრსა ტაიქსა ზედა იჯდა. პოლოტიკნი რკინანი დაეკიდნეს სატკივართა ადგილთა ცხენისადცა და თუითცა; ჩაბალახი გარდაეკიდნეს ეგრევე ცხენისა მკერდსა, თავსა და ფერდსა“³⁶.

„ხელმწიფის გარის გარიგებას“ მიხედვით, სამეფო ზარდახანაში საომარ საჭურველს შორის ინახება „საცხენე ჯავშანიც“. აქვეა „ცხენის ყელსაბამი მოჭედილი, კანჯრის კუდი და ამისთანა ყველა“³⁷. „ამისთანა ყველა“, როგორც აქვე ირკვევა, ცხენის აკაზმულობის სხვა შემადგენელი ნაწილებია: უნაგირი („მოჭედილი და ხამი“), „ცხენის ყელსაბამი მოჭედილი“, საცბუური, კანჯრის კუდი (ანუ გარეული ვირის კუდი, რომელსაც, ჩანს მათრახად იყენებდნენ) და სხვა³⁸.

შემტევი იარაღი. ფეოდალურ საქართველოში გავრცელებულ საბრძოლო იარაღს, ჩვეულებრივ, მკვლევარნი ოთხ ჯგუფად ჰყოფენ — მკვეთელ, საქგერებელ, დასარტყმელ და სასროლ იარაღებად³⁹.

მკვეთელი იარაღი. XI—XII საუკუნეთა საქართველოში მკვეთელი იარაღის ძირითად სახეობას ხმალი წარმოადგენდა. ხმალს გარდა, ახლო მანძილზე საკვეთ იარაღად ზოგჯერ დაშნა გამოიყენებოდა.

ვახუშტი ბაგრატიონი თავისი ნაშრომის შესავალში, ნარკვევში — „ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი“, ჩამოთვლის რა საქართველოში გავრცელებული საომარი იარაღის სახეობებს, მკვეთელ იარაღთაგან ასახელებს მხოლოდ ხმალსა და ხანჯალს. ამის გამო აკად. ივ. ჯავახიშვილი შენიშნავს, რომ ვახუშტის მის წინარე საუკუნეებში გავრცელებული ბევრი იარაღი აკლიაო. „ყველაზე გასაკვირველია, — წერს ივ. ჯავახიშვილი, რომ მას მახვილის დასახელებაც კი დაჰვიწყებია და მოკლე წვეტიანი მკვეთელი საჭურველთაგან მხოლოდ ხანჯალიღა გახსენებია“⁴⁰.

ჩვენ ვფიქრობთ, ვახუშტის შემთხვევით არ გამოჩენია მკვეთელი

34 „ამირან-დარეჯანიანი“, გვ. 47.

35 იქვე, გვ. 68.

36 იქვე, გვ. 475.

37 ქსძ, II, გვ. 87.

38 იქვე.

39 ასეთი თანამიმდევრობით ჩამოთვლის ვახუშტი ბაგრატიონი საქართველოში გავრცელებულ საბრძოლო იარაღებს: ქ. ცხ. IX, გვ. 18; იხ. აგრეთვე: ი. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, III—IV, 1962, გვ. 223.

40 ი. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 223.

იარაღებში მახვილი. ისტორიკოსი ასახელებს ძირითადად საბრძოლო იარაღების იმ სახეობებს, რომელიც მის დროს ანდა მის უწინააღმდეგე ახლო ხანებში იხმარებოდა საქართველოში. ამიტომაცაა, რომ მხარეებში ნიებს ხანჯალს, რომელიც შედარებით გვიან ჩნდება საქართველოში და არ ასახელებს მახვილს, რომლის ფართოდ ხმარებაც, როგორც ჩვენ ვვარაუდობთ, საქართველოში IX—X საუკუნეებს დიდად არ გადასცილებია. ამავე მიზეზით არ ასხენებს ვახუშტი არც დაშნას, რომელიც, როგორც ჩანს, მისი დროისათვის აღარ იხმარებოდა და რომლის ადგილიც თანდათან ხანჯალმა დაიჭირა.

ჩვენი ვარაუდი, რომ მახვილი დაახლოებით X საუკუნის შემდეგ არსებითად ხმარებიდან გამოდის და მის ადგილს იკავებს ხმალი, ძირითადად წერილობითი წყაროების ჩვენებას ემყარება (არქეოლოგიური მონაცემები ამის თაობაზე, სამწუხაროდ, ჩვენთვის უცნობია). წერილობითი წყაროების ცნობები კი ასეთია:

XI—XII საუკუნეების ნარატიულ წყაროებში სიტყვა „მახვილი“ უმთავრესად ზოგადად იარაღის მნიშვნელობით იხმარება. შედარებით უფრო ხშირად ამ სიტყვას ჟუანშერი ხმარობს. „სიბრალული დისა ჩემისა განლევს გულსა ჩემსა ვითარცა მახვილი ცეცხლისა“⁴¹, ათქმევინებს ჟუანშერი მეფე ვახტანგ გორგასალს დის ტყვეობაში ყოფნის გამო; ვახტანგ მეფემ, წერს იგივე ისტორიკოსი, „ალილო ფარი მისი ვიგრის ტყავისა, რომელსა ჰკუთნდა მახვილი“⁴²; და კიდევ: „მოსწყდა სატლითა სარკინოზთაგან ოცდათხუთმეტი ათასი, ხოლო მახვილითა — სამი ათასი“⁴³. აქ სრულიად გარკვევით მახვილი მკვეთელი საბრძოლო იარაღის ზოგადი მნიშვნელობით არის ნახმარი — სატლით, ანუ მუცლის სენით დაიღუპაო 35 ათასი კაცი, იარაღით კი 3 ათასიო. ხოლო საომარ შეტაკებათა დროს ჟუანშერის გმირები იყენებენ არა მახვილს, არამედ სხვადასხვაგვარ იარაღს, ხოლო უპირატესად ხმლით იბრძვიან⁴⁴.

ასევე ზოგადად, განყენებულად იარაღის მნიშვნელობით იხმარება „მახვილი“ 1084 წლის ძეგლში — პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონში⁴⁵, ანდა 1103 წლის „ძეგლისწერაში რუის-ურბნისის კრებისა“⁴⁶.

დავით აღმაშენებელი, მისი ისტორიკოსის გადმოცემით, ხმლით იბრძვის, მაგრამ იგივე ავტორი ხატოვან თქმებში ხმარობს სიტყვა „მახვილს“: ქართველმა მოლაშქრებმა მტერი „მოსრეს პირითა მარხვილი-

41 ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 150.

42 იქვე, გვ. 154.

43 იქვე, გვ. 237.

44 იქვე, გვ. 152, 155.

45 ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, გვ. 68.

46 იქვე, გვ. 123.

სათა, რომელ არა დაუშთა მთხრობი ამბავისა“⁴⁷. ასეთსავე გამოთქმა ვხვდებით „მატიანე ქართლისაჲშიც“: „მოსრნეს“ ან „დაიხოცნეს“⁴⁸ რითა მახვლისათა“⁴⁹. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ერთხელ მაინც ხმარობს მახვილს საკუთრივ იარაღის მნიშვნელობით — დავით მეფის მიერ შვილის მეფედ კურთხევისას: დავითმა შვილს „შეარტყა წელთა ძლიერთა მახვილი“⁴⁹. „ისტორიანი და აზმანის“ ავტორი კი თამარის მეფედ დასმის ცერემონიის აღწერისას ხმალს ასახელებს და არა მახვილს⁵⁰, ისე როგორც XIII საუკუნის ძველი „წესი და განგება მეფეთ კურთხევისა“⁵¹.

XI და XII საუკუნეთა მხატვრულ ორიგინალურ ნაწარმოებებში, როგორცაა „ამირან-დარეჯანიანი“ და „ვეფხისტყაოსანი“, სადაც ქართული რაინდული საჭურვლის მრავალი სახეობაა დასახელებული, ყველაზე გავრცელებული საომარი იარაღია ხმალი.

„ამირანდარეჯანიანი“ სავსეა გმირთა შორის ორთაბრძოლების აღწერილობებით. ყველაზე ხშირად ამ ბრძოლებში და თითქმის აუცილებლად მოწინააღმდეგენი ხმალს ხმარობენ⁵². იმ სახლის კედელზეც, რომელსაც, ამ ნაწარმოების მიხედვით, მეფე აბესალომი და მისი დიდებულები წაადგნენ ნადირობის დროს, გამოხატული ყოფილა შესანიშნავი რაინდი („შუენიერი ჭაბუკი“) ამირან დარეჯანის ძე, რომელსაც „ჯაჭვი ეცვა ტანსა და ჳრმალი ჳელთა ჰქონდა“⁵³.

ხშირად რაინდი, რომელიც ორთაბრძოლაში მონაწილეობისათვის ემზადებოდა, ველზე გამოდიოდა არა ერთი, არამედ ორი და ზოგჯერ სამი ხმლითაც კი. მაგალითად, „ამირან-დარეჯანიანის“ ერთ-ერთი გმირის, სეფედავლეს შესახებ ნათქვამია, რომ მას „სამნი ჳრმალნი დაეკიდნეს: ერთი აღმედად“⁵⁴, ერთი წელთა შემოერთყა და მესამე ტახტსა⁵⁵ ჩამოეკიდა“⁵⁶. ხმალი „ამირანდარეჯანიანში“ თითქმის ყველა ბრძოლა-შებმის დროს ფიგურირებს, მახვილი კი ამ საგმირო ბრძოლებით აღსაესე ნაწარმოებში ერთხელაც არ იხსენიება.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, XI—XII საუკუნეთა საქართველოში ძირითადი შემტევი იარაღი ხმალია. ის მეომარ-რაინდის სამხედრო აღ-

47 ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 340.

48 ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 285, 288, 316.

49 იქვე, გვ. 363.

50 იქვე, ტ. II, გვ. 27.

51 ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, გვ. 51.

52 „ამირან-დარეჯანიანი“, გვ. 67—70, 98, 103, 107, 147, 236, 250, 254, 345—347, 356, 374, 381, 407, 417, 473, 479, 524, 545, 560, 561.

53 იქვე, გვ. 8.

54 სულხან-საბას განმარტებით, „აღმედად“ — „ნიშნავს მხარილივ“.

55 ტახტა, იმავე განმარტებით, ცხენის უნაგირია.

56 „ამირან-დარეჯანიანი“, გვ. 475.

ჭურვილობის აუცილებელი კომპონენტია. მას რაინდი მუდამ თან ატარებს. „წყლისა პირს“ განმარტოებით მჯდომ „უცხო მოყმეს“ რიელს, როსტევან მეფე თავის ლაშქართან ერთად ნადირობისას გადუქარა, არა სამხედრო, არამედ საერო ტანსაცმელი ემოსა — კაბა ვეფხის ტყავით შემკობილი, ქუდი ვეფხისსავე ტყავისა, ხოლო წელზე კი ხმალი („ჯრმალ-კაპარჯი“) ერტყა⁵⁷.

„ვეფხისტყაოსანშიც“ რაინდული საჭურვლის არაერთ იარაღს ვხვდებით ყველაზე ხშირად — ხმალს. ხმალი ამ პოემაში 55-ჯერ არის ნახსენები, როგორც მოქმედი საომარი იარაღი, ხოლო სიტყვა მახვილი სულ 3-ჯერაა ნახმარი და ისიც არა ბრძოლისა თუ ორთაშემშის აღწერისას, არამედ ან ზოგადად იარაღის მნიშვნელობით⁵⁸, ან კიდევ ზედსართავის სახით, როგორცაა, მაგალითად, შემდეგ ტაეპში:

მოახსენეს: ესე გზაა მულღაზანზარს მიმავალი,

მუნ დაგხვდების მეფე ჩვენ მშვილდ-ფიცხელი, მახვილ-ჯრმალი⁵⁹.
მახვილი ამ კონტექსტში, ცხადია, ხმლის სიმკვეთრის აღსანიშნავად ნახმარი ზედსართავია.

უნდა ითქვას, რომ მახვილი საბრძოლო იარაღებს შორის არ არის დასახელებული არც XIV საუკუნის ძეგლში „გარიგება ველმწიფის კარისა“, სადაც სამეფო ზარდახანაში დაცული საომარი საჭურველია ჩამოთვლილი⁶⁰. XIV საუკუნის „ძეგლი ერისთავთაშიც“ მეომარნი ორთაბრძოლის დროს, ჩვეულებრივ, ხმალს მიმართავენ⁶¹. არ იხსენიება მახვილი მოქმედ იარაღად არც XI—XVIII სს. ქართულ დოკუმენტებში.

სულხან-საბა ორბელიანი თავის ლექსიკონში ასე განმარტავს „მახვილს“ — ესე არს მსწრაფლ მკვეთელი რკინა გინა თვალი და „გონება“, მაგრამ მოქმედ საომარ იარაღად მახვილს არ წარმოსახავს (იმ დროს, როდესაც დეტალურად აღწერს ხმალს და სხვა საბრძოლო იარაღებს).

დაბოლოს, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში, სადაც ძველი ქართული იარაღის მდიდარი კოლექციაა დაცული, მახვილი საომარ იარაღებს შორის წარმოდგენილი არ არის⁶².

ამასთანავე, „მახვილი“, როგორც საკვეთელი სახმარი იარაღი, სა-

⁵⁷ „ვეფხისტყაოსანი“, სტროფი 93.

⁵⁸ იქვე, სტროფი 172, 597.

⁵⁹ იქვე, სტროფი 973.

⁶⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, გვ. 87.

⁶¹ იქვე, გვ. 108, 115.

⁶² გ. ჯალაბაძე, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიული ფონდების გზამკვლევი, 1979, გვ. 17.

კმაოდ გავრცელებული ჩანს ადრეფეოდალური ხანის ქართულ წერილობით წყაროებში. ბიბლიის უძველეს თარგმანებში ის ხშირად იხსენიება (ზოგჯერ მას შეესატყვისება იქ „საპარსველი“ ან „არაბული“ იარაღის გარდა მახვილი იქვე აღნიშნავს „გალესალს“, „ბასრს“, ხოლო ზმნა მასხუვა — ლესვას⁶³. საომარი იარაღის მნიშვნელობით იხსენიება „მახვილი“ X—XI საუკუნეთა ხელნაწერშიც, რომელსაც პირობითად გამომცემელი „მამათა სწავლანს“ უწოდებს⁶⁴. მახვილს ასახელებს X საუკუნის დამდგეს მწერალი სტეფანე მტბევაარი⁶⁵. საინტერესოა, რომ ილ. აბულაძე „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“, რომელიც X საუკუნემდელ სალექსიკონო მასალას ემყარება“, „მაჯვილის“ ერთ-ერთ განმარტებად იძლევა „ხმალს“, ხოლო „ჯრმლისას“ — „მახვილს“⁶⁶, როგორც ჩანს, იმის გამო, რომ ძველ ქართულ, X საუკუნემდელ ხელნაწერებში „მახვილი“ და „ჯრმალი“ ერთიმეორის შესატყვისებად იხმარება. მაგალითად, ქართული ბიბლიის ერთ ხელნაწერში თუ არის „იჯადე ჯრმალი შენი“, მეორე ხელნაწერშია — „იჯადე მახვილი შენი“⁶⁷. შესაძლოა, რომ „მახვილს“ „ჯრმლით“ შედარებით უფრო გვიანდელი გადამწერიც ცვლის.

ამრიგად, წერილობითი ცნობები თითქოს ნათლად გვიჩვენებს, რომ დაწყებული დაახლოებით XI საუკუნიდან „მახვილი“ მკვეთელი იარაღის უკვე ზოგადი, კრებითი სიტყვაა და კონკრეტულ, მოქმედ საომარ იარაღად თითქმის აღარ გვხვდება. ასეთად ამ დროისათვის ხმალი გვევლინება.

ჩვეულებრივ, ხმლის გავრცელება დაკავშირებულია ხოლმე საომარი აღჭურვილობის დამძიმება-გართულებასთან და ცხენოსანი ლაშქრის გავრცელებასთან. მახვილი გამოიყენებოდა როგორც ქვეითი, ისე ცხენოსანი მეომრის მიერ, ხოლო ხმალი მხოლოდ ცხენოსანი მეომრისათვის არის მოსახერხებელი გამოსაყენებლად, ვინაიდან ის მანევრირების მეტ შესაძლებლობას აძლევს ცხენოსან მეომარს და უფრო შორეული მანძილიდან და, ამასთანავე, უფრო ზუსტ დარტყმას უზრუნველყოფს. სწრაფ, საცხენოსნო ბრძოლაში ხმლის დარტყმის ძალა იზრდება და შედეგად ამისა სრულიად აშკარაა მხედრის ხმლით შიიარაღების უპირატესობა. მკვეთელი იარაღის სწორედ გამრუდებული პირი გა-

⁶³ ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ლექსიკონი, 1973, გვ. 227.

⁶⁴ მამათა სწავლანი. X და XI სს. ხელნაწერების მიხედვით გამოსცა ილ. აბულაძემ. 1955.

⁶⁵ ჩვენი საუნჯე, ტ. I, 1960, გვ. 93.

⁶⁶ ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ლექსიკონი, გვ. 224, 570.

⁶⁷ იგივე ლექსიკონის დასახელებული გვერდები.

ცილებით უფრო მოსახერხებელია მხედრისათვის, ვიდრე ქვეითი მებრისათვის⁶⁸.

ამრიგად, ხმლის საყოველთაოდ გავრცელება უშუალოდ არის კავშირებული მიმდებარე შერჩეული ცხენოსან-მეომრის ტიპის გამოკვეთა-ჩამოყალიბებასთან, რაც საქართველოში IX—X საუკუნეებში მიმდინარეობს და XI საუკუნისათვის განსაკუთრებით თვალსაჩინო ხდება. მახვილი თანდათან იღვენება ხმლით (ჩვეულებრივ, მკვეთელი იარაღის მრავალი გარდამავალი ფორმა არსებობს ხოლმე) IX—X საუკუნეების მანძილზე, უმთავრესად არაბებთან ბრძოლის პროცესში (ალსანიშნავია, რომ არაბებთან ბრძოლის შედეგად ყალიბდება დასავლეთ ევროპის ფეოდალურ ქვეყნებშიც ძლიერი კავალერია). დაახლოებით ამავე თარიღს უჭერს მხარს მოტანილი ქართული წერილობითი წყაროებიც. ხმალი, როგორც ცნობილია, ფეოდალურ საქართველოში სოციალური დაწინაურების დამახასიათებელი ნიშანი იყო. ის იყო ძალაუფლების სიმბოლო. მეფის კურთხევისა ანდა ზოგიერთი უმაღლესი სახელმწიფო მოხელეთა ხელდასმის დროს, მეფესა თუ დიდმოხელეს, ნიშნად უფლებამოსილებისა, საზეიმოდ გადაეცემოდა ხოლმე ხმალი.

XIII საუკუნის ძეგლში „წესი და განგება მეფეთ კურთხევისა“ აღწერილია მეფის კურთხევის ცერემონია, რომელიც სვეტიცხოველში ტარდება. ცერემონიაზე დამსწრე დიდ მოხელეთაგან ამირსპასალარი „ჯრმალ-მორტყმული“ მიჰყვება მეფეს და ორივე ხელით უჭირავს სამეფო ხმალი. ამირსპასალარს მოსდევნ ასევე „ჯრმალ-შემორტყმული“ ამილახვარი და მეაბჯრეთუხუცესი. კურთხევის ცერემონიის დაწყების წინ ჯვარისმტვირთველი ჩამოართმევს ამირსპასალარს სამეფო ხმალს და საკურთხეველს მიაყრდნობს, ცერემონიის დასასრულს ამირსპასალარი მეფეს მოწიწებით შემოართყამდა ხმალს წელამდე⁶⁹.

ხმალი შეადგენს როგორც ამირსპასალარის, ასევე ერისთავების რეგალიას. „ჯელმწიფის კარის გარიგებაში“ ნათქვამია, რომ დარბაზობის დროსაც მტბევიარს საჯდომს უკან ფარი და ხმალი უდევს, რადგანაც ის, ტბეთის ეპისკოპოსი, ამავე დროს შავშეთის ერისთავიც არის⁷⁰.

ივ. ჯავახიშვილის თქმით, „ალსანიშნავია და საყურადღებო, რომ მახვილი და ხმალი ბიზანტიაში სამეფო ნიშნებად არ იყო მიჩნეული, დასავლეთ ევროპაში კი, სახელდობრ, საფრანგეთსა და ბრიტანეთში, ხმალმახვილი სამეფო სამკაულის აუცილებელ კუთვნილებად ითვლება.

⁶⁸ А. Н. Кирпичников, Древнерусское оружие, вып. I. 1966 (Мечи и сабли) IX—XIII вв., ст. 62.

⁶⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, გვ. 51, 53.

⁷⁰ იქვე.

ამ მხრივ, მაშასადამე, მაშინდელი საქართველო დასავლეთ ევროპის უფრო უახლოვდებოდა, ვიდრე მეზობელსა და მისაბაძავად მიჩნეულ ბიზანტიას⁷¹.

მკვეთელ იარაღებში, ჩვეულებრივ, ასახელებენ ხანჯალსაც, მაგრამ, როგორც აღნიშნავს ი. ჯავახიშვილი, სპარსულიდან შემოსული „ხანჯალი“ „XV საუკუნემდე სრულიად უცხო სიტყვაა ქართულისათვის“. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ძველად ამგვარ იარაღს მახვილი ერქვა: „მოხდა თუ არა თვით იარაღში რაიმე ცვლილება სახელის შეცვლასთან დაკავშირებით, ეს გამოსარკვევია, მაგრამ რომ ძველად ხანჯლის მაგვარი იარაღი არ არსებულობდა, ეს ძნელი წარმოსადგენია“⁷². ჩვენი აზრით, ხანჯლის მაგვარი, ე. ი. მანძილზე სახმარი მკვეთელ იარაღად ძველად გამოყენებული იყო დაშნა. ის XI—XII საუკუნეების ძეგლებში, განსაკუთრებით კი „ამირანდარეჯანიანში“ მკაფიოდ ჩანს.

სულხან-საბას განმარტებით, დაშნა „მოკლე ხმალია“. ი. ჯავახიშვილის აზრით, დაშნა IX—X საუკუნეებში „ფართოდ გავრცელებული ტერმინი იყო“. დაშნა იმდენად მცირე ზომის იარაღი იყო, რომ მისი ჩექმის ყელში შენახვა შეიძლებოდა. დაშნას ხელჩართულ ბრძოლაში ხმარობდნენ⁷³.

„ამირან-დარეჯანიანში“ დაშნა რამდენიმეჯერ არის ნახსენები: „წესი იყვის დარეჯანისძისა, რომე ორნი დაშნანი იქით და აქეთ მოგუშიგან ესხნიან“. ამ იარაღით ამირან დარეჯანის ძემ ზღაპრულ გველს მუცელი გაუპო⁷⁴. დაშნას მიმართავს ამირანი დევთან შეჭიდების დროსაც. დაშნით ამოუგდო მან დევს თვალი⁷⁵, დაშნით მოიგერია ვეშაპიც⁷⁶. ნაწარმოების ერთ-ერთი პერსონაჟი დაშნით იკლავს თავს: „მოგუსა შიგან დაშნა ეპყრა, ამოილო და გულსა დაიცა... გარდაიჭრა ცხენისაგან და ფიცხლავ მოკუდა“⁷⁷.

XI—XII საუკუნეთა სხვა ძეგლებში დაშნა არ შეგვხვედრია.

საძვერებელი იარაღები სულხან-საბას თავის ლექსიკონში ერთ კრებით სახელწოდებაში აქვს გაერთიანებული — „ლახვარი“. მისივე განმარტებით, ლახვრის ანუ საძვერებელი იარაღის სხვადასხვა სახეობაა ცნობილი — ო რ ო ლ ი, გ მ უ რ ი, ს ა თ ხ ე დ ი, გ ე ო ნ ი, შ უ ბ ი, ხ ი შ ტ ი და ზ უ ფ ა ნ ი. განირჩევიან ურთიერთისაგან ისი-

71 ი. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, ტ. II, ნაკვ. II, გვ. 206.

72 ი. ჯავახიშვილი, მასალები..., გვ. 262.

73 ი. ჯავახიშვილი, მასალები..., გვ. 98.

74 „ამირანდარეჯანიანი“, გვ. 98.

75 იქვე, გვ. 102.

76 იქვე, გვ. 347.

77 იქვე, გვ. 388.

ნი პირის და ბუნის ფორმით, სიგრძე-სიგანით. ასე მაგალითად, სათხე-
დი მოკლე შუბია, ხოლო ხიშტი პირგრძელი ლახვარი. ზუფანი სასრულ-
ლი მოკლე შუბია, გმური და გეონი კი საბას ხელშუბად აქვს გსნსრ-
ტებული.

ამათ გარდა, გვიან საუკუნეებში გვხვდება აგრეთვე მაზრაკი, რო-
მელსაც სულხან-საბა შუბად განმარტავს. ზოგიერთ ლექსიკონში ის
განმარტებულია როგორც „ტარმოკლე შუბი“⁷⁸.

XVIII ს. საქართველოში ცნობილი საძვერებელი იარაღის ამ მრავალ
სახეობათაგან XI—XII საუკუნეთა ქართულ ორიგინალურ თხზუ-
ლებებში გვხვდება ო რო ლ ი (var. ჰოროლი), შ უ ბ ი და ხ ი შ ტ ი,
სწორედ ეს სამი საძვერებელი იარაღი აქვს მოხსენიებული ვახუშტი-
საც ძველად საქართველოში ხმარებული იარაღის სახეობათა ჩამო-
თვლისას. ამათ გარდა, სამხედრო იარაღთა ამავე ჯგუფს უნდა მიეკუთ-
ვნოს, როგორც ჩანს, კინენიც, საკმაოდ გავრცელებული საბრძოლო
იარაღი XI ს. საქართველოში თუკი კერძოდ „ამირანდარეჯანიანის“
მიხედვით ვიმსჯელებთ.

ჰ ო რ ო ლ ი. ი. ჯავახიშვილს აღნიშნული აქვს, რომ „საძვერებე-
ლი“ საქურვლის სახელთაგან ქართული მწერლობის უძველეს ძეგლებ-
ში ყველაზე ხშირად ჰოროლი გვხვდება, რომელიც შუბისმაგვარი სა-
ძვერებელი იარაღი იყო“⁷⁹. ი. ჯავახიშვილის სიტყვით, ჰოროლის ხსე-
ნება გვაქვს ჯუანშერის თხზულებაში, შავთელის „აბდულმესიანში“,
„ამირანდარეჯანიანში“, მაგრამ, წერს ის, „ფრიად საყურადღებო გარე-
მოებაა, რომ ... ჰოროლი ... ქართულ „ვისრამიანისა“ და „ვეფხის
ტყაოსანის“ ავტორებს არცერთხელ ნახმარი არა აქვთ“, რაც შემთხვე-
ვითი გარემოება არ უნდა იყოს და იმის დამამტკიცებელია, რომ „XI
საუკუნეში, ის სასაუბრო ენის ცოცხალს განძეულს უკვე აღარ ეკუთვ-
ნოდა და მწიგნობრულ სიტყვად იყო ქცეული“⁸⁰.

ჰოროლი გვხვდება XI ს. სხვა ავტორებთანაც⁸¹ (ლეონტი მროვე-
ლი, სუმბატ დავითის ძე), იშვიათად გვხვდება XII ს. „ისტორიანსა და
აზმანში“⁸² და უფრო გვიანდელ თხზულებებში, მაგრამ აქ უკვე ამ
სიტყვის ხმარებას მართლაც-და მწიგნობრული ელფერი ადევს.

განსაკუთრებით ფართოდ იყენებენ ოროლს, როგორც საძვერე-
ბელ იარაღს, „ამირანდარეჯანიანის“ გმირები. საბრძოლო იარაღებიდან
ხმლის შემდეგ ყველაზე ხშირად ისინი ოროლს ხმარობენ. ოროლით

78 ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. VI, 1980, გვ. 603.

79 ი. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 224.

80 იქვე, გვ. 225, 226.

81 ქ. ცხ. 1, გვ. 46.

82 იქვე, გვ. 8.

ვარჯიშობენ ჭაბუკ-რაინდები თავისუფალ დროს საწვრთნელად. „ერთ-სა დღესა, — ვკითხულობთ „ამირან-დარეჯანიანში“, — იმდროინდელი ოროლითა ამბარი არაბი, და ხედვიდეს ყოველივე მისისა სიმშვენიერისათვის და მღერისა მისისათვის“⁸³ (ოროლით „მღერა“ ოროლით ვარჯიშს ნიშნავს. ზმნა „მღერას“ ძველ ქართულში ის მნიშვნელობა არ ჰქონდა, რაც მას დღეს აქვს, არამედ ნიშნავდა „თამაშს“ ანდა „დაკრას“, „ხელვარჯიშს“). ამბარი არაბმა გადაწყვიტა შეებოდა ინდო ჭაბუკს და მოიკითხა, რით უფრო იბრძვიან მის ქვეყანაშიო. „მოაჯენეს: „ოროლითა“. მოხდა ამ ორი სახელგანთქმული ჭაბუკის შებმა: „უსრიდეს ოროლითა და ერთმანცა ვერა ცნა ჯობნა“ და იყო „აბჯართა ზედაცემისა ჭეხა, რომელ აღარა ისმოდა რა ყურთა კაცისათა ვმა და იძროდა ქვეყანა“. ბოლოს ინდომ შეუტია, „ჰკრა ოროლი და გატეხა იგი პოლოტიკნი რკინანი, აბჯარი და, რაცა იყო ტანსა მისსა, ყუელია და დაკოდა ცოტად“⁸⁴.

ემზადებიან რა ჭაბუკნი საბრძოლო შეჯიბრებისათვის, უთანხმდებიან ხოლმე ერთმანეთს თუ რომელი იარაღით შეეჭიდნენ. ზოგჯერ ასეთად არა ჩვეულებისამებრ ხმაღს, არამედ ოროლს გამოარჩევენ. განთქმულმა ჭაბუკმა სეფედავლემ შეუთვალა არანაკლებ სახელმოხვეჭილ ამირან დარეჯანის ძეს: „ხვალე ოროლით შევიბნეთო“. შეიბნენ რა, იმ დღეს, სეფედავლეს „დარჩომოდა ჯობნა“, ვინაიდან „იცოდა ... ომი კარვად ოროლითა ამირან, მაგრამ სეფედავლე თურმე უკეთ იცოდა“. მომღევნო დღეებში ეჯიბრებოდნენ ერთმანეთს უკვე „შუბით, ვრმალით და ლახტით“, მაგრამ ვერცერთმა ვერ აჯობა⁸⁵.

იარაღის თუ სპორტული ვარჯიშის ამა თუ იმ სახეობაში ერთგვარი დასპეციალება ხდებოდა. თუ ერთ რომელიმე სახეობაში ერთი ჭაბუკი იყო დახელოვნებული, მეორე სახეობაში მეორენი ჯობნიდნენ. მაგალითად, მშვილდოსნობაში, თურმე, ყველას მზეჭაბუკი სჯობნიდა, ხოლო „ოროლითა მომღერალსა ყუელას ორდავარელი სჯობდა“ და ა. შ.⁸⁶

ოროლი, „ამირან-დარეჯანიანის“ მიხედვით, რკინის იარაღი ჩანს, რომელსაც გაუსრიდნენ მოწინააღმდეგეს, აზიდავდნენ ზევით და მიწაზე დაანარცხებდნენ კაცს: ბუმბერაზმა ლასურ „აიხუნა ოროლნი და არქუა ამირან დარეჯანის ძესა, ვითა: „აწვე, ახლა მოსვლასა ნახო ჭაბუკობა ჩემიო“ ... ჰკრნა ოროლნი მკერდსა და იყო უნავიროთაგან...

83 „ამირან-დარეჯანიანი“, გვ. 159.

84 იქვე, გვ. 168—169.

85 იქვე, გვ. 470, 473.

86 იქვე, გვ. 540.

დაპკრა ქუეყანასა და მოკლა“⁸⁷. ჩანს ისიც, რომ ოროლს ხის ტარე აქვს. „ამირან-დარეჯანიანი“ გმირები ერთხელ ზღაპრულ ფრინველებს დაეყარნენ. ფრინველები მათ ფეხთ მკვდარნი დაეცნენ. „ეშაურნი საქმე არისო, იფიქრეს ჭაბუკებმა და ხელი არ ახლეს, მხოლოდ „ოროლის ტარები მიჰყვეს. ცეცხლი გამოვიდა, ოროლები დაიწუა“⁸⁸.

შუბ ბ. ი. ჯავახიშვილის დაკვირვებით, უძველეს ქართულ ძეგლებში შუბი არ გვხვდება. ამ დაკვირვებას ილ. აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონი“ ადასტურებს, რომელშიც რამდენადაც ის X საუკუნემდელი ძეგლების მასალაზეა აგებული, ეს სიტყვა შეტანილი არ არის.

„საყურადღებოა, რომ შუბი, — წერს ი. ჯავახიშვილი, — თუ არ ვცდები, არც „ამირან-დარეჯანიანი“შია“, „ვისრამიანი“ ქართველ ავტორს კი პირიქით, ჰოროლის მაგიერ უკვე შუბი აქვს ნახმარი“. შუბს ხმარობს შოთა რუსთაველიც, ხოლო ჰოროლი მას „არც ერთხელ არ წამოსცდენია“⁸⁹. აქედან ი. ჯავახიშვილი სამართლიანად ასკვნის, რომ შუბი ქართულ მეტყველებაში XI—XII საუკუნეებიდან შემოდის და ცვლის ოროლს.

უნდა აღინიშნოს, რომ შუბი „ამირან-დარეჯანიანი“ კი გვხვდება, მაგრამ ძალიან იშვიათად, მეტადრე ოროლთან შედარებით. შუბი ამ ნაწარმოებში მხოლოდ 3-ჯერ არის ნახსენები⁹⁰ და იქნებ შემდეგშიც იყოს ჩაწერილი ოროლის ნაცვლად. რამდენიმეჯერაა მოხსენებული შუბი რუსთაველის პოემაში⁹¹. აქ ის რაინდის აუცილებელს და დამამშვენებელ იარაღად წარმოგვიდგება — „ვის ჰშვენის — ლომსა, — ხმარება შუბისა, ფარ-შიმშერისა“⁹².

საბას განმარტებით, შუბი არის „ლახვარი პირ სამძგიდე და ბუნგრძელი“. შუბის ბუნი, ჩვეულებრივ, მსუბუქი ხისგან იყო გამოთლილი, რომლის ბოლოზეც ფოლადის წვეტი მაგრდებოდა. შუბი იმდენად მკვეთრი იყო, რომ ისე როგორც ოროლი, ზოგჯერ მოწინააღმდეგის თავდასაცავ რკინის საჭურველსაც ჩახვრეტდა ხოლმე.

შუბი შუა საუკუნეთა რაინდების ერთ-ერთი მეტად გავრცელებული საომარი იარაღი იყო ევროპაშიც. თუ დაეუჯერებთ რუას მოწმობას, შუბის გამოყენების უფლება ევროპელ მეაბჯრეებს არ ჰქონდათ, მათ მხოლოდ ფარითა და მახვილით უნდა ებრძოლათ⁹³. საქარ-

87 „ამირან-დარეჯანიანი“, გვ. 238.

88 იქვე, გვ. 590.

89 ი. ვ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 227, გვ. 228.

90 „ამირან-დარეჯანიანი“, გვ. 40, 363, 373.

91 „ვეფხისტყაოსანი“, სტროფი 439, 445, 446, 1146.

92 სტროფი 1607.

93 Руа, История рыцарства, 1898, гв. 57.

თველოში შუბით შეიარაღებული არიან მეფის მესაწოლე მსახურებიც — „ველმწიფის კარის გარიგების“ მიხედვით, მეფეს 700 მესაწოლე ჰყავს, რომელთაგან ყველა შუბოსანია⁹⁴.

XIII საუკუნეში შედგენილ „მეფეთა კურთხევის წესსა და განგებაში“ სამეფო დროშისა და შუბის გამოტანა მეფედ კურთხევის ცერემონიალში შედის⁹⁵.

გარკვეული რიტუალური მნიშვნელობა აქვს ამ იარაღს XV საუკუნის დამდეგის ახლო ხანებში დაწერილი თხზულების „ძეგლი ერისთავთას“ მიხედვით: როსტომ ქვენიფნეველს ცხრაზმის ერისთავად ხელდასმას მოსდევს ასეთი ცერემონიალი: მეფე მოსავს ერისთავს — „სამოსლითა მით, რომელ ემოსა მაშინ მეფესა“, შეაცმევს ბეჭედსა და საყურეს და საკუთარ სარტყელს შეაბამს; უბოძებს აგრეთვე საჭურველს, თოროსან ცხენს, დროშასა და შუბს. მაშასადამე, შუბი შედის იმ რეგალიებში, რომელიც ახლად დანიშნულ ერისთავს გადაეცემა და რომლითაც ერისთავად კურთხევის აქტი აღინიშნება.

ამავე ძეგლის მიხედვით, ერისთავ ქვენიფნეველს თავის რაზმში 72 შუბოსანი ჰყავს⁹⁶.

კინენი. იარაღთა ამავე ჯგუფს უნდა მიეკუთვნოს კინენიც. ლახვარის ზოგადი სახელით გაერთიანებულ იარაღთა ჯგუფში სულხან-საბა ორბელიანს ეს სიტყვა თავის ლექსიკონში შეტანილი არა აქვს, მაგრამ კინენის განმარტება იქვე მოცემული აქვს ცალკე: „საბრძოლელია ბუმბერაზთა; მსგავსი შუბისა ტარისა, სხვილი შესაყარად და ასაზიდველად“ და აქვე მოტანილი აქვს სათანადო მაგალითი „ამირან-დარეჯანიანიდან“. ამ იარაღს საბა, როგორც მოტანილი მაგალითიდანაც ჩანს, უნდა ვიფიქროთ, „ამირან-დარეჯანიანის“ გზით იცნობდა. ამ ნაწარმოებში ის მრავალჯერ გვხვდება, მაგრამ, თუ არ ვცდებით, გვხვდება თითქმის მხოლოდ აქ. საბას თავის განმარტებისათვის ერთი საინტერესო შენიშვნაც აქვს დართული: კინენს „ვიეთნი შუბის პირსაც დაასხმოდეს“, რაც იმას ნიშნავს, რომ კინენს, რომელიც, ჩანს, რკინის კეტს წარმოადგენდა, ზოგჯერ შუბის პირსაც უკეთებდნენ.

„ამირან-დარეჯანიანის“ მიხედვით, კინენი, ისე როგორც ოროლი, ისეთი იარაღია, რომელსაც ბრძოლის დროს მოწინააღმდეგეს ჩასცემდნენ, გაუყრიდნენ, აიტანდნენ ზევით და მიწაზე დაანარცხებდნენ. მოგვაქვს სათანადო მაგალითები ამ ნაწარმოებებიდან:

⁹⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, გვ. 57.

⁹⁵ იქვე, გვ. 50, 51.

⁹⁶ იქვე, გვ. 109.

ესე იყო წესი ამბრი არაბისა: „რა გაგრძელდის ომი, დაიწყოს სროლა ცხენისა და კაცისა კინენითა“⁹⁷.

იმავე ამბრი ჭაბუკმა სხვა ბრძოლაში „აილო კაცი უნაგირითა კინენითა, გასტყორცნა, და დასცა ლაშქართა ზარი“⁹⁸.

და კიდევ სხვა ბრძოლაში „შეუყარნა კინენი“ ამბრიმ მოწინააღმდეგეს, „აილო უნაგირთაგან, გასტყორცნა“⁹⁹.

ასევე იქცევა ინდო ჭაბუკიც. მან თავის მოწინააღმდეგეს „შეუყარნა კინენი და აილო უნაგირთაგან, დაჰკრა ქვეყანას ზედა“, მაგრამ არ მოკლა¹⁰⁰. როგორც შემდეგ განაცხადა დაზარალებულმა — „ინდო ჭაბუკი გარდამეკიდა, ამილო კინენითა, ქუეყანასა დამკრა და შევბნდიო“¹⁰¹ — გონება დაუკარგავს.

ხოლო ერთმა ბუმბერაზმა თავის მოწინააღმდეგეს „შეუყარა კინენი... აილო უნაგირთაგან და ქუეყანასა დაჰკრა და მოკლა“¹⁰².

ერთი მეზობლი ჭაბუკი ყვება თავის ამბავს: „შემოუვლეთ ერთმანეთსა ნავარდი და შეუტოეთ. შემომიყარა კინენი ქუეშე და ვერა ამძრა. ფიცხელი თურმე ამზიდნა, კინენი გაუტყდეს“¹⁰³.

მეორე ჭაბუკი კი ასე აღწერს თავის შეტაკებას მტერთან: „შემომიტივა. შიშითა შუბი ველარ შემომცა. შეამალა და გარდმომკრა კინენი და ზედა დამალეწა“¹⁰⁴.

კინენი ერთხელ იხსენიება „ისტორიანსა და აზმანშიც“¹⁰⁵.

მართალია, კინენი, როგორც ვხვდავთ, ზოგჯერ იღეწება, ტყდება ფიცხელ ბრძოლებში, მაგრამ, როგორც ჩანს, მაინც რკინის და არა რაიმე სხვა მასალისაგან ნაკეთები ბოლოწაწვეტებული კეტი უნდა იყოს.

რკინის კეტს ვხვდებით „ვეფხისტყაოსანშიც“. ავთანდილი შეიარაღდა მეკობრეთა ლაშქართან საბრძოლველად. „ჩაიცვა ტანსა აბჯარი“, ცალ ხელში რკინის კეტი დაიკავა; მეორეთი, ხმალამოწვდილი მოწინააღმდეგეთ ხოცავდა. როდესაც მეკობრეებმა ავთანდილს „ამგერეს ძელი, რომელსა ზედა სახნისი ჰგებოდა“, ავთანდილმა „კეტი ჰკრა, ძელი მოსტეხა“ და გააქცია მტერი¹⁰⁶. „ამირანდარეჯანიანი“

97 „ამირან-დარეჯანიანი“, გვ. 133.

98 იქვე, გვ. 139.

99 იქვე, გვ. 15.

100 იქვე, გვ. 160.

101 იქვე, გვ. 163.

102 იქვე, გვ. 73.

103 იქვე, გვ. 81.

104 იქვე, გვ. 386.

105 ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 9.

106 „ვეფხისტყაოსანი“, სტროფი 1041, 1042.

კინენის გარდა, „რკინის არგანიც“ იხსენიება, რომელიც ასევე რკინის
კეტს წარმოადგენს¹⁰⁷.

ხ ი შ ტ ი: „ამირან-დარეჯანიანში“ იხსენიება კიდევ ერთი საშვე-
რებელი იარაღი — ხიშტი, რომელიც „უბრალო საჭურველი კი არ
ყოფილა, არამედ საფალავნო და საჭაბუკო შეჯიბრებისთვისაც კი სა-
კადრისად ყოფილა ცნობილი“¹⁰⁸.

„ამირან დარეჯანის ძემან შეიბნა ორნი ჳრმალნი და აიხუნა ხიშ-
ტნი და შეუტიენა¹⁰⁹; ასევე, შეეკაზმა სეფედავლე და გაჯდა ცხენსა,
და ხიშტნი აიხუნა¹¹⁰; „მზემან ჳაბუკმან აბჯარი ჩაიცუა, ცხენსა შეჯდა
და ხიშტნი ჳელთა აიხუნა. გენახა, ამას ბრძანდებით, თუ ერთი კაცი
ამისებრი არავის უნახავსო“¹¹¹. აღსანიშნავია, რომ ხიშტს ყველა ეს
ზემოხსენებული ჳაბუკი ზღაპრულ ცხოველებთან — ვეშაპთან და სხვა
მხეტებთან შებმის დროს იყენებს — მზეჳაბუკმა მხეცს პირში „ხიშ-
ტნი ჳკრნა“ და „ყიამდის ჩაჳკუთა“, ხოლო სეფედავლემ მარტორქას
„ჳკრა ხიშტი მკერდსა და ნახევრამდის დაასო“. ამირან დარეჯანის ძემ
კი ვეშაპს „ჳკრა ხიშტი პირს და შეალეწა ჳედა“.

სულხან-საბას განმარტებით, ხიშტი არის პირგრძელი ლახური,
ძგიდე — მახვილი, ტარ-კოტა“.

დასარტყმელ იარაღთაგან ამ ხანაში აღსანიშნავია ლახტი და
მათრახი.

ლახტი იხსენიება „ვეფხისტყაოსანშიც“ და „ამირან-დარეჯანიან-
შიც“. ფატმანთან შემოჭრილი უცნობი ყმის მოსაკლავად რომ გაემარ-
თა ავთანდილი, ლახტს წამოავლო ხელი¹¹². დევებთან შებმის ერთ-
ერთი საბრძოლო სცენის აღწერისას რუსთაველი ამბობს: „დევთა
ყვირილი, ჳახილი ჳეცამდის აიწეოდა, მათისა ლახტის ცემითა ჳვეყანა
შეირყეოდა“¹¹³.

საბრძოლო იარაღად ხმარობენ ლახტს „ამირან-დარეჯანიანის“ გმი-
რებიც:

სეფედავლესა და ამირანს შორის გამართულ შებმა-შეჯიბრის

107 „ამირან-დარეჯანიანი“, გვ. 65 (ბადრი იამანის ძეს მისმა მოწინააღმდეგემ
„ათი წყრთა რკინის არგანი გაუგზავნა: „ესეთსავე მე ავიღებ და დღეს ამითი შევე-
ბნეთო“). სულხან-საბას განმარტებით, არგანი კეტს ნიშნავს.

108 ი ვ. ჳ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 235.

109 „ამირან-დარეჯანიანი“, გვ. 345.

110 იქვე, გვ. 406.

111 იქვე, გვ. 524.

112 „ვეფხისტყაოსანი“, სტროფი 1109.

113 იქვე, სტროფი 655.

დროს, შეთანხმდნენ, რომ მშვილდ-ისარს არ გამოიყენებდნენ და „ეკველსავე შუბითა, ჳრმლითა და ლახტითა იბრძოდეს“¹¹⁴.

ამბრი არაბმა შებმა შესთავაზა ერთ ბუმბერაზს და ლახტი გაუფხავნა — დღეს ამით შევიბნეთო. ბრძოლის დროს ამბრიმ „ჳკრა ლახტი მას ბუმბერაზსა და ჳურგი მოსტეხა და მუნვე მოკლა“ (ეს მოკვლა სიმბოლოურად არის ნათქვამი. მეორე დღეს უკვე ბუმბერაზი იწვევს ამბრის საპასუხო შეჯიბრში და სთავაზობს — დღეს ახლა ხმლით შევებათო)¹¹⁵.

ლახტი, როგორც გვიჩვენებს „გარიგება ჳელმწიფის კარისა“, სამეფო ჳარდახანაში დაცული ერთ-ერთი იარაღთაგანია¹¹⁶. მეფედ კურთხევის „წესი და განგება“ უჩვენებს, რომ მეფის კურთხევის ცერემონიის დროს ეხოთ-უხუცესს, ჩუხჩარებს და მეაბჯრეთ-უხუცესს, რომელნიც მეფის უკან დგანან, „სამეფო ფარი და ლახტი ჳქონდეს და ქარქაში“¹¹⁷.

ლახტი იხსენიება უფრო გვიანდელი XV—XVIII სს. ნაწარმოებებში (ფარსადან გორგიჯანიძესთან, ვახუშტი ბაგრატიონთან და სხვაგან). სულხან-საბას განმარტებით, ლახტი „უმკუთეთლო საცემი საომარი“ იარაღია. მეომარს ის, ჩვეულებრივ, წელზე ჳქონდა ხოლმე გარჯობილი¹¹⁸.

დაბოლოს, რაინდს, როგორც ცხენოსან მეომარს, ხელთ ეჭირა მათრახი, რომელსაც, გარდა პირდაპირი დანიშნულებისა, ჳოგჯერ თავდამსხმელთა მოსაგერიებლად იყენებდა ხოლმე. ეს იყო საგანგებო საბრძოლო მათრახი. ეთნოგრაფ კ. ჩოლოყაშვილის სიტყვით, „საბრძოლო მათრახი სხვადასხვა სიმსხოსი იყო და ძველად ქართველი მეომრის აუცილებელ თანმხლებ საგანს წარმოადგენდა... საბრძოლო მათრახს ჩვეულებრივი მათრახისაგან განსხვავებით, მსხვილი და ენაბრტყელი ბოლო ჳქონდა“¹¹⁹.

წყლის პირად განმარტოებით მჯდომ ტარიელს „ხელთა ნაჭედი მათრახი ჳქონდა უსხოსი მკლავისა“¹²⁰, რომლითაც როსტევან მეფისაგან მიგზავნილ მონა-მსახურებს სასტიკად გაუსწორდა: „ჳკრა ერთმანეთსა, დახოცნა თავსა ხელ აუჳყრობელად, ჳოგსა გადაჳკრის მათრახი მკერდამდის გასაპოხელად“¹²¹.

ამავე ამბავს შემდეგში ავთანდილი ასე აღუწერს ტარიელს: „შენ

114 „ამირან-დაჯერანიანი“, გვ. 473.

115 იქვე, გვ. 145, 147.

116 ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, გვ. 87.

117 იქვე, გვ. 51.

118 ივ. ჳავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 247.

119 კ. ჩოლოყაშვილი, საქართველოს ეთნოგრაფია, საქურველი, 1964.

120 „ვეფხისტყაოსანი“, სტროფი 85.

121 სტროფი 94.

ველნი წითლად შეპღებენ სრულად სისხლისა მიდენით“; „ყველაკასა მათრახითა თავი უხრმოლდ გარდაჰკვეთეთ“¹²².

ტარიელი ამის შემდეგ ტიალ მინდორზე გადაეყარა სამ ვაჟკაცს, რომელნიც დაედევნენ მას. მათაც ტარიელმა „თავსა გარდაჰკრა მათრახი, ვნახეთ სისხლისა კი დენით“. ერთი მათგანი კინალამ მოჰკლა: „მით ერთითა მათრახითა თავი ისე გარდაჰფრიწა, ვითა მკვდარი უსულო ქმნა, ვითა მიწა დაამიწა“¹²³.

სასროლი იარაღი. სასროლო იარაღთაგან XI—XII საუკუნეთა საქართველოში მშვილდ-ისარს ჰქონდა ერთგვარი გამოყენება. ის ქართველი რაინდის საომარი აკაზმულობის შემადგენელი ნაწილი იყო. მეომარს წელზე შემორტყმული ჰქონდა საისრე ანუ კაპარჭი—ისართა შესანახი ბუდე. ხმარებაში იყო ისართა სხვადასხვა სახეობა. „ჩვეულებრივ ისარს ფრთები ჰქონდა, რასაკვირველია, მოძრაობის გასაადვილებლად სხვადასხვა მიმართულებით, ზოგს ორივე, ზოგს კი ოთხივე მხრივ“¹²⁴. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში დაცულ ისართა კოლექციაში უმთავრესად სამფრთიანი ისარია შემონახული.

სულხან-საბა თავის ლექსიკონში ისრის 12 სახეობას ჩამოთვლის. ისინი, ჩანს, მოყვანილობით ან მასალით განირჩევიან. სამფრთიან ისარს საბას განმარტებით ყოიალი ეწოდება. იყო ისარი ბოძალის სახელწოდებით, ესაა ორპირი ისარი (მას ამირან დარეჯანის ძე ნადირობის დროს იყენებს); არის ისარი, რომელსაც ქებიბური ჰქვიან, ხოლო ზოგიერთნი სანადიროს ეძახიან და სხვ.

მშვილდ-ისარს „ვეფხისტყაოსანის“ გმირები ხშირად ხმარობენ, მაგრამ უმთავრესად ნადირობის დროს, ნადირ-მხეცთა მოსაკლავად: — „პურად და საჭმლად მივენდე ჩემსა მშვილდსა და ცერასა“, ამბობს ველად ვაჭრილი ავთანდილი, რითაც მიგვანიშნებს, რომ თავისი ხელით მოკლული ნადირით საზრდობს. ამასვე გვაძენობს ტარიელის სიტყვები — „მოსრნის მხეცნი და ნადირნი ისარმან ჩემგან რეულმან“. როსტეგან მეფეც იმედოვნებს, რომ „უცხო მოყმის“ საძებრად წასული ავთანდილი ამ გზით მუდამ იშოვის საზრდოს — „ვიცი არ მოგკლავს შიმშილი, რაზომცა დია ირები: შენ შენი მშვილდი დაგარჩენს, შენთა ისართა პირები“.

მშვილდ-ისარის ხსენებას ხშირად ვხვდებით „ამირან-დარეჯანიანი-შიც“, აქაც უმთავრესად ზღაპრულ ცხოველებთან ჭიდილის სცენებში. მაგალითად, ამირან დარეჯანის ძეს გზაზე უზარმაზარი გველი შემო-

122 სტროფი 287, 288.

123 სტროფი 208, 209.

124 ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 245.

ხვდა. ამირანმა „ამოილო მშვილდი, გარდაუცა და შესტყორცნა ისარი ბოძალი და წარუკვეთა თავი“ გველს¹²⁵. მაგრამ მარტორქის წინააღმდეგ მშვილდ-ისრის გამოყენება სეფედავლემ უკადრისად ჩათვალი: „ისრითა მოკვლა მარტორქისა არა ჭაბუკთა „კელი არის“, თქვა და ხიშტითა და ხმლით გაათავა ნადირი¹²⁶.

მშვილდ-ისარს „ამირან-დარეჯანიანის“ გმირები ნადირობის დროს ხმარობენ: „ზოგნი ნადირობდიან მშუალდითა, ზოგნი ქორითა, ზოგნი ავაზითა, ზოგნი ძაღლითა და ვითაც ვის სწადის“¹²⁷. ჭაბუკთა ერთი ჯგუფის შესახებ ასეა ნათქვამი: „მშვილდოსანნი იყვნეს კარგნი და მონადირენი“¹²⁸. მშვილდოსნობა სპორტული ვარჯიშის ერთ-ერთი სახეობა იყო: „კარგნი ჭაბუკნი იყვნეს და კარგნი მშვილდოსანნი და მოასპარეზენი“¹²⁹.

მაგრამ ორთა შებმისას კი წესი არ იყო მშვილდ-ისრის ხმარება და თუ რომელიმე ჭაბუკ-რაინდი გამოიყენებდა მას, დასაძრახისად ითვლებოდა: ხაზართა მეფის ძე ხოსრო კარგი მშვილდოსანი იყო. „შეირტყა მშვილდ-კაპარჭი“ და ბუმბერაზთან შესაბამელად გავიდა. გასვლისთანავე მოწინააღმდეგეს „შესტყორცნა ისარი“ და მოკლა. ქება შეასხეს, „მაგრამ აუგად დაუდგეს მშვილდითა შებმა მას ხოსრო ხაზართა მეფისა ძესა“¹³⁰. მეორეჯერ ამავე ხოსრომ კვლავ გამოიყენა, უკვე ფარულად მშვილდ-ისარი ამირან დარეჯანის ძესთან შეჭიდებინას. ამის გამო ამირანმა „მუხთალი“ უწოდა მას¹³¹.

მშვილდ-ისარი ძირითადი იარაღთაგანი იყო საომარ ველზე, რასაც XV საუკუნის ქართული მინიატურები თვალნათლივ ასახავენ (იხ. მაგალითად, ციხის ალყის სცენები)¹³².

ჩვენ განვიხილეთ ის საბრძოლო იარაღები, რომელიც XI—XII საუკუნეების ძეგლებში გვხვდება და ქართველი მეომარ-რაინდის საბრძოლო აღჭურვილობას შეადგენდა.

¹²⁵ „ამირან-დარეჯანიანი“, გვ. 97.

¹²⁶ იქვე, გვ. 406—407.

¹²⁷ იქვე, გვ. 363.

¹²⁸ იქვე, გვ. 603.

¹²⁹ იქვე, გვ. 605.

¹³⁰ იქვე, გვ. 234.

¹³¹ იქვე, გვ. 248—250.

¹³² А. Ш е р в а ш и д з е. О грузинской светской миниатюре, 1964, с. 68.

თ ა ვ ი IV

„შაბუპ-მოყმეთა“ ეპოქა საქართველოში, „საქმენი
 საშაბუპონი“

1. კოლიტიკური დაზღვილობის ხანა საქართველოში

VII საუკუნის შუა ხანებიდან საქართველოში არაბი დამპყრობლები გაბატონდნენ. VII საუკუნის 30-იანი წლებიდან არაბთა ხელისუფლებამ აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ე.წ. თბილისის საამირო ჩამოაყალიბა, რომლის სათავეშიც არაბებისგან დაყენებული მოხელე — ამირა ჩადგა.

არაბთა სახალიფო VII—VIII საუკუნეების მანძილზე კიდევ უფრო ძლიერდება და მრავალ ქვეყანას იპყრობს, მაგრამ მალე, მეტადრე IX საუკუნის დამდეგიდან, მას უკვე დაცემის ნიშნები დაეტყო. ამ დროიდან დაპყრობილ ქვეყანაში დასმული მოხელეები სახალიფოსაგან დამოუკიდებლობის მოპოვებას ცდილობენ და ზოგჯერ ამას აღწევენ კიდევც. აღარ დამოორჩილა ხალიფას საქართველოში დაყენებული ამირაც. ამირას დამოკიდებულება არაბეთის სახელმწიფოსაგან თანდათან სულ უფრო ნომინალური გახდა და ამირა საბოლოოდ ერთ-ერთ ადგილობრივ მთავრად იქცა.

თუ თავდაპირველად თბილისის საამირო მთელ აღმოსავლეთ საქართველოს მოიცავდა, VIII საუკუნის დამლევიდან საამიროს ტერიტორია თანდათან შეიკვეცა და მკვეთრად შეიზღუდა.

VIII ს. 80-იან წლებში თბილისის საამიროს გამოეყო და ცალკე სამთავროდ ჩამოყალიბდა კახეთი ქორეპისკოპოსით სათავეში.

XI ს. დასაწყისში კი თბილისის საამიროს გამოეყო და ცალკე სამთავროდ ჩამოყალიბდა საქართველოს სამხრეთი ნაწილი — ტაო-კლარჯეთის სამთავრო.

დასავლეთ საქართველოში ამ დროისათვის ცალკე სამთავროს შეადგენდა ეგრის-აფხაზეთი, რომლის გამგებელი ერისთავი გარკვეული დროიდან მეფის ტიტულს ატარებდა.

ქართლში VIII საუკუნის ბოლოს ქართლის ერისმთავარს აშოტ ბაგრატიონს ვხედავთ, მაგრამ ეს ენერგიული მმართველი ვერ შეეწყო

რა არაბთა ბატონობას, იმ დროს რომ მძვინვარებდა ქართლში, ან იქნებ ვერ შეეგუა ქართლის მსხვილ ფეოდალთა თავნებობას, დაქვემდებარებული ქართლი და სამხრეთ საქართველოში, თავის სამკვიდრო მამულში არტანუჯში გადაინაცვლა და ენერგიულად შეუდგა იქ თავისი სამფლობელოს საზღვრების გაფართოებას და მალე შავშეთ-კლარჯეთის ძლიერი სამთავრო შექმნა.

ასე წარმოიქმნა აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე IX საუკუნისათვის რამდენიმე, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი მსხვილი სამთავრო. ოდესღაც ერთიანი და ძლიერი ქართლის სამეფოს მცირე პოლიტიკურ ერთეულებად დაშლა ფეოდალურ ურთიერთობათა გამარჯვების უშუალო შედეგს წარმოადგენდა, რაც სრულიად ბუნებრივი მოვლენაა ყველა ფეოდალური სახელმწიფოსათვის: მთელი მწარმოებელი მოსახლეობის ფეოდალური ექსპლუატაციის უღელში მოქცევის ბაზაზე ჩამოყალიბებულ სენიორიებს, ჩვეულებრივ, დამოუკიდებლობის ძლიერი მისწრაფება ახასიათებთ, ეს კი სახელმწიფოს დაშლას და დაქუცმაცებას იწვევს. სწორედ ამის გამოა, რომ VIII საუკუნის მიწურულიდან, თუ IX საუკუნის დამდეგიდან საქართველოში ინტენსიურად მიმდინარეობს წვრილ სამეფო-სამთავროებად დაშლის პროცესი — თითოეული მცირე ფეოდალური უჭრედი, ფეოდალური სენიორია თავის უშუალო მბრძანებელს, უახლოეს სიუზერენს უჭერს მხარს და ხელს უწყობს ამ უკანასკნელის სამფლობელოს ცალკე პოლიტიკურ ორგანიზმად გამოყოფას.

IX საუკუნის მანძილზე ფეოდალური დაქუცმაცების პროცესი ჯერ კიდევ გრძელდებოდა. კახეთს გამოეყო ჰერეთის სამთავრო; ტაო-კლარჯეთი დანაწილდა მრავალ, ფაქტიურად დამოუკიდებელ წვრილ სამეფოდ და სამთავროდ.

შედარებით უფრო მტკიცეა დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოცენებული მსხვილი პოლიტიკური გაერთიანება — ეგრის-აფხაზეთის სამთავრო, რაც აიხსნება, როგორც ამას სამართლიანად შენიშნავს აკად. გ. მელიქიშვილი, ამ რეგიონში „თავისუფალ მთიელთა მასის აქტივობით, თავისუფალ მრავალრიცხოვანი მასის არსებობით. ეს უკანასკნელი წარმოადგენდა სწორედ ამ სამეფო-სამთავროებში ცენტრალური ხელისუფლების დასაყრდენს და განსაზღვრავდა აქ მის დიდ სიძლიერეს“¹.

მსგავსი, მაგრამ შედარებით სუსტად გამოხატული მდგომარეობა გვაქვს ამ მხრივ კახეთშიც. აქაც ჯერ კიდევ არსებობს ადრეფეოდა-

¹ გ. მელიქიშვილი, ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება და საქართველოს ფეოდალურ ურთიერთობათა განვითარების ზოგიერთი საკითხი, 1973, გვ. 54—55.

ლური ხანის ძლიერი გადმონაშთები — თავისუფალი მეთემეები შედარებით უფრო დიდხანს შემორჩნენ, ძლიერია მათ.²

ამ თვალსაზრისით დამახასიათებელია, რომ IX საუკუნის მანძილზე ქართლის შიდა რაიონები განსაკუთრებით დაქუცმაცებულია. ის მრავალ მცირე და არამცირე ფეოდალურ ერთეულად სენიორია-სამთავროდ არის დაყოფილი და მტკიცე ცენტრალური ხელისუფლება იქ არ არსებობს. ერისმთავრის, როგორც უზენაესი მმართველის, მნიშვნელობა თანდათან ეცემა და IX საუკუნის დამდეგს, აშოტ ბაგრატიონის ქართლიდან წასვლის შემდეგ, ფაქტიურად უქმდება კიდეც. ქართლის ტერიტორიაზე მიმოფანტულ სამთავროთა მეთაურები — მთავრები სრული დამოუკიდებლობით სარგებლობდნენ.

ფეოდალური სენიორების სიმრავლით და ფეოდალური დაშლად დაქუცმაცების პროცესის შეუჩერებელი წინსვლით ხასიათდება სამხრეთ საქართველოც. სამთავროებს შორის აქ მთელი IX და X საუკუნეების მანძილზე დაუცხრომელი ბრძოლები წარმოებს, თითოეული მათგანი ერთიმეორის ხარჯზე თავისი საზღვრების გაფართოებას ცდილობს და ახალი ტერიტორიების შემოერთებისათვის იბრძვის.

ამ დაუცხრომელი ბრძოლების ვითარებაში რაინდობის მნიშვნელობა და წონა განუზომლად იზრდება. სამთავრო, რომელსაც კარგად გაწვრთნილი და მრავალრიცხოვანი რაინდი ჰყავს — ე. ი. სამხედრო სამსახურის ვალდებული მრავალი ვასალი, მსხვილ პოლიტიკურ ერთეულად ჩამოყალიბებას ახერხებს და წარმატებით განაგრძობს ბრძოლას შემდგომი გამსხვილებისათვის, ტერიტორიული გაფართოებისათვის. ამიტომაც, რომ ყოველი ძლიერი სამთავრო ყოველნაირად ცდილობს მოიმარაგოს ვასალი-რაინდები.

მთელი ქვეყანა დიდი და მცირე მნიშვნელობის ციხე-სიმაგრეებით მიმოიფინა. ყოველი ფეოდალური სენიორია გამაგრებული პუნქტი იყო, რომელსაც შესაბამისად დიდი თუ მცირე სამხედრო რაზმი იცავდა. ფეოდალთა ურთიერთთავდასხმები, მკვლელობა, ციხეთა მიტაცება, ყმათა გადაბირება და მიმძლავრება, მეფე-მთავართა პოლიტიკური დაჯგუფებანი, კავშირები, დამახასიათებელია IX—X საუკუნეთა საქართველოსათვის. შინაომებს ზედ ერთვოდა გარეშე მტრების თავდასხმები, უპირატესად არაბთა სახალიფოდან მოვლენილი სამხედრო ექსპედიციების სახით, რაც დიდ ზიანს აყენებდა საქართველოს.

ერთ-ერთი ასეთი და ყველაზე მრისხანე შემოსევა საქართველოში 852—854 წლებში მოხდა, მას არაბთა სარდალი ბულა თურქი ედგა

² გ. მელიქიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 52—54.

³ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, 1973, გვ. 506.

სათავეში. არაბთა ლაშქარმა სომხეთი და ქართლი ააოხრა და სისხლით
მორწყო.

არაბებთან ბრძოლაში არაერთმა ქართველმა მეომარ-რაინდმა ისა-
ხელა თავი.

არაბთა სახალიფოს დასუსტებისა და დაშლის შემდეგ მის ნან-
გრევებზე აღმოცენდნენ მაჰმადიანური სახელმწიფოები, რომლებიც
ცდილობდნენ თავისი ხელისუფლების გავრცელებას საქართველოზე.
X საუკუნეში ამ მხრივ ყველაზე ენერგიულად აზერბაიჯანის არაბი
ამირები მოქმედებდნენ. განსაკუთრებით მძიმე იყო აზერბაიჯანის ამი-
რა აბულ-კასიმის შემოსევა საქართველოში, რომლის დროსაც აბულ-
კასიმის ჯარმა სასტიკად მოარბია ქართლი და ჯავახეთი. ქართულმა
რაინდულმა ლაშქარმა საკადრისი პასუხი გასცა შინ შემოსეულ მტერს.

ამგვარ სისხლისმღვრელ ბრძოლებში იწრთობოდა და ხორცს ის-
ხამდა სამშობლოს ცნება მთელი საქართველოს გაგებითაც. მზადე-
ბოდა დაშლილ-დაქუცმაცებული ქართული მიწების ერთ მთლიანო-
ბაში, ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანება.

რაინდობა ამ ვითარებაში ის ძალა იყო, რომელსაც ესა თუ ის
ქართული სამეფო და სამთავრო ემყარებოდა თავის ბრძოლაში მი-
წების გამსხვილებისათვის, საზღვრების გაფართოებისათვის, მეზობლ
პოლიტიკურ ერთეულთა შორის პირველობის მოპოვებისათვის, დაბო-
ლოს, საქართველოს გაერთიანებისათვის.

რაინდული ლაშქარი ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში სულ
უფრო და უფრო თვალსაჩინო ადგილს იჭერს.

2. საქართველო პოლიტიკური გაერთიანების ხანაში

საქართველოს საზოგადოებრივი განვითარება IX—X საუკუნეების
მანძილზე შემდგომ წინსვლას განაგრძობდა. ფეოდალიზმის გამარჯვე-
ბა, ისე როგორც ჩვეულებრივ, ყველა ფეოდალურ ქვეყანაში, მძლავრ
ეკონომიკურ აღმავლობას იძლევა შედეგად. სწრაფი ტემპებით ვითარ-
დებოდა სოფლის მეურნეობა, ხელოსნობა, საშინაო და საგარეო ვა-
ჭრობა, ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება.

აღმავალი ეკონომიკა მძლავრად საჭიროებს დაშლილ-დაქუცმაცე-
ბული ქვეყნის გაერთიანებას და ცენტრალური ხელისუფლების გან-
მტკიცებას. ერთიანი სახელმწიფოს შექმნით დაინტერესებული არიან
ეკონომიკურ საქმიანობაში ჩაბმული ძალები. მათ ისეთი სახელმწიფო
სურდათ, რომელიც მოსპობს სასაზღვრო მიჯნებსა და საბაჟოებს, წონა-
ზომის სხვადასხვა სისტემებს, რაც მრავალი სამთავრო-სენიორიის არ-
სებობის პირობებში ხელშემშლელ ფაქტორს ქმნიდა სავაჭრო ურ-
თიერთობათა განვითარებისათვის. მტკიცე ცენტრალისტური სახელ-

მწიფოს არსებობით, წესრიგის შემომტანი ძლიერი ცენტრალური ხელისუფლებით დაინტერესებული იყო გლეხთა კლასიც, რომელსაც გვარი ხელისუფლება თავისი შეზღუდული და შერყენილი უფლებების დასაცავად და აღსადგენად სჭირდებოდა.

სახელმწიფოებრივი გაერთიანების სულისკვეთება თანდათან სულ უფრო ძლიერდებოდა და სამეფო-სამთავროთა ცდებს სამფლობელოთა გამსხვილებისაკენ, ახალი სამფლობელოების შემოერთებისაკენ, რასაც საბოლოო ჯამში ერთიანი საქართველოს ჩამოყალიბება უნდა მოეცა, სულ უფრო და უფრო მეტი მხარდამჭერი და მომხრე გაუჩნდა. განსაკუთრებული აქტივობა ამ მიმართულებით ქართულმა ფეოდალურმა საზოგადოებამ X საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში გამოიჩინა. ეს მოძრაობა საქართველოს ცალკეული ნაწილების პოლიტიკურ გაერთიანებით დასრულდა კიდევ. ამ დიდი საქმის განხორციელების ფაქტიური მხარე ასეთი იყო: ქართლის ერისთავად (ერისმთავრად) დადგინებულმა იოანე მარუშის ძემ X საუკუნის 70-იან წლებში წინადადებით მიმართა ტაოს მეფეს დავით კურაპალატს, რომელიც ქართველ მეფე-მთავართა შორის ამ დროისათვის უძლიერეს მფლობელად ითვლებოდა, თავისთვის დაექირა ქართლი ან არა და თავისი შვილობილის, ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონების სამეფო დინასტიის წარმომადგენლის მეფე გურგენის ძის ბაგრატიონისათვის გადაეცა. დედის მხრიდან ბაგრატი ეგრის-აფხაზთა მეფესთან იყო ნათესაურად დაკავშირებული და მას ერთადერთ მემკვიდრედ ითვლებოდა. ეს გონებამახვილური ჩანაღვიძრი იყო: სრულიად კანონიერი გზით ერთი მეფის ხელში აქცევდა მთელ სამხრეთ საქართველოს, ქართლსა და ეგრის-აფხაზეთს. დავით კურაპალატმა ამ წინადადებას ენერგიულად დაუჭირა მხარი და იმას მიაღწია, რომ ბაგრატს, გურგენ მეფის ძეს, საქართველოს ყველა ეს ნაწილი დაუმორჩილა. ბაგრატი გაერთიანებული საქართველოს მეფე შეიქნა და მართავდა საქართველოს 978 წლიდან 1014 წლამდე ბაგრატ III-ის სახელით.

თავისი მეფობის მანძილზე ბაგრატ III-ს არაერთხელ მოუხდა მსხვილ ფეოდალთა შინაგანი რეაქციის დათრგუნვა, რასაც მეფე ძლიერი და გამამტრელი ზომებით ანხორციელებდა. საქართველოს პოლიტიკურ ერთიანობას მტკიცე საფუძველი ჩაეყარა. მაგრამ ეს იყო მხოლოდ დასაწყისი. პირველ რიგში საჭირო იყო ქართული მიწების პოლიტიკური გაერთიანების ბოლომდე მიყვანა, ე. ი. ერთიანი ქართული სახელმწიფოს გარეთ ჯერ კიდევ დარჩენილი ნაწილების (კახეთი, ჰერეთი, თბილისის საამირო) შემოერთება. საჭირო იყო სახელმწიფოს მმართველობის მტკიცე ცენტრალისტურ საწყისებზე გადაყვანა. ეს დიდი პრობლემები XI—XII საუკუნეთა ქართველი მეფეების უპირველეს საზრუნავს შეადგენდა.

საქართველოს ისტორიამ ამ პერიოდის არაერთი გამოჩენილი ინდივიდის შესახებ შემოგვინახა ცნობა, თუმცა ამასთანავე არაერთი სახელგანთქანი რაინდის სახელი და „საქმე საქაბუკო“ ჟამთსვლას უკვალოდ გადაჰყვა. სიტყვაძუნწმა საისტორიო თხზულებებმა ჩვენთვის სასურველი სისრულით და გულისყურით ვერ აღწუსა მათი ვინაობა და საგმირო საქმეები. დოკუმენტურმა მასალებმა კი ძალიან მცირე რაოდენობით მოაღწია ჩვენამდე ამ შორეული ეპოქიდან. და თუ მაინც ზოგიერთი ღვაწლმოსილი რაინდის სახელი და ამბავი გადარჩა, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, უმთავრესად ისევ ძველ ქართულ აგიოგრაფიულ მწერლობას უნდა ვუმაღლოდეთ.

IX საუკუნის საქართველოში ერთ-ერთი ასეთი გამოჩენილი მეომარი-რაინდის ღვაწლის შესახებ თხრობა შემონახულია ამავე საუკუნის უცნობი ავტორის თხზულებაში „ცხოვრება და წამება წმინდისა მოწამისა კოსტანტისი ქართველისა“.

კოსტანტი, ზედწოდებით კახი, ყოფილა „კაცი წარჩინებული ფრიად და დიდ ყოვლისა ქუეყანასა ქართლისასა“, მისი სახელი განთქმული იყო „ქუეყანათა შორიელთა, ვიდრემდის მეფეთაცა მისმენილ იყო მისთვის“.

არაბი სარდლის ბულა თურქის საქართველოში შემოსევის დროს გაშლილ ბრძოლებში მას დიდად უსახელებია თავი. ამის შესახებ, გარდა ხსენებული ძეგლისა, ცოცხალი მოწმობა შემოგვინახა ატენის ტაძრის წარწერამ ამოკვეთილმა ამ ამბის ახლო ხანებში. წარწერა ლაკონიურად გვამცნობს, რომ 853 წლის 5 აგვისტოს ბულა-თურქმა თბილისი გადაწვა და ამავე წლის 26 აგვისტოს შეიპყრო მან ერისთავი კახი და ძე მისი თარხუჯი. ცხადია, ეს უნდა იყოს პავლიოგრაფიული ძეგლის კოსტანტი-კახი. ეს ძეგლი მოგვითხრობს, რომ არაბებმა მას სარწმუნოების გამოცვლა, გამაჰმადიანება შესთავაზეს და სამაგიეროდ სიცოცხლის შენარჩუნებასა და დიდ პატივს პირდებოდნენ. მაგრამ კოსტანტი-კახი არაბებმა ვერ დაიყოლიეს. მას საკმაო სულიერი ძალა აღმოაჩნდა, რომ არ ელაღატა სამშობლოსა და სინდისის წინაშე. მიყენებული წამების შემდეგ (კოსტანტის „სცემდეს მახვილითა ქედსა მისსა“, მაგრამ ვერარას გახდნენ), არაბთა ხელისუფალის ხალიფა ჯაფარის ბრძანებით კოსტანტის თავი მოჰკვეთეს 853 წლის 10 ნოემბერს „დღესასწაულსა წმინდისა გიორგისა, რომელსაც თანაზიარ იქმნა“. კოსტანტი-კახის ღვაწლი, ამრიგად, წმინდა გიორგის ღვაწლთან იქნა გათანაბრებული.

კოსტანტი-კახი, ეს სამშობლოსა და სარწმუნოებისათვის თავდადებული რაინდი, ქართულმა ეკლესიამ წმინდანად შერაცხა.

კიდევ ერთი ასეთივე გმირი-რაინდის სახელია შემონახული საქართველოს ისტორიაში, ესაა გობრონ-მიხეილი, რომელმაც ამირა კასიმის შემოსევის დროს ისახელა თავი.

907—915 წლებში ამიერკავკასიაში არაბი ამირა აბულ-კასიმ იუსუფ-აბუ-საჯის ძე ლაშქრობდა. სომეხთა მეფემ სუმბატმა ვერ გაუძლო მის შემოტევებს და ლტოლვილმა ეგრის-აფხაზეთის სამეფოს შეაფარა თავი. ამის შემდეგ აბულ-კასიმში საქართველოსაკენ წამოვიდა. დაიპყრო კახეთის ციხეები, მოარბია ქართლი და სამცხეს გადავიდა. მოაოხრა რა იქაურობაც, მიადგა თმოგვის ციხეს, მაგრამ აქ მდგარ წინააღმდეგობას შეხვდა და ციხე აულებელი დარჩა. შემდეგ აბულ-კასიმმა ყველის ციხეს შემოარტყა ალყა. ყველის ციხე არსიანის გზას უდარაჯებდა და მტკაცედ იყო გამაგრებული. მისი მფლობელი იყო ერისთავთერისთავი გურგენი. ციხეს 133 ჩინებული აზნაური იცავდა. მათ შორის იყო ვინმე აზნაური გობრონიც მეორე სახელად მიქელად წოდებული. ქართული საისტორიო წყარო მას ჭაბუკს უწოდებს. ამ ზედწოდებით, ცხადია, არა მისი ასაკობრივი ვითარებაა გამოხატული, არამედ მისი სოციალური და პროფესიული მდგომარეობა. რაინდი გობრონ-მიქელი განსაკუთრებით გამოირჩეოდა თურმე ციხის დამცველთა შორის.

მტერი ციხეს მრავალი ფილეკვანით — ლოდის სატყორცნი მანქანებით უტყევდა, ხოლო სიმრავლე მომხდურთა მიერ გატყორცნილი ისრებისა, მემკტიანეს გამოთქმით, „შეიპყრობდა ჰაერს მზისასა“, მტერს თან წამოღებული ჰქონდა ასეული აქლემი ისრებით და სხვა იარაღით დატვირთული. შეტევა ფიცხელი იყო, მაგრამ, როგორც მოგვითხრობს ისტორიული წყარო, „ციხოვანნი მვნედ იყვნენ“ და მტრის შემოტევებს მდგრად იგერიებდნენ. ყველის ციხის ალყა 28 დღეს გაგრძელდა. ამ ხნის განმავლობაში გობრონი თავის თანამომხებთან ერთად ყოველდღე ებრძოდა მტერს ხელჩართულ ბრძოლაში „და ძლევისა მისგან უმეტეს განაკვირვნა ყოველნი“. ბოლოს აბულ-კასიმის ლაშქარმა ფილეკვანთა დახმარებით მოახერხა ციხის ქვის კედლის განგრევა. ციხე დაეცა და მეციხოვნენი იძულებულნი შეიქნენ დანებებოდნენ მტერს.

ტყვედ შებყრობილთაგან განსაკუთრებული ყურადღება გობრონს მიჰქცევს, ვითარცა სახელგანთქმულ „მხედარს“ (მეომარს) და რჩეულ „ჭაბუკს“. მას ქრისტიანული რჯულის დატოვება და მამკვირების მიღება შესთავაზეს და სამაგიეროდ დიდი ჯილდო და მთავრის პატივის ბოძება აღუთქვეს. გობრონის თანამედროვე, X საუკუნის მწერლის გადმოცემით, ამირა აბულ-კასიმს ასეთი სიტყვებით მიუმართავს გობრონისათვის: „სიკეთე სიჭაბუკისა შენისა“ მეცოდება და სასიკვდი-

ლოდ მშურს „მკედრობა შენი“ და თუ რჯულს შეიცვლი, რა დიდ რაზმის, ათასეული თუ ათი ათასეულის მეთაურობასაც ისურვებ და გნიშნავ მეთაურად, მოგცემ სასახლეს, კარებს, მონებს, აქლემებს, მრავალნიარ შესანიშნავ საჭურველს და ლაშქრის ერთ-ერთ ყველაზე პატივცემულ და რჩეულ წინამძღოლად გამოყოფებო. ჰაბუკმა გობრონმა უარი განაცხადა მამა-პაპეული რჯულის უარყოფასა და მტრის სამსახურში გადასვლაზე. სამშობლოს დალატს მოწამებრივი სიკვდილის გვირგვინი არჩია. მრავალი წამების შემდეგ გობრონ-მიქაელს 914 წლის 17 ნოემბერს თავი მოჰკვეთეს.

სიცოცხლეს გამოასალმეს ყველის ციხის დამცველი სხვა აზნაურებიც.

ყველის ციხის დაცვას და გობრონის მოწამებრივ ღვაწლს აღნიშნავს XI საუკუნის ისტორიული თხზულებაც — „მატიანე ქართლისაჲ“: ყველის ციხეში იყო „ჰაბუკი ერთი, სახელით გობრონ; ებრძოდა შიგნით გამომღმართ ყოველთა დღეთა მოყუასთა თვისთა თანა, და ვითარ წარიღეს ციხე იგი, შეიპყრეს წმინდა გობრონ და აწამეს“⁴.

გობრონ-მიქაელ ქართულმა ეკლესიამ წმინდანად შერაცხა. მისი ღვაწლი სამშობლოსა და ქრისტიანული ეკლესიის წინაშე ეპისკოპოსმა სტეფანე მტბევარმა აღწერა თხზულებაში „წამება წმინდისა მოწამისა გობრონისი“.

ამ ეპოქისათვის დამახასიათებელია, რომ თუ ადრე (V—VII სს.) ქართული მარტვილოლოგია ისეთ თხზულებებს ქმნიდა, სადაც მარტოდენ ქრისტიანული სარწმუნოების წინაშე ღვაწლდადებულ პირთა ცხოვრება იყო გადმოცემული (წმინდანების — შუშანიკის, ეგსტათის, აბოს, კოლაელთა წამებანი), ახლა იქმნება თხზულებანი პირველ რიგში სამშობლო ქვეყნის დაცვისათვის თავდადებულ გმირთა დამსახურების უკვდავსაყოფად და სადიდებლად. წმინდანთა რანგში აჰყავდათ ისინი, ვინც სიცოცხლეს არ ზოგავდა შემოსეული მტრისათვის საკადრის პასუხის გასაცემად, ეწამება სამშობლო ქვეყნის და მშობლიური სარწმუნოების ერთგულებას. სამშობლო ქვეყნის იდეალი ამ დროს ახალ სიმაღლეზეა აყვანილი.

კოსტანტი-კახი და გობრონ-მიქელი ის გამოჩენილი რაინდებია, რომელთა სახელებმაც ჩვენამდე მოაღწია მათი მოწამებრივი სიკვდილის გამო, ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის წყალობით.

IX—X საუკუნეთა მანძილზე რაინდობის მთელ მასას აწევს გარეშე მტერთა შემოსევებისაგან სამშობლოს დაცვის მიძიმე ამოცანა. X საუკუნის დასასრულიდან მატულობს ჩვენი ცნობები ქართული

⁴ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 263—264.

რაინდული ლაშქრის მოქმედებებისა და მიღწევების შესახებ. შესაძლებლობა გვაქვს თვალი გადავადევნოთ ცალკეულ დიდებულ ადამიანთა საგვარეულოების წარმომადგენელთა რაინდულ მოღვაწეობას. ერთ-ერთი ასეთი საგვარეულოა ტაოს ფეოდალური სახლის წევრი იოანე ათონელი. ჩვენს საისტორიო ლიტერატურაში ის უმთავრესად თავისი მწიგნობრული საქმიანობით არის ცნობილი. მართლაც, მან დიდი კვალი დასტოვა ქართული კულტურის დარგში. მაგრამ შემონახული ცნობებით ისიც ირკვევა, რომ მის მიერ განვლილი ცხოვრების ნაწილი, ცხოვრების მთელი პირველი პერიოდს საომარ ველზე მიღწეული წარმატებებით ყოფილა აღნიშნული. როგორც ჩანს, ამ დროისათვის (X ს-ის დასასრული) უკვე ყალიბდება ქართველი რაინდის ისეთი ტიპი, რომელსაც არა მხოლოდ სამხედრო წვრთნა და სამხედრო საქმეთა ცოდნა აქვს მიღებული, არამედ დახვეწილი მწიგნობრული განათლებაც და რომელიც თავისი რაინდული ვალის მოხდის შემდეგ ხშირად ქართული კულტურის სარბიელზეც სტოვებს კვალს. ასეთია, მაგალითად, იოანე ათონელი (მთაწმინდელი), მისი საერისკაცო სახელია აბულჰერ, X საუკუნის მეორე ნახევრის მოღვაწეა, საქართველოს გარეთ ქართული მონასტრების — ამ დროის კულტურულ-საგანმანათლებლო მძლავრი კერების, დამაარსებელია. საბერძნეთში, ათონის მთაზე მან დააარსა ე. წ. ივერთა ლავრა, სადაც მისი თაოსნობით ნაყოფიერი მოღვაწეობა გაიშალა ბერძნული ენიდან ქართულად წიგნების თარგმნისა და გადაწერის დარგში. ამ მხრივ დიდი ამაგი ქართულ მწიგნობრობას და მწერლობას იოანესთან ერთად მისმა უმცროსმა შვილმა ექვთიმემ დასდო. ათონის ივერთა მონასტერი „შეიქმნა მკვიდრ სამწერლობო-სამეცნიერო დაწესებულებად, რომელიც საქართველოს მაშინდელ განათლებულ ქვეყნებთან აერთიანებდა“ (ივ. ჯავახიშვილი).

ამასთანავე ირკვევა, რომ იოანე ათონელი, სანამ ის ბერად აღიკვეცებოდა. განთქმული ყოფილა რაინდულ საქმეთა ასპარეზზედაც. 1042—1044 წლებში გიორგი მთაწმინდელმა (ხუცესმონაზონმა) დაწერა თხზულება — „ცხოვრება ნეტარისა მამისა ჩუენისა იოვანესი და ეფთჳმესი“, სადაც იოანეს შესახებ აღნიშნავს, რომ ის იყო „მშობელთა და პაპათაგან დიდებული და წარჩინებული და საჩინო მთავართა შორის დავით კურაპალატისათა, მენე და ახოვანი და განთქმული წყობათა შინა; მაღალი და შუენიერი ჰასაკითა და აგებულებითა გუამისაჲთა და ბრძენი და გონიერი გონებითა და გულის მის-ყოფითა; და სავსე შიშითა ღვთისათა და ყოველთავე კეთილისა საქმითა, და ფრიად საყვარელი და საკუთარი კეთილად ხსენებულისა დავით კურაპალატისა“.

ეს მოკლე დახასიათება მრავლის მთქმელია: დავით კურაპალატის მთავრებს შორის აბულჰერ-იოანე „დიდებული და წარჩინებული და საინო“ ყოფილა. ის დავით კურაპალატის საშუალო ვასალი—„საკუთარი“; შემკულია საუკეთესო ფიზიკური თვისებებით — „მაღალი და შუენიერი ჰასაკითა და აგებულებითა გუამისაჲთა“; გამოირჩევა თავისი გონებრივი და სულიერი თვისებებით — არის „ბრძენი და გონიერი“ და ღვთის მოსავი; ცნობილია კეთილი საქმეებით და, რაც განსაკუთრებით საინტერესოა ამჯერად ჩვენთვის, ყოფილა „განთქმული წყობათა შინა“; მამასადამე, გამოჩენილი და სახელოვანი მეომარი, ბრძოლა-შებმის ოსტატი („წყობა“, როგორც ცნობილია, ძველ ქართულში შებმასა და ბრძოლას აღნიშნავს). ისტორიკოსი ალ. ხახანაშვილი ნაშრომში „Очерки по истории грузинской словестности“ ასე ახასიათებს მას: „преподобный Иоанн... был известен своими военными подвигами и храбростью на службе царя Давида Курапалата“⁵ — ასეთია იმდროინდელი რჩეული რაინდის დახასიათება.

რჩეული მეომრის კიდევ უფრო დიდი სახელი ჰქონია ტაოს მთავართა — ჩორჩანელთა საგვარეულოს თვალსაჩინო წარმომადგენელს — იოანე-თორნიკეს: გიორგი მთაწმინდელი მას „დიდ თორნიკეს“ უწოდებს; მისი სახელი, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ბიზანტიის საიმპერატორო კარზეც ყოფილა განთქმული. ეს ის თორნიკეა, რომელიც საქართველოს ისტორიაში თორნიკე ერისათვის სახელით არის ცნობილი. თორნიკე ერისთავს წილად ხვდა განსაკუთრებული როლი შეესრულებინა X საუკუნის 70-იან წლებში საქართველოსა და ბიზანტიის ურთიერთობაში. ამ ნიჭიერი სარდლის წინამძღოლობით ქართულმა ლაშქარმა კიდევ ერთი ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა საქართველოს ფარგლებს გარეთ და თავისი ძლევამოსილება ცხადყო. ეს ისტორიული ფაქტი ქართული, სომხური თუ ბიზანტიური წყაროების ცნობებზე დაყრდნობით ზედმიწევნით არის გამოკვლეული ქართულ ისტორიოგრაფიაში⁶. მოკლედ გადმოვცემთ ჩვენც ამ ამბავს: 976—979 წლებში ბიზანტიის იმპერიის წინააღმდეგ აჯანყდა სამხედრო ფეოდალური არისტოკრატია მისი უძლიერესი წარმომადგენლის, ბიზანტიის მხედართმთავრის ბარდა სკლიაროსის მეთაურობით. ბარდა სკლიაროსმა თითქმის მთლიანად დაიპყრო ბიზანტიის იმპერიის აზიური ნაწილი და

⁵ А. Х а х а н о в, Очерки по истории грузинской словестности, вып. II, 1897, გვ. 12.

⁶ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. II, 1948, გვ. 126; ვ. კობალიანი, საქართველოსა და ბიზანტიის პოლიტიკური ურთიერთობა 970—1070 წლებში, 1969; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, გვ. 478—479; ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, V, 1963, გვ. 38—39; Н. Л о м о у р и, К восстанию Барды Склира, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 67, 1957.

იმპერიის სატახტო ქალაქისაკენ, კონსტანტინოპოლისაკენ მოიწვიდა / შეუჩერებლივ. ბიზანტიის მთავრობას ამ მძიმე განსაცდელის ქართველოს დახმარების იმედი გაუჩნდა და გადაწყვიტა ტაოს ძლიერი მეფის დაკით კურაპალატისათვის მიემართნა დახმარების თხოვნით. საქართველოსთან უშუალოდ დაკავშირების საშუალება ამ დროს ბიზანტიისათვის გაძნელებული იყო, ვინაიდან ბარდა სკლიაროსს სამომოსვლო გზები ჩაეკეტა. ამიტომ ბიზანტიის მთავრობამ ასეთ საშუალებას მიმართა. მისთვის ცნობილი იყო, რომ ბიზანტიის ტერიტორიაზე მდებარე მონასტერში იმყოფებოდა მონაზვნად, ხოლო წარსულში საბრძოლო დიდებით მოსილი რაინდი, დიდი თორნიკე. მასთან ბიზანტიის მთავრობამ სასწრაფოდ მოციქულები აფრინა ვედრებით სამეფო კარზე გამოცხადებულიყო.

იოანე-თორნიკე, ბრძოლებში ნაცადი კაცი, „წყობათა შინა აღზრდილ იყო და სალაშქროთა საქმეთა“ დიდად გამოცდილი. მაგრამ საბრძოლო დიდებით განვლილი ცხოვრების შემდეგ, მონასტერში ბერად იყო აღკვეცილი და დარჩენილი სიცოცხლის მშვიდობასა და მყუდროებაში გატარებას აპირებდა. მაგრამ განგებამ სხვაგვარად განსაჯა. საბრძოლო ვნებათა ღელვის მთავარი განსაცდელი თორნიკეს ჯერ კიდევ წინ ედო.

ბიზანტიის მთავრობისაგან მოვლენილმა წარჩინებულმა მთავარმა დედოფლის წიგნები გადასცა მონასტრის წინამძღვარს ათანასის, აგრეთვე იოანე ათონელს და იოანე-თორნიკეს. გიორგი მთაწმიდელის სიტყვით, ამ წერილებში ნათქვამი ყოფილა: „უღმრთო სკლიაროსი გაგუადგა და ჯმელითა კერძი ყოველი დაიპყრა. აწ ვევედრებით სიწმიდესა თქუენსა, რაათა თუნიერ ყოვლისა მიზეზისა იოვანე-თორნიკე მოვიდეს მეფობისა ჩუენისა“. „და სხუანი მრავალნი ვედრებანი და ქენებანი* ეწერნეს სამეფოთა მათ წიგნთა შინა“⁷.

მაგრამ სამონაზვნო ცხოვრებისათვის გამზადებული თორნიკე უარს ამბობდა „სოფლის შფოთთა“ საქმეებში ჩარევაზე. მონასტრის წინამძღვარმა ათანასიმ და თორნიკეს სულიერმა მოძღვარმა იოანე (ათონელმა) საბოლოოდ მაინც დაითანხმეს თორნიკე და ის ბიზანტიის სამეფო კარზე გამოცხადდა. აქ თორნიკე დიდი პატივით მიიღეს. გიორგი მთაწმიდელის გადმოცემით, ბიზანტიის დედოფალმა, რომელიც მცირეწლოვანი შვილის ბასილის მაგიერ მართავდა ქვეყანას, გვერ-

* ქენება — ხეწენა-მუღარა.

7 „ცხოვრება ნეტარისა მამისა ჩუენისა იოვანესი და ეფთვიმესი და უწყება ღირსისა მის მოქალაქობისა მათისა, აღწერილი გლაზაკისა გიორგისა მიერ ხუცესმონაზონისა“. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. 11, 1967.

დით მოისვა თორნიკე და თავის შვილებს — ბასილს და კონსტანტინე
თორნიკეს „ფერჯთა შევარდნა უბრძანა“ დახმარების მუდარივე, ^{კონსტანტინე}
დაიწერა „წიგნები ვედრებისა“ დავით კურაპალატის სახელმწიფო ^{წიგნებისა}
თორნიკე მოციქულად გაემგზავრა ტაოს მეფე დავითთან, გააცნო მას
საქმის ვითარება. დავითი დათანხმდა ლაშქრის გაგზავნაზე თორნიკეს
წინამძღოლობით ბიზანტიის მისაშველებლად. დავითმა, ამასთანავე,
თავისი მოთხოვნებიც წარუყენა ბიზანტიის მთავრობას — დაეთმო მის-
თვის ტაოს მოსაზღვრე მიწა-წყალი. თორნიკე „რჩეულ მხედართაგან“
შედგენილ 12 ათასიან ქართულ ლაშქარს ჩაუდგა სათავეში და გაშა-
ლა ბრძოლა ბარდა სკლიაროსის ჯარების წინააღმდეგ (ზოგიერთი წყა-
როს ცნობით, თორნიკესთან ერთად ქართულ ლაშქარს სარდლობდა
აგრეთვე ტაოს მთავარი ჯორჯიცი). ბიზანტიელთა ლაშქარმა ქართვე-
ლების დახმარებით ბარდა სკლიაროსს მწვავე დამარცხებები მიაყენა,
რომელთაგან გადამწყვეტი იყო ბრძოლა მდ. ლალისის პირას. ქართულ-
მა ლაშქარმა თორნიკეს მეთაურობით სკლიაროსის ჯარებს ირანის
საზღვრამდე სდია და ხელთ იგდო დიდძალი ქონება. ბიზანტიის ხელი-
სუფლებასთან წინასწარ დადებული შეთანხმების ძალით მთელი ნაა-
ლაფევი ქონება თორნიკეს საკუთრებად იქცეოდა: თორნიკემ მოპო-
ვებული სიმდიდრის ნაწილი თავის ლაშქარს გაუყო, ნაწილი კი თავის-
თვის დაიტოვა — „ნატყუენავი დიდძალი ფრიად: ოქრო და ვერცხლი
და სტავრა და სხუა ესევითარი“. ამ სიმდიდრით შემდგომ იოანემ და
თორნიკემ ათონის მთაზე ქართველთა მონასტერი ააშენეს. თვითონ
თორნიკე ამ ლაშქრობის შემდეგ კვლავ მონაზვნურ ცხოვრებას დაუ-
ბრუნდა.

გაწეული დახმარების საზღაურად ბიზანტიამ დადებული პირო-
ბისამებრ დავით კურაპალატს გადასცა ტაოს მოსაზღვრედ მდებარე
ვრცელი პროვინციები.

ქართული რაინდული ლაშქრის ამ ბრწყინვალე გამარჯვების შესა-
ხებ ნარატიული წყაროების გარდა, დოკუმენტური ხასიათის ცნობებიც
გვაქვს. ესაა ამ ფაქტის ახლო ხანებში ამოკვეთილი წარწერა ზარზმის
ეკლესიაზე და X საუკუნის ერთ ხელნაწერზე გაკეთებული მინაწერი.
ზარზმის ეკლესიის წარწერა გაკეთებულია, როგორც ჩანს, ამ ლაშ-
ქრობის მონაწილე ივანე სულას ძის მიერ. წარწერა გვამცნობს, რომ
ზარზმის ეკლესიის ეგვტერი აშენებულა „მას ჟამსა, ოდეს საბერ-
ძნეთს ვადგა სკლიაროსი“ და დავით კურაპალატმა „უშუელა წმიდათა
მეფეთა და ჩუენ ყოველნი ლაშქარს წარგუავლინა, სკლიაროსი გა-
ვაქციეთ“⁸.

⁸ ლაბიდარული წარწერები, I, 1980, გვ. 280—281.

X საუკუნის ერთი ხელნაწერის მინაწერი კი მოგვითხრობს, რომ როდესაც ბიზანტიაში გაძოჩნდა „კაცი განლაღებული“ და „აღუთმავალი“ წმიდათა მეფეთ“, იოვანე თორნიკ-ყოფილი „სწრაფად მოიწია“ დავით კურაპალატთან და „ბრძანებითა ამათითა დააძვუა“ სკლიაროსის ბოროტი განზრახვა და ტახტზე განამტკიცა „წმინდანი მეფენი“ ბიზანტიისა⁹.

იოანე-თორნიკესა და იოანე-ათონელის თაოსნობით აშენებულ ქართველთა მონასტერში ათონის მთაზე ბოლო დრომდე შენახული ყოფილა თორნიკეს საომარი საჭურველი. XVIII საუკუნის მოღვაწე ტიმოთე გაბაშვილი, რომელმაც ეს მონასტერი მოინახულა, გადმოგვცემს, რომ „მონასტრისა მის საგანძურსა ძეს მრავალნი ქართველთაგან შემოწირულნი საყდრისა სამკაულნი თუ შესამოსელნი და კულადა ძეს თორნიკის საჭურველნი: ზუჩი, ჯაჭვნი და აბჯარი და ჯრმალი“¹⁰.

ცნობილი ქართველი მეცნიერის ს. ყაუხჩიშვილის ცნობით, 1903 წელს ბერძნულ ენაზე გამოცემულ წიგნში „მთაწმინდა“, სადაც მოთხრობილია ქართველთა მონასტრის შესახებაც, აღნიშნულია, რომ ქართველთა მონასტრის ბიბლიოთეკაში დღემდის ინახებაო ამ უმამაცესი მებრძოლის, თორნიკეს ჯაჭვის პერანგის შესაკრავი და მისივე ისარი თათრული სახისა ნაწილობრივ შეჭყლეტილი¹¹.

ქართული რაინდობის თვალსაჩინო წარმომადგენლებად გვევლინებიან თორნიკეს და მისი ძმის იოანე-ვარაზვაჩეს შვილებიც. როგორც ისტორიული წყაროებიდან ირკვევა, ისინიც საომარი ბრძოლებით აღსავსე გზას შესდგომიან და ქართული რაინდული ლაშქრის სახელისა და დიდებისათვის სიცოცხლე შეუწირავთ. იოანე-ვარაზვაჩეს შვილები, როგორც X საუკუნის ერთ ქართულ ხელნაწერზე შემონახული მინაწერებიდან ვგებულობთ¹², ყოფილან — ძიქელ ჩორდვანელ და თორნიკე-ძცირე. ვარაზ-ვაჩეს და თორნიკეს ამავე წყაროს ძიხედვით, კიდევ სამი ძმა ჰყოლიათ — ბაგრატ, არშუშა და აბუჰარბ. ამათი შვილებია: ჩორდვანელ-პატრიკი და ბაგრატ, პატრიკივე.

ერთ-ერთ ამ ორ ჩორდვანელთაგანს X საუკუნის დამლევეს ბიზანტიაში აგრეთვე უსახელებია თავი თავისი სამხედრო საქმიანობით: როდესაც ბიზანტიის იმპერატორს ბასილ II-ს კიდევ ერთხელ აუჯანყდა სამხედრო არისტოკრატია ამჯერად ბარდა ფოკას მეთაურობით, დავით

⁹ გეორგიკა, V, გვ. 38—39.

¹⁰ ტიმოთე გაბაშვილი, მიმოსვლა, ელ. მეტრეველის გამოცემა, 1956, გვ. 22.

¹¹ გეორგიკა, V, გვ. 42.

¹² თ. ქორდანია, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, 1892, წ. I, გვ. 108.

კურაპალატი ამ უკანასკნელს, აჯანყებულ ბარდა ფოკას მიმხრობდა და მის დასახმარებლად თავისი ლაშქარი გაუგზავნია. ამავე დროს ფოკას მხარეზევე მცირე აზიაში მოქმედებს კიდევ ერთი წარწერილი ქართული ლაშქრისა, რომელსაც ჩორდვანელი მეთაურობს. XI საუკუნის სომეხი ისტორიკოსის სტეფანოზ ტარონელის ცნობით, ბასილ კეისარმა ჩორდვანელის წინააღმდეგ თავისი ჯარი გაგზავნა, რომელმაც ორჯერ გაუმართა ბრძოლა ჩორდვანელს და მეორე ბრძოლაში დერჯანის მხარეში, ბაგარანდის მინდორზე 990 წელს რომ მოხდა, ჩორდვანელი მოკლეს. ეს ბრძოლა, როგორც ჩანს, გადამწყვეტი მნიშვნელობისა იყო, ვინაიდან ისტორიკოსი აქვე ასკვნის: „ამიერიდან მთელ საბერძნეთში მშვიდობიანობა დამყარდა“¹³. სტეფანოს ტარონელი კიდევ ერთი ჩორდვანელის შესახებ იძლევა ცნობას და მას თორნიკეს ძმისშვილს უწოდებს. ეს ჩორდვანელი, მაგისტროსი, სტეფანოსის სიტყვით, 988 წელს ტყვედ ჩავარდა, როდესაც ბიზანტიის ლაშქრის სათავეში (მაგისტრ დალასენთან ერთად) არაბებისაგან იცავდა ანტიოქიას¹⁴.

გარდა ამისა, ალეპოელი არაბი ისტორიკოსის ქემალ-ედდინის ცნობით, X საუკუნის 80-იან წლებში, როდესაც ბარდა ფოკა ჩრდილო სირიაში შეიჭრა, ბიზანტიელთა მეწინავე ლაშქარს სათავეში ქართველი ედგა (ქართველი რაზმის მეთაურის სახელი ქემალ-ედდინს დამახინჯებით აქვს მოცემული, მაგრამ სახელის დაბოლოება „ელ“-ზეა და ვარაუდობენ, რომ ის შეიძლება ჩორდვანელად იქნას წაკითხული. ეს ქართველიც იღუპება ბრძოლაში).

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ვარაზ-ვაჩესა და თორნიკეს ჩამომავლობა მამების საბრძოლო მოღვაწეობის კვალს გაჰყოლია, ზოგი მათგანი დაღუპულა კიდევაც საომარ ველზე და ვერ მიუღწევია იმ ასაკამდე, როდესაც, ბრძოლებგადახდილი რაინდები თავინთი საბრ-

¹³ Всеобщая история Степаноса Таронского, Асохика. Пер. с арм. Н. Эми-на, 1864, გვ. 180, ციტირებული გვაქვს ვ. კოპალიანის წიგნიდან „საქართველოსა და ბიზანტიის პოლიტიკური ურთიერთობა 970—1070 წლებში“, 1969, გვ. 62.

¹⁴ Всеобщая история . . . გვ. 190—191; ვ. კოპალიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 63, მოჰყავს რა სტეფანოს ტარონელის ეს ორივე ცნობა, ვ. კოპალიანი გაკვირ-ვებას გამოთქვამს — როგორ მოხდა, რომ 988 წ. ტყვედ წაყვანილი ჩორდვანელი 980-იანი წლების დამლევს დერჯანის და ტარონის რაიონებში მოქმედ აჯანყებულთა ბანაკს ჩაუდგა სათავეში, იქნებ ჭრონოლოგიური შეცდომაა სტეფანოზ ტარონელის ცნობაში და უფრო ადრე დაატყვევესო იგი. ვ. კოპალიანს, როგორც ჩანს, მხედველობიდან გამოეპარა, რომ X საუკუნის ხელნაწერის მინაწერიც ორ სხვა-დასხვა ჩორდვანელს იხსენიებს და სტეფანე ტარონელის ორი ცნობაც ორ სხვადა-სხვა ჩორდვანელს გულისხმობს.

ძოლო იარების მოშუშებასა და განვლილი ბობოქარი ცხოვრების
გახსენებასა და ეძლევიან ხოლმე ჩვეულებრივ და ხშირად სამონასტრო
სავანეებს აფარებენ თავს, ამქვეყნიური ცხოვრების ცდომილებათა
მონანიებას უძღვნიან დაჩენილ სიცოცხლეს.

ჩორდვანელის სახლიდან გამოსულმა გამოჩენილმა ქართველმა
რწინდებმა თავიანთი სამშობლოს გარეთ დალიეს დღენი და თავიანთი
საბრძოლო ენერჯია სხვა სახელმწიფოს საქმეებს შეაღიეს. მაგრამ მათ-
ში მუდამ ცოცხლობდა ეროვნული შეგნება და როდესაც კი შესა-
ძლებლობა ეძლეოდათ, ქართულ საქმეს, ქართული მონასტრის მშე-
ნებლობას ჰკიდებდნენ ხელს და ქართული კულტურის განვითარებისა
და აღმავლობისათვის იღვწოდნენ.

განსაკუთრებით ითქმის ეს XI საუკუნის ცნობილი ქართველი მო-
ღვაწის გრიგოლ ბაკურიანის შესახებ.

ქართული რწინდობის ტიპურ წარმომადგენლად XI საუკუნეში
გვევლინება გრიგოლ ბაკურიანის ძე, იმ დროის ფართოდ ცნობილი
პირი როგორც საქართველოში, ისე მის ფარგლებს გარეთაც. გრიგოლ
ბაკურიანის შესახებ ცნობები შემოგვინახა ქართულმა, ბიზანტიურმა
და სომხურმა წყაროებმა.

დღეს ჩვენ გვაქვს არაერთი ქართული და არაქართული გამო-
კვლევა, სადაც ეს ცნობები სათანადოდ გაანალიზებულია და მათ სა-
ფუძველზე, შესაძლებლობის ფარგლებში, აღდგენილია გრიგოლის
ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ბევრი საინტერესო ფაქტი, მოცემულია,
ამასთანავე, მისი ახლო ნათესავების ვინაობისა და საქმიანობის დად-
გენის ცდაც.

ჩვენთვის ამ შემთხვევაში გრიგოლ ბაკურიანი, მისი ცხოვრება და
მოღვაწეობა ინტერესს იწვევს იმდენად, რამდენადაც ის არის ამ ეპო-
ქის, კერძოდ XI საუკუნისათვის, მეტად დამახასიათებელი მოღვაწე
და პირველ რიგში გამოჩენილი მეომარი, რომელმაც თავისი ჩინებული
საბრძოლო თვისებების წყალობით მაღალ მდგომარეობას მიაღწია. და-
მახასიათებელია ამ დროისათვის, რომ მაღალ მდგომარეობას საბრძო-
ლო წარმატებათა მოპოვების გზით მან მიაღწია არა საქართველოში,
რომლის ღვიძლი შვილიც იყო თავისი წარმოშობით, არამედ საქართვე-
ლოს ფარგლებს გარეთ, უმთავრესად ბიზანტიის იმპერიაში.

არსებულ გამოკვლევათა მონაცემებზე დაყრდნობით მოკლედ ჩა-
მოვაყალიბებთ გრიგოლ ბაკურიანის ძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის
ძირითად ფაქტებს¹⁵.

15 გრიგოლ ბაკურიანის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ფაქტები შედარებით
ყველაზე სრულად თავმოყრილი აქვს სომეხ ბიზანტინისტს ვ. არუთინოვა-ფელანთანს
წიგნში „Типик Григория Бакуриани“ და ჩვენც, პირველ რიგში, ამ გამოკვლევას

გრიგოლ ბაკურიანის ძე ტაოელ წარჩინებულ საგვარეულოს წევრ-
თენოდა. გრიგოლის მამას ერისთავთერისთავის მაღალი პოსტი ეჭირავა.
როგორც თვითონ გრიგოლი წერს, მამული ქონებიდან წილი მას არ
შეხვედრია — დედას საგვარეულო ყმა-მამული გრიგოლის დებისათ-
ვის გაუტანებია მზითევში. გრიგოლი და მისი ძმა აბასი კი, თავინთი ვა-
სალებით — ყმებითა და მსახურებით ტოვებენ საქართველოს და საზ-
ღვარგარეთ მიდიან ბედ-იღბლის საძებრად — ბიზანტია, სომხეთი,
სირია — ის ქვეყნებია, სადაც გრიგოლის მოღვაწეობა მიმდინარეობდა
1064 წლამდე. ამ პერიოდში მან, როგორც ჩანს, უკვე თვალსაჩინო
მდგომარეობა და სახელი მოიპოვა, ვინაიდან 1064 წელს ის ბიზანტიის
საიმპერატორო კარისაგან საკმაოდ მნიშვნელოვან და საპასუხისმგებ-
ლო სამხედრო დავალებებს ღებულობს.

X საუკუნის დამდეგს ბიზანტიამ საქართველოსა და სომხეთის სა-
ზღვარზე თავისი სამხედრო-ადმინისტრაციული ოლქი — ივირიის სა-
კატაპანო შექმნა, ძირითადად ქართული და სომხური მიწებისაგან შემ-
დგარი. მისი მთავარი ციხე-სიმაგრე ქ. ანისი იყო. 1064 წელს ამ ოლქს
დიდი საფრთხე დაემუქრა თურქი სელჩუკების სახით. მძიმე ვასაქირის
ქამს კონსტანტინოპოლიდან ანისს სასწრაფოდ გაგზავნილ იქნა გრი-
გოლ ბაკურიანი, რათა ანისის გამაგრება და დაცვა უზრუნველყოს. ეს
დავალება ბიზანტიის მხრიდან გრიგოლის სამხედრო ტალანტის მაღალ
შეფასებად და დიდი ნდობის მაჩვენებლად არის კვალიფიცირებული
სპეციალურ საისტორიო ლიტერატურაში¹⁶. გრიგოლს, მართლაც,
ენერგიული ზომები მიუღია ქალაქის გასამაგრებლად, მაგრამ ის მცირე
დრო, რაც მის განკარგულებაში იყო და ადგილობრივი ჯარის არარსე-
ბობა, რის გამოც ანისის ციხე-სიმაგრის დაცვა მოქალაქეებს ეკისრე-
ბოდათ, ანისის დაცემა განაპირობეს. თურქ სელჩუკთა სულთნის ალფ
არსლანის ჯარებმა ალყა შემოარტყეს ანისის ციხე-სიმაგრეს. ალყა სა-
კმაოდ დიდხანს გაგრძელდა. მართალია, ანისის ციხე-სიმაგრის აღება
თურქებმა ვერ შესძლეს, მაგრამ საბოლოო ჯამში ქ. ანისი მაინც დაი-
მორჩილეს, დაიდო საზავო ხელშეკრულება.

გრიგოლი ამის შემდეგ კვლავ მონაწილეობს ბიზანტიის ომებში
და, როგორც ჩანს, წარმატებით. ამ გზით მან მნიშვნელოვანი მამულები
შეიძინა ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე, ხოლო ბიზანტიის მთავრო-

ვეყრდნობით. ვერ გავიზარებთ მხოლოდ ამ ავტორის აზრს, თითქმის გრიგოლი
ტაოს სომხური საგვარეულოს წევრი იყოს. ეს შეხედულება მთელი დამაჯერებლო-
ბით უარყოფილია ბოლოდროინდელ გამოკვლევაში (ა. შანიძე, ქართველთა
მონასტერი ბულგარეთში, 1971; ნ. ლომოური, К истории грузинского Петри-
понского Монастыря, 1981 და სხვ.) და სადღეისოდ, ვფიქრობთ, გრიგოლის ქართ-
ველობა ეჭვს აღარ უნდა იწვევდეს.

¹⁶ В. А. Арутюнова-Фидания, დასახ. ნაშრომი, გვ. 49.

ბისაგან მაღალ თანამდებობას ღებულობს — ხდება ივირიის ოლქის მმართველი — დუკა და უფრო გვიან კი აღმოსავლეთის დიდი დეკანოზის ტიკოსი, რაც იმას ნიშნავს, რომ მას ბიზანტიის იმპერიის აღმოსავლეთის სამხედრო ძალების მთავარსარდლის მაღალი პოსტი მიეცა. ამ პერიოდშია, რომ გრიგოლი, როგორც ამას მოგვითხრობს „ქართლის ცხოვრება“, ბანას (ტაო) მისული მეფე გიორგი II-ს ეწვევა და ვრცელ ტერიტორიას გადასცემს — ოლთისს, კარს, კარნუ-ქალაქს ციხე-სიმაგრით და „მის მომდგომ ქვეყანას“¹⁷. ამ მიწებს საქართველოსათვის ძვირფასი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა. გიორგი მეფემ ეს ადგილები საიმედოდ გაამაგრა და ციხე-სიმაგრეთა მცველებად შავშელი აზნაურები ჩააყენა¹⁸. ეს მიწები იმ საკატაპანოს ნაწილი იყო, რომელიც გრიგოლს ჰქონდა სამმართველოდ მიცემული ბიზანტიის მთავრობისაგან. ცხადია, ამ მიწების საქართველოს მეფისათვის თვითნებურად გადაცემა გრიგოლს არ შეეძლო, მაგრამ, ეტყობა, მას ბიზანტიის მთავრობისაგან სათანადო სანქცია მიღებული ჰქონდა. ბიზანტიას ამ დროს ძალიან ავიწროებენ თურქი სელჩუკები, ზედიზედ იკავებენ მის პროვინციებს და ამ დროსაა, რომ აღმოსავლეთის დომესტიკოს და ივირიის დუკას გრიგოლ ბაკურიანს უჩნდება იდეა საქართველოს გადასცეს მისდამი სამმართველოდ ჩაბარებული მიწები და რამდენადაც ამ მიწებს მაინც სელჩუკთა ხელში გადასვლის საფრთხე ემუქრებოდა, ბიზანტია ამაზე ადვილად დაითანხმა.

70-იანი წლების მეორე ნახევარში გრიგოლის სამოღვაწეო ასპარეზი ბალკანეთზეა გადატანილი. გრიგოლს აქ გაწეული სამსახურის სამაგიეროდ ბიზანტიისაგან დიდძალი მამულები აქვს მიღებული.

80-იანი წლების დამდეგს გრიგოლი აქტიურად ერევა ბიზანტიის შინაპოლიტიკურ ვითარებაში: 1081 წელს ბიზანტიის საიმპერატორო ტახტის ხელთ ჩაგდების მიზნით შეთქმულებას აწყობს კომნენთა არისტოკრატიული საგვარეულოს წარმომადგენელი ალექსი კომნენი. ამ შეთქმულების აქტიური მონაწილეა გრიგოლ ბაკურიანი. წარმატების შემთხვევაში მას ალექსი კომნენი დასავლეთის დიდი დომესტიკოსის ტიტულის ბოძებას შეჰპირდა. შეთქმულებმა გაიმარჯვეს გრიგოლის ენერგიული ხელშეწყობით. ალექსი კომნენმა საიმპერატორო ტახტი დაიკავა და გრიგოლ ბაკურიანს მიცემული პირობა შეუსრულა — დასავლეთის დიდ დომესტიკოსად, ე. ი. ბიზანტიის იმპერიის ევროპული ნაწილის მთელი სამხედრო ძალების მთავარსარდლად დანიშნა.

1083 წელს ბულგარეთში, რომლის ტერიტორიაზეც გრიგოლს დიდძალი მამულები ჰქონდა შეძენილი, აარსებს ქართველთა მონას-

17 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 318.

18 იქვე.

ტერს და უწერს მას წესდებას. ეს მონასტერი, პეტრიწონის მონასტრის/სახელით ცნობილი, XI—XII საუკუნეებში ქართული კულტურის განათლების ერთ-ერთ მძლავრ კერას წარმოადგენდა.

დასავლეთის დიდი დომესტიკოსის პოსტზე დანიშნული გრიგოლ ბაკურიანი წარმატებით განაგრძობს ბიზანტიის იმპერიის სამსახურს: 1081 წელს ბიზანტიის სახელმწიფოს დიდი შეტაკებები აქვს ისეთ ძლიერ და საშიშ მტერთან, როგორც იყვნენ ნორმანი ვიკინგები. ამჯერად მათ სათავეში ედგა ენერგიული რობერ გვისკარი. მისი მეთაურობით 1081 წლის გაზაფხულზე ნორმანთა ჯარი ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე გადავიდა და გაშალა სისხლისმღვრელი ბრძოლები, რომელსაც გრიგოლ ბაკურიანი წარმატებით იგერიებს თავისი ხელქვეითი ჯარების მეშვეობით. ამასთანავე, ბიზანტიის მთავრობის დავალებით, მოწინააღმდეგის ძალების დასასუსტებლად, გრიგოლი მიმართავს ცალკეული ნორმანი გრაფების მოსყიდვა-გადმობირებას.

ამვე ხანებში ბიზანტიას თავს ესხმიან პაჭანიგთა და ყივჩაღთა მომთაბარე ტომები, გრიგოლი წარმატებით აწარმოებს მათ წინააღმდეგაც ბრძოლას და ბრწყინვალე გამარჯვებებსაც აღწევს. შემდეგში განსაკუთრებული სიამოვნებით გრიგოლი იგონებდა ერთ-ერთ ასეთ გამარჯვებას პაჭანიგებზე და წერდა პეტრიწონის მონასტრისათვის დაწერილ ტიპიკონში, რომ ჩემს შემდეგ კიდევ დიდხანს ეხსომებათო ეს საკვირველი „ძლეულებანი“. ამ ომში მიღწეული გამარჯვების ჯილდოდ იმპერატორ ალექსი კომნენს სხვა ძვირფასეულობებთან ერთად თავისი საკუთარი სამეფო შესამოსელიც უწყალობებია გრიგოლისათვის¹⁹. ყივჩაღებთან ერთ-ერთ ბრძოლაში კი გრიგოლი ტყვედ ჩავარდნილა. ტყვეობიდან დაბრუნების შემდეგ ის კვლავ სარგებლობს იმპერატორ ალექსი კომნენის დიდი ნდობით და უხვი წყალობით. ალექსი დიდად აფასებდა გრიგოლ ბაკურიანის სამხედრო ტალანტს, ანდობდა მას დიპლომატიურ მისიებს (ბოემუნდ გვისკართან მოლაპარაკება და სხვა.).

1086 წელს ბიზანტიას აუჯანყდნენ პავლიკიანები, რომელნიც შეუერთდნენ პაჭანიკებს. მათ წინააღმდეგ იმპერატორმა ალექსიმ გაგზავნა თავისი სამხედრო ძალა გრიგოლ ბაკურიანისა და ვრაზის მეთაურობით. ბიზანტიის ჯარი ამჯერად რიცხობრივად საგრძნობლად მცირე იყო (ძირითადი ძალები ბიზანტიას ამ დროს ნორმანების წინააღმდეგ ჰყავდა დაბანდებული). პაჭანიკებთან და პავლიკიანელებთან შებმის დროს ბიზანტიელთა ჯარმა გამანადგურებელი დამარცხება განიცადა. ამ ბრძოლაში ჰპოვა თავისი ცხოვრების დასასრული გრიგოლ ბაკურიანმა: ერთ-ერთ ხელჩართულ ბრძოლაში, როგორც აღწერილი აქვს ანა

19 ა. შანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 73.

კომნენოსს, უბედური შემთხვევის გამო (თავი დაჰკრაო მუხის ზეგ) გრიგოლი დაიღუპა²⁰.

მთელი ცხოვრება ახალგაზრდობიდან დაწყებული სიკვდილის წუთამდე გრიგოლმა საომარ ველზე, ბრძოლებში გაატარა, ისე როგორც, მისივე თქმით, ნათესაებმა მისმა („თუსთა“) და მრავალრიცხოვანმა მისმა „ერმა“ (ამ „ერში“ გრიგოლი, ჩანს, თავის ყმა-ვასალებს, სამხედრო რაზმს გულისხმობს): „პასაკითვან სიყრმისა ჩემისაჲთ, — წერს გრიგოლი, — და ვიდრე სიბერედ ჩემამდე არაოდეს უდებ ვიქმენ დათხევად სისხლთა ჩემთა და თუსთა ჩემთასა და მრავლისა მის ერისა ჩემისასა“; „მცირედნი-ლა ვინმე ჩუენგანნი მომკუდარ არიან სარეცელსა ზედა თვისსაზე მშვიდობით, უფრო მეტად მტერთაისა მახვილითა მომწყდარ არიან“²¹.

გრიგოლის ცხოვრების დასასრულიც ამ სიტყვების ცხადლივი დადასტურებაა.

ახლო ნათესაეთაგან გრიგოლი „ტიპიკონში“ იხსენიებს თავის მამას ერისთავთერისთავს ბაკურიანს და ძმას აბასს. აბასმა გრიგოლთან ერთად გაიზიარა სამშობლოდან გადახვეწილი მეომარ-რაინდის საბრძოლო თავგადასავლებით სავსე ცხოვრება და სამხედრო სამსახურის გზით ბიზანტიის მთავრობისაგან დიდი პატივი (მაგისტროსის ტიტული) და მამულების წყალობა მოიპოვა. მოპოვებული სიმდიდრის ნაწილი, აბასის ანდერძის თანახმად (1083 წლისათვის აბასი უკვე გარდაცვლილია), გრიგოლმა მონასტრის მშენებლობას მოახმარა, ისე როგორც საკუთარი მონაგებიც, ხოლო მამულები მონასტერს შესწირა.

როგორც წყაროებიდან ირკვევა, გრიგოლი და აბასი, დაწყებული მათი მამა-პაპიდან, გამოჩენილ რაინდ-მეომართა საგვარეულოს ეკუთვნოდნენ. მკვლევართა მიერ დადგენილია²², რომ ჯერ კიდევ გრიგოლის პაპის მამა — ჯოჯიკი ერისთავთ-ერისთავი და, მამასადამე, საერისთავთ ერისთავოს ჯარების წინამძღოლი იყო. ეს ის ერისთავთერისთავი ჯოჯიკია, რომელიც დავით კურაპალატმა თორნიკე ერისთავთან ერთად 12 ათასიანი ჯარის სათავეში ბარდა სკლიაროსის აჯანყების წინააღმდეგ გაგზავნა ბიზანტიაში (X ს. 70-იანი წლების მეორე ნახევარი).

გრიგოლის პაპა, აგრეთვე ერისთავთერისთავი, სახელად ვაჩე-ბაკურიანი თავის ძმებთან, თევდატსა და ფერსთან ერთად 983—984

²⁰ Анна Комнина, Алексиада, изд. Я. Н. Любарского, т. II, 1965.

²¹ ა. შანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 69.

²² ამ საკითხებზე აღსანიშნავია ე. ჰონიგმანის, ა. კაქდანის, გ. ლიტაერინის, ვ. არუთინოვა-ფიდანთანის, ს. ყაუხჩიშვილის (გეორგია V), ვ. კობალიანის და სხვათა ნაშრომები.

წლებში სათავეში უდგას დავით კუროპალატის მხედრობას. 998 წ. მონაწილეობს ბრძოლაში არაბთა წინააღმდეგ, რომელსაც დავით კუროპალატის ჯარები ეწევიან. ხლათთან ბრძოლაში ის ტყვედ ვარდება.

ვანე-ბაკურიანს და მის ძმებს — თევდატსა და ფერისს ბიზანტიის მთავრობამ პატრიკიოსის ტიტული უბოძა.

ფერისი (ანდა ფერის) ჯოჯიკის ძე ქართული, სომხური და ბიზანტიური წყაროებით კარგად არის ცნობილი. მას დიდი თანამდებობა ეკავა—ჩრდილო ტაოს მმართველის—მეფე გურგენ ბაგრატიის ძე ბაგრატონის კარზე. როდესაც დავით კუროპალატი 998 წ. ბრძოლას ეწეოდა ამირას წინააღმდეგ, გურგენ მეფემ მას 6 ათასი რჩეული ცხენოსანი გაუგზავნა ფეროს ჯოჯიკის ძის მეთაურობით. ქართველთა და სომეხთა ერთობლივი ბრძოლა არაბთა ამირას წინააღმდეგ ბრწყინვალე გამარჯვებით დამთავრდა. საქართველო-ბიზანტიის პოლიტიკურ ურთიერთობათა მკვლევარი, ისტორიკოსი ვ. კოპალიანი აღნიშნავს: „ბრძოლაში გამარჯვების ერთ-ერთი ორგანიზატორი და მეთაური ფერის ჯოჯიკის ძე იყო, რომლის ხელქვეითები უნდა ყოფილიყვნენ იმ ომის გმირები (ასევე გამოჩენილი ქართველი რაინდები, ვ. ა.) — ძმები გამრეკლები.

შემთხვევითი არ იყო, რომ 1001 წელს ბასილ კეისარმა სხვა ქართველ წარჩინებულებთან ერთად ფერის ჯოჯიკის ძე სამშობლოს მოაცილა და იძულებით ბიზანტიაში წაიყვანა. იგი, ჩანს, მშობლიური ქვეყნის დიდი პატრიოტი იყო და მისი ტაოში დატოვება ბასილი კეისარისათვის სრულებითაც არ იყო ხელსაყრელი“²³.

შემდეგში, ბიზანტიაში ყოფნის დროს, ფერის ჯოჯიკის ძე გარეული აღმოჩნდა ბასილი კეისარის წინააღმდეგ მოწყობილ შეთქმულებაში, რომელსაც ფარულად საქართველოს მეფე გიორგი I-ც უჭერდა მხარს. შეთქმულების მონაწილეთ ბასილ კეისარმა თავი მოჰკვეთა და ამ უკანასკნელთა რიცხვში ფერის ჯოჯიკის ძეც იყო.

ფერისის შვილი ჯოჯიკი (ე. ი. გრიგოლის მამის ბიძაშვილი) დოროსტოლის სტრატეგად იხსენიება. 1001 წ. ბიზანტიის კეისარმა ის პატრიკიოსის ხარისხში აიყვანა.

გრიგოლის მამა ალუზ-ბაკურიანიც ერისთავთერისთავია. გრიგოლის გადმოცემით, ის ადრე გარდაიცვალა. შესაძლებელია, ბრძოლის ველზე ანდა იქ მიღებული ჭრილობისაგან — თავიანთ სარეცელზე ხომ იშვიათად კვდებოდნენ გრიგოლის ნათესავები და როგორც თავად ამბობს გრიგოლი: „უფრო მეტად მტერსაჲსა მახვლითა მომწყყდარ არიან“, და, როგორც ზემოთ დავინახეთ, გამოირჩევიან ვითარცა მე-

²³ ვ. კოპალიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 112 (ქართულ, სომხურ და ბერძნულ-ლათინურ წყაროებზე დაყრდნობით ვ. კოპალიანს დადგენილი აქვს ძირითად ხაზებში ფერის ჯოჯიკის ძის მოღვაწეობა. ჩვენ ამ გამოკვლევას ვემყარებით).

ომარნი და ჯარების წინამძღოლნი. უდავოდ მაღალი საბრძოლო სიძინეების მქონე პროფესიონალი მეომარ-რაინდი ჩანს თვითონ გენერალ-ლეიტენანტი იმპერატორ ალექსი კომენის ქალიშვილი ანა თავის ცნობებში თხზულებაში „ალექსიადა“ ასე ახასიათებს გრიგოლს: ეს იყო „ტანით მცირე, მაგრამ სულით კი უდიდესი მეომარი“.

გრიგოლ ბაკურიანმა მაღალი მდგომარეობა და დიდი სახელი მიიღოვა სწორედ თაობებით გამომუშავებული მაღალი სამხედრო გაწვრთნილებისა და აგრეთვე თავისი თვალსაჩინო სამხედრო ნიჭის წყალობით.

სომეხი მეცნიერი ვ. არუთინოვა-ფიდანიანი თავის გამოკვლევაში „Типик Григория Бакуриана“ გრიგოლის პიროვნების დახასიათებისადმი მიძღვნილ პარაგრაფში აღნიშნავს: „Религиозная терпимость, преданность клану, полководческие таланты (как следствие постоянных военных занятий на протяжении многих поколений) — эти черты не были индивидуальными, присущими только Григорию или только Пакурианам. Это характерные и постоянные признаки очень своеобразного социального слоя, который можно назвать пограничной аристократией.“

Пакурианов же следует считать классическим образцом этого слоя²⁴.

რაც შეეხება მეომრულ თვისებებს, ეს მართლაც, არ იყო ნიშანდობლივი მხოლოდ გრიგოლისათვის და მხოლოდ ბაკურიანებისათვის, ის მართლაც-და, გარკვეული სოციალური წრისათვის იყო დამახასიათებელი, მაგრამ არა მხოლოდ „სასაზღვრო არისტოკრატისათვის“, როგორც ამას წერს ციტირებული ნაშრომის ავტორი, არამედ მთელი იმ რაინდული საზოგადოებისათვის, რომელიც ყალიბდებოდა და ვითარდებოდა და თვალსაჩინო ძალას ქმნიდა ფეოდალურ საქართველოში IX—XII საუკუნეების მანძილზე.

შესაძლოა, ერთი შეხედვით საოცრად გვეჩვენოს, რომ გრიგოლ ბაკურიანი, ანდა რომელიმე სხვა გამოჩენილი თუ რიგითი ქართველი რაინდი, საქართველოს მკვიდრი, ქართული ფეოდალური არისტოკრატის წარმომადგენელი ამ ხანებში ესოდენ ხშირად ბიზანტიის იმპერატორის სამსახურს, ბიზანტიის საგარეო მტრების წინააღმდეგ ბრძოლას, თუ საიმპერატორო კარის შინაპოლიტიკური საქმეების მოწესრიგებას ალევს ხოლმე თავის ნიჭსა და ენერჯიას და ხშირად სიცოცხლესაც კი, ამავე დროს გულში ყოველთვის თავისი სამშობლო ქვეყნის გულმხურვალე პატრიოტად რჩება და ყოველთვის ახლოა მისთვის საქართველოს

²⁴ В. А. А р у т ю н о в а - Ф и д а н я н, დასახ. ნაშრომი, გვ. 66.

სახელმწიფო ინტერესები. ამის ცხადი მაგალითია გრიგოლ ბაკურიანის ცხოვრებაც. ბიზანტიისაგან თავისი სამხედრო სამსახურის ნაკვეთად, ჯილდოდ მიღებულ მიწებს ის საქართველოს სამეფოს გადასცემდა და ამისა, აარსებს ქართული კულტურის კერას — პეტრიწონის მონასტერს და დაუღალავად ზრუნავს მის გაძლიერებაზე. ფრანგი მკვლევარი, გრიგოლ ბაკურიანის სამონასტრო ტიპიკონის ბერძნული ტექსტის გამომცემელი ლუი პტი ასე ახასიათებს გრიგოლს: „გულით ქართველი, მხურვალე პატრიოტი, თითქმის ფანტიკოსი“²⁵.

ამ ერთი შეხედვით თითქოსდა წინააღმდეგობრივ ფაქტებს — სამშობლოს გულმხურვალე სიყვარულს და ამავე დროს უცხო სახელმწიფოთა სამსახურში თავდადებას და სიცოცხლის შეწირვას — თავისი ახსნა მოეპოვება, ის ეპოქის ისტორიულ-პოლიტიკურ სიტუაციაშია საძიებელი. საქმე ისაა, რომ X—XI საუკუნეთა ქართული სახელმწიფო ჯერ არ იყო იმდენად ძლიერი, რომ თავისი მეომარ-რაინდების ფართო ინტერესები დაეკმაყოფილებინა, ე. ი. აქტიური საგარეო პოლიტიკა და დაპყრობითი ომები ეწარმოებინა, რაც, ჩვეულებრივ, ყველა ქვეყანაში რაინდობის განვითარების მასაზრდოებელი აუცილებელი სტიმულია ხოლმე. X—XI საუკუნეებში საქართველოს ხშირად გარეშე მტრების — ჯერ ბიზანტიის, შემდეგ თურქ სელჩუკთა თავდასხმების მოგერიება უხდებოდა. მათი შემოტევების მოგერიება ქართული ლაშქრის ერთადერთი საომარი სარბიელია ამ დროს. არ ხდება არც რაიმე თვალსაჩინო გამარჯვებები — რაინდს რომ სახელის მოპოვების შესაძლებლობას მისცემდა, არც მდიდარი ნადავლის მოპოვება ხდება, არც მიწებისა და სამფლობელოების შემოერთება, რაინდობას ყმა-მამულის გაზრდის პერსპექტივებს რომ დაუსახავდა. რაინდი-მოლაშქრისათვის კი მთავარი მიზანსწრაფვა სახელის მოხვეჭასთან ერთად საომარი ნადავლის ხელთგდება, სიმდიდრის მოპოვებაა. ეს საერთოდ ყველა ქვეყნის რაინდული ლაშქრის დამახასიათებელი მოვლენა და ნიშანია. ამის შესახებ ევროპელი ისტორიკოსების არაერთ ნაშრომშია საუბარი. მაგალითად, ფრანგმა ისტორიკოსმა ჟ. დიუბიმ სპეციალური წერილი უძღვნა ამ საკითხს და ამ ფაქტის სოციალურ-ეკონომიკური საფუძვლების დადგენის ცდას იძლევა. ის მიდის იმ დასკვნამდე, რომ ამ მოვლენის მიზეზია მაიორატის კანონი. XII საუკუნის საფრანგეთში იქმნება ფეოდალთა განსაკუთრებული კატეგორია (წყაროებში ისინი იხსენიებიან „juvenes“-ის სახელით — ახალგაზრდა, უმცროსი), ისინი ფეოდალის უმცროსი შვილები არიან, რომელთაც მიიღეს რაინდის წოდება, მაგრამ არა აქვთ საკუთარი მიწის სამფლობელო. ცხოვრებისეული არაუზრუნ-

²⁵ ციტირებული გვაქვს ა. შანიძის ზემოთ დასახელებული ნაშრომის მიხედვით, გვ. 23.

ველყოფილობის გამო მზად არიან მონაწილეობა მიიღონ ნებისმიერ სამხედრო კონფლიქტში, წავიდნენ ჯვაროსანთა ლაშქრობაში (რომელიც XII საუკუნეში დიდი გავრცელება ჰპოვა)²⁶. ისტორიკოს ი. გუს-მერტნის აზრით, ეს ახსნა სწორია, მაგრამ, მისი აზრით, ბოლომდე გახსნილი ვერ არის. ე. წ. „ძველი სენიორების“ ქვეყნებში (ანუ იქ, სადაც ფეოდალური სენიორები დიდი ხნით აღრე ჩამოყალიბდა), განსაკუთრებით, ჩრდილოეთ საფრანგეთში, სადაც განსაკუთრებით სწრაფად ხდებოდა ფეოდალურ ურთიერთობათა განვითარება, შინაგანმა კოლონიზაციამ უკვე ამოწურა შესაძლებლობანი. სენიორალური მიწების არსებული ფონდი საკმაო აღარ იყო ფეოდალთა გაზრდილი რაოდენობისათვის და მათი გაზრდილი მოთხოვნილებებისათვის. საფრანგეთის შიგნით მატერიალური ბაზის გაფართოების საშუალება XII საუკუნეში რაინდობას დახშული ჰქონდა. ასე რომ, მეომრული სულსკვეთების მიზეზი, საბოლოო ჯამში, ფეოდალური ეკონომიკის განვითარების თავისებურებებთან არის დაკავშირებული ამ პერიოდში²⁷.

საქართველოც XI საუკუნეში, იგივე გამოთქმა რომ ვიხმართ, უკვე „ძველი სენიორების“ ქვეყანაა და შინაგანი კოლონიზაციის შესაძლებლობანი მას ძლიერ შეზღუდული აქვს. ამიტომაც, რომ ქართული რაინდული რაზმები, აგრეთვე გამოჩენილი ქართველი მეომარ-სარდლები მიდიან იქ, სადაც მათთვის, მათი საქმიანობისათვის ფართო ასპარეზია გაშლილი და სადაც მათ სახელისა და დიდების მოხვეჭა, ახალი მიწების შეძენა და სიმდიდრე ელით. ერთ-ერთი ასეთთაგანი იყო გრიგოლ ბაკურიანი თავისი ძმით აბასით. ორივენი ბედისმადიებელთა იმ რიცხვს ეკუთვნიან, რომელთაც ცხოვრებამ სავსებით გაუმართლა იმედები — საქართველოს ფარგლებს გარეთ სამხედრო სამსახურის გზით ამ თავისებურმა კონდოტიერებმა მაღალი მდგომარეობა, დიდი სახელი და სიმდიდრე მოიხვეჭეს.

მიდიან საზღვარგარეთ ბედის საძიებლად ამ დროს წვრილი აზნიურ-რაინდებიც. მეტად დამახასიათებელია ამ მხრივ ეპიზოდი, მოთხრობილი ქართველი მემატიანეების მიერ ბაგრატ IV-ის გამეფებასთან დაკავშირებით: როდესაც გარდაიცვალა მეფე გიორგი I, სამეფო ტახტზე მცარეწლოვანი ბაგრატი — 9 წლის ყმაწვილი აიყვანეს. ამ დროს ტაოელი აზნაურების მთელი გუნდი გადაუდგა ახლად გამეფებულ ყმაწვილ მეფეს და ბაზანტიაში გადავიდა. ამათგან მემატიანეები ასახე-

²⁶ G. D u b y, Dans la France de Nord-Oest au XIIe siècle: les „Jeunes“ dans la société aristocratique, Annales. Economies. Sociétés. Civilisation, 1964, № 5, 33. 835—846.

²⁷ Ю. Л. Бессмертный, Причины воинственности средневековых рыцарей, Вопросы истории, 1965, № 7.

ლებენ ვაჩე კარიჭის ძეს და ბანელ ეპისკოპოსს იოვანეს და ზოგადად აღნიშნავენ, რომ მათთან ერთად გადავიდნენ „უმრავლესნი აზნაურნი ტაოსა, რომელიმე ციხოვანი და რომელიმე უციხონი“ და ბერძენთა მეფე კონსტანტინეს ეახლნენ. როგორც ამ სიტყვებიდან ჩანს, ეს აქტი — ტაოელ აზნაურთა ბიზანტიის მხარეზე გადასვლა, მასობრივ ხასიათს ატარებდა და მათ ძირითად ნაწილს ფეოდალთა ფართო მასა შეადგენდა. აზნაურთა ბიზანტიაში გადასვლა მომდევნო წელსაც ხდებოდა. ქართულ ისტორიოგრაფიაში ეს აქტი გავრცელებულია როგორც ცენტრალურ ხელისუფლებასა და დიდგვარიან აზნაურთა შორის წარმოებული შინაკლასობრივი ბრძოლის ერთ-ერთი ეპიზოდი. სახელმწიფო ცენტრალიზაციისათვის ბრძოლის პერიოდში, რასაც ცენტრალური ხელისუფლება მიმართავდა, შინაკლასობრივი ბრძოლა სამეფო ხელისუფლებასა და დიდგვარიან აზნაურობას შორის მთელი ძალით იჩენდა თავს. რამდენადაც მიმართველობის ცენტრალიზაცია სასტიკად ემუქრებოდა დიდგვარიან აზნაურთა სენიორალურ უფლებებს. მაგრამ ამჯერად სულ სხვა ვითარება იყო შექმნილი — სამეფო ტახტზე სუსტი ხელისუფალი მცირეწლოვანი მეფე იჯდა, რომელსაც არ შესწევდა უნარი ფართო ცენტრალისტური პოლიტიკის გასატარებლად, ე. ი. სწორედ ის მდგომარეობა იყო შექმნილი, რომელიც ესოდენ სასურველი იყო მსხვილი აზნაურებისათვის. ასეთ დროს მათი წასვლა ქვეყნიდან ნიშნად პროტესტისა სამეფო ხელისუფლების მიმართ, სრულიად გაუმართლებელი, არალოგიკური იქნებოდა. ცხადია, რომ აქ სხვა მიზეზია საძიებელი, მით უფრო, რომ ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ძირითადად წვრილ და საშუალო აზნაურთა გადასვლის ფაქტთან ბიზანტიაში. სუსტი სამეფო ხელისუფლების არსებობის პირობებში, როდესაც სახელმწიფოს არ ძალუძს აქტიური საგარეო პოლიტიკის წარმოება და მეომარ-რაინდებს არა აქვთ საგარეო ომებში მონაწილეობის პერსპექტივები, ისინი ამჯობინებენ თავიანთი ძალების გამოყენებას ბიზანტიის სამსახურში და ამ გზით სახელისა და მატერიალური სარფის მიღწევას.

მდგომარეობა ამ მხრივ მკვეთრად და არსებითად იცვლება XI საუკუნის ბოლოდან, როდესაც სახელმწიფოს სათავეში უდგება ახალგაზრდა ენერგიული მეფე დავით IV აღმაშენებელი, მისი ენერგიული მოქმედების შედეგად საქართველო სახელმწიფოებრივი ძლიერების მაღალ საფეხურს აღწევს და ინტენსიური ზრდა-განვითარების გზას ადგება. იწყება რაინდული ეპოქის აყვავების ხანა.

4. სავარძველოს გაერთიანებული ფეოდალური მონარქია — რაინდობის
აყვავების ხანა (XI—XII სს.)

საქართველოს სახელმწიფოებრივი გაერთიანება, რომელსაც დასაბამი X საუკუნის ბოლო მეოთხედში მიეცა, ქვეყნის შემდგომი ეკონომიკური განვითარების გაზრდილ მოთხოვნილებებს ემყარებოდა და მთელი ფეოდალური საზოგადოების მისწრაფებებს და ნება-სურვილს ასახავდა. მაგრამ ქვეყნის პოლიტიკური გაერთიანება მხოლოდ საფუძველი იყო ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შესაქმნელად, რის განხორციელება აუცილებელი იყო სახელმწიფო გაერთიანების შენარჩუნებისა და, საერთოდ, ქვეყნის შემდგომი საზოგადოებრივი წინსვლის უზრუნველყოფისათვის. მომდევნო XI და XII საუკუნეები ამ ამოცანის, მტკიცე ცენტრალისტური სახელმწიფოს შექმნისათვის ბრძოლის ხანაა. მთავარი დაბრკოლება ამ მხრივ მსხვილი ფეოდალური სენიორიების სიძლიერე — მათი დამთავრებული, მტკიცედ ჩამოყალიბებული სახეობა იყო, ბატონყმური წყობით, ვასალიტეტის ფართო ქსელით, მტკიცე საიმუნიტეტო უფლებებით. ფეოდალი-სენიორი ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერებაში თავისი ფართო პოლიტიკური უფლებათა შეკვეცისა და გაუქმების რეალურ საშიშროებას ხედავდა მართებულად. ამიტომაცაა, რომ გაერთიანებული სახელმწიფოს არსებობის პირველსავე წლებიდანვე დაწყებული დიდგვარიან ფეოდალებსა და სამეფოს ხელისუფლებას შორის გამუდმებულ ბრძოლებსა და შეტაკებებს აქვს ადგილი.

სხვაგვარია საშუალო და წვრილ ფეოდალთა პოზიცია ძლიერი სამეფო ხელისუფლების მიმართ. ისინი მეფის გარშემო ცდილობენ დაჯგუფებას და ზურგს უმაგრებენ მეფეს ბრძოლაში მსხვილ ფეოდალთა უაღრესად გაფართოებულ უფლებათა წინააღმდეგ. გაერთიანებული ქართული სახელმწიფოს უკვე პირველივე მეფის, ბაგრატ III-ის (975—1014) გარშემო შემოკრებილი ჩანან ფეოდალთა ფართო მასები და მათი სახით, კარგად გაწვრთნილი და მრავალრიცხოვანი რაინდული ლაშქრის მეშვეობით ბაგრატ მეფე აღწევს თავის პირველ გამარჯვებებს შინაპოლიტიკურ სარბიელზე. მან იმასაც მიაღწია, რომ როგორც აღნიშნავს მემატიანე, ურჩ ფეოდალებს ჩამოართვა მსხვილი თანამდებობანი „და ადგილთა მათთა დაადგინა ერთგულნი და მოსწრაფედ

მორჩილნი ბრძანებათა მისთა... და განამრავლა ლაშქარი თვისი უმეტეს ყოვლისა ყამისა“.

გაზრდილი სამხედრო ძალის წყალობით მეფე ბაგრატმა უკვე უკონო ბრძოლა საქართველოს გაერთიანებული სამეფოს გარეთ დარჩენილი ქართული მიწა-წყლის, ქართული სამთავროების — კახეთის, ჰერეთის, ტაოკლარჯეთის შემოერთებისათვის და წარმატებებსაც მიაღწია. მაგრამ მას ჯერ კიდევ შემოუერთებელი რჩებოდა თბილისი, ტაშირი, შულავერ-ბოლნისის ხეობები. გარდა ამისა, კახეთ-ჰერეთის სამთავროც მალე კვლავ ჩამოშორდა, საგარეო ვითარება მთელი XI საუკუნის მანძილზე, ვიდრე მის დასასრულამდე, არ იყო ხელსაყრელი საქართველოსათვის. საქართველოს ბიზანტიის ძლიერი შემოტევების მოგერიება უხდებოდა. ამასთანავე საქართველოს შიგნით არ ცხრებოდა ფეოდალური არისტოკრატის ბრძოლა სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ. გადაუწყვეტელია მსხვილი და ძლიერი საფეოდალოების სენიორალური დამოუკიდებლობის საბოლოო აღაგმვის საქმე. ბაგრატ III-ის შემდეგ მისი მემკვიდრე მეფენი — გიორგი I, ბაგრატ IV, გიორგი II ამავე დიდი პრობლემების წინაშე დგანან. მაგრამ განსაკუთრებით მძიმე საგარეო ვითარება შეექმნა საქართველოს XI საუკუნის შუა ხანებიდან, როდესაც მას ახალი საგარეო საფრთხე გაუჩნდა თურქ-სელჩუკთა მომთაბარე ტომების სახით. მათ დაიპყრეს ერანი, ერაცი, არაბთა ხალიფატის დედაქალაქი ბაღდადი და ამიერკავკასიაშიც შემოიჭრნენ. თურქ-სელჩუკთა ტომებმა დაიკავეს აღმოსავლეთ საქართველოს დიდი ნაწილი. საქართველოს ეკონომიკა დიდი საფრთხის წინაშე დადგა. აღმოსავლეთ საქართველო თურქი მომთაბარეების საძოვრებისა და სანადირო ადგილად იქცა²⁸.

ამ რთულსა და მძიმე ვითარებაში, 1089 წ. სამეფო ტახტს იკავებს მეფე გიორგი II-ის ძე 16 წლის დავითი შემდეგში აღმაშენებლად წოდებული.

თურქი სელჩუკების საქართველოს საზღვრებიდან განდევნა პირველი რიგის უმნიშვნელოვანეს ამოცანად გაიხადა მაღალნიჭიერმა ახალგაზრდა მეფემ და მხნე, დაუღალავი ბრძოლის გზით ხელი მიჰყო ამ დიდი ამოცანის შესრულებას.

უპირველეს ყოვლისა, გამეფებისთანავე დავითმა დიდი ყურადღება მიაქცია ქართული რაინდული ლაშქრის გაძლიერების და მისი საბრძოლო დისციპლინის ამაღლების საქმეს. დავითის თანამედროვე ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ საქართველოს მხედრობა ძალიან შემცირებული იყო რიცხოვნობივად ტყვედ ჩავარდნისა და სხვა მიზეზების

²⁸ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, გვ. 209.

გამო, ხოლო ისინიც, ვინც კი შემორჩნენ, ცხენებისა და იარაღის ნაკლებობას განიცდიდნენო. დავითმაც გამეფებისთანავე სათანადო რაოდენობა მიაქცია რაინდული ლაშქრის იარაღსაქურვლით და ცხენებით მომარაგებას. ამასთანავე ასევე დიდი ყურადღება მიაქცია მან ლაშქრის წვრთნას და დისციპლინის ამაღლებას. ამავე ისტორიკოსის სიტყვით, ქართული ჯარი „თურქთა მიმართ წყობისა ყოვლად უმეცარი და ფრიად მოშიშნი“ ყოფილა. ალაშქრებდა რა მათ, ხშირ-ხშირად მეფე დავითი ბრძოლის პროცესში წვრთნიდა და ასწავლიდა საბრძოლო ხელოვნებას; ყოველნაირად ხელს უწყობდა მეომრებში მხნეობისა და გამბრძობისაჲც სწრაფვის დანერგვას. განსაკუთრებით მხნედ მებრძოლთ აჯილდოვებდა და ქებას ასხამდა, ხოლო ჯაბანთა ჰკიცხავდა, სასაცილოდ იგდებდა — ქალის ტანისამოსით მოსავდა. საბრძოლო დისციპლინის ამაღლების მიზნით მეფემ აკრძალა მოლაშქრეთა შორის „საეშმაკონი სიმღერანი, სახიობანი და განცხრომანი და გინება, ღმრთისა საქულელი ან ყოველი უწყესობა“.

ამრიგად, დავითმა დიდი წვლილი შეიტანა ქართული რაინდული ლაშქრის ორგანიზაციისა და განმტკიცების დარგში. მან დიდად გააუმრავლა და გააძლიერა რაინდებისაგან შემდგარი ლაშქარი, დიდად აღამაღლა და განამტკიცა მისი ბრძოლისუნარიანობა. მთელი XII საუკუნის საქართველოს სამხედრო ისტორია ამის ცხადლივი ნათელყოფაა.

საბრძოლო დისციპლინის ამაღლების მიზნით მეფემ აკრძალა მოლაშქრეთა შორის „საეშმაკონი სიმღერანი, სახიობანი და განცხრომანი, და გინება, ღმრთისა საქულელი და ყოველი უწყესობა“.

საომრად გაწვრთნილი და დისციპლინიზებული რაინდული ლაშქრის მეშვეობით მეფე დავით აღმაშენებელი ენერგიულად შეუდგა ქართული სახელმწიფოს გაერთიანების პროცესის დასრულებას, ქართული მიწების განთავისუფლებას უცხოელ დამპყრობთაგან და სახელმწიფო საზღვრების მტკიცედ დაცვას. რაინდულ ლაშქარს მოქმედების ფართო ასპარეზი გამოუჩნდა. ამიერიდან რაინდობა თავის სამხედრო ძალას და ნიჭს ბიზანტიის დაცვასა და კეთილდღეობას კი აღარ ალევს, არამედ ახლა დავით მეფემ რაინდობა, სამშობლო ქვეყნის მთლიანობის აღდგენისა და განმტკიცების, საზღვრების დაცვის და გაფართოების კეთილშობილურ სამსახურში ჩააყენა.

ქართული სახელმწიფოს გაძლიერება, ცხადია, არაფრად მოეწონებოდათ ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე აღმოცენებული სახანოების მაჰმადიან მფლობელებს, რომლებიც საქართველოს გაძლიერებაში წინასწარ ხედავდნენ საკუთარი პოლიტიკური არსებობის მოსალოდნელ საფრთხეს. დავით აღმაშენებლის ერთ-ერთი მორიგი გამარჯვების შემდეგ, კერძოდ, საქართველოს მიერ კახეთ-ჰერეთის საბოლოო

შემომტკიცებისთანავე, მაჰმადიანი ხანები განძის ათბაგის მეთაურობით გაერთიანებული ძალებით დაეცნენ საქართველოს. მტერი ვალრიცხოვანი იყო, ქართველებს შედარებით მცირე ძალებით მოუხდათ შებმა. ბრძოლა მოხდა ერწუხთან (დღევანდელი საინგილოს ტერიტორიაზე). დავით მეფის ლაშქარმა დიდი გამარჯვება — XII საუკუნის ისტორიკოსის სიტყვით — „ჴმა-გასმენილი იგი დიდი ძლევა“ მოიპოვა მტერზე. ბრძოლაში დავითი თვითონაც უშუალოდ მონაწილეობდა. დავითის ისტორიკოსი წერს: „ხოლო თუთ მეფე არა თუ ვითარცა სხუა ვინმე ჴურგით უდგა ოდენ სპათა თუსთა, ანუ შორით უხახებდა, ვითარცა ერთი მთავართაგანი ვინმე, არამედ უპირატეს ყოველთასა თუთ წინა უვიდიდა, და ვითა ლომი შეუხახებდა ჴმითა მალღითა, და ვითა გრიგალი მი-და-მო იქცეოდა; და თუთ გოლიათებრ მიმართებდა და მკლავთა მტკიცითა დაამჴობდა ახოვანთა, სვრიდა და დასცემდა წინა დამთხეულთა ყოველთა, ვიდრემდის ფრიადისა ცემისაგან... ხმლითა მისით უჴკომდინარითა სისხლითა წელნი აღსავსე ესხნეს... და მას დღესა სამნი ცხენნი გამოუკლნეს და მეოთხესლა ჴედა მჴდომიან სრულყო მის დღისა ომა“²⁹ და დაბრუნდა თავის ბანაკში და შეიხსნა რა სარტყელი, მისი წელის არიდან გადმოიღვარა სისხლი. დამსწრეთ ერთი პირობა მეფე დაჭრილი ეგონათ, მაგრამ გამოიკვია, რომ ეს მტრის სისხლი იყო, დაღვრილი ორთაბრძოლის, ესე იგი, პირისპირ შეჭიდების დროს. ბრძოლის სწორედ ეს ხერხი — ორთაბრძოლა იყო დამახასიათებელი რაინდული ომებისათვის ჩვეულებრივ. როგორც ვხედავთ, მეფე დავითი არა მარტო სარდლობდა, ხელმძღვანელობდა რაინდების შეჭიდებას გარეშე მტრებთან, არამედ თვითონაც პირადად მონაწილეობდა იარაღით ხელში სისხლისმღვრელ ბრძოლებში. ის ჴეშმარიტად, თუ შეიძლება ასე ითქვას, მეფე-რაინდი იყო.

დავითის დროს და მისი თაოსნობით, რაინდული ლაშქრის ძალთა ხერხიანი გამოყენების მეშვეობით, ბოლომდე იქნა მიყვანილი საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება, საქართველოს ფარგლებს გარეთ დარჩენილი ქართული მიწების შემოერთება. მაგრამ ეს საქმის მხოლოდ დასაწყისი იყო. დავით მეფემ კარგად იცოდა, რომ ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე ჩამოხუდებული თურქ-სელჩუკთა აგრესიული სასულტნოები საქართველოს მშვიდობიანი არსებობის მუდმივი მუქარა იქნებოდა, რომ ისინი მუდამეამ ყოველ დონეს იხმარდნენ საქართველოსათვის წაერთმიათ სელჩუკთა მესაქონლე მეურნეობისათვის ესოდენ საჭირო ნაყოფიერი საძოვრები.

დავითი ხელავდა რა კარგად ამ დიდ საფრთხეს, გადამწყვეტი

²⁹ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 329.

ბრძოლისათვის ემზადებოდა სასულტნოთა მაჰმადიანური რკალის მო-
საშლელად.

ამასთანავე, ცხადი იყო მისთვის ისიც, რომ ამ მეტად დიდი და
რთული ამოცანის შესასრულებლად მარტოოდენ საქართველოს შინა-
განი ძალები ვერ იქნებოდა საკმარისი. საჭირო იყო დამატებითი სამ-
ხედრო ძალის გამოძებნა და ამიტომ იყო, რომ დავითმა, როგორც გა-
დმოგვეცემს წყაროები, ჩრდილოეთ კავკასიიდან მეშველი სამხედრო
ძალის სახით ყივჩაღთა ტომის 40 ათასი სახლი გადმოიყვანა საქარ-
თველოში და დააბინავა. მიუხედავად ყივჩაღთა დიდი რიცხვისა, სა-
ქართველოს სამხედრო ძალების ძირითად ბირთვს კვლავ ადგილობრი-
ვი ფეოდალური ლაშქარი — რაინდობა წარმოადგენდა.

დავით IV-ის გამეფებიდან დაწყებული და შემდგომ, მთელი XII
საუკუნე სწორედ ის ეპოქა იყო, რომელიც ქართული ფეოდალური
ლაშქრის — რაინდობის მისწრაფებებს, მიზნებსა და იდეალებს სავსე-
ბით პასუხობდა — ხშირი ძღვევამოსილი საგარეო ომები სამშობლოს
სასახელოდ გმირობის გამოჩენის ფართო ასპარეზს იძლეოდა. ამასთანა-
ნავე, ახალ-ახალი მიწების და მთელი პროვინციების შემოერთება,
ახალ-ახალი ციხე-სიმაგრეების აღება, დიდძალი ალაფის ხელში ჩაგდე-
ბა — რაინდების კეთილდღეობისა და მოლონიერების, მათი გამ-
დიდრების მუდმივი წყარო იყო, რაც განსაკუთრებით სჭირდებოდა,
პირველ ყოვლისა, რაინდობის ფართო ფენებს — საშუალო და წვრილ
ფეოდალებს.

ამდენად, დავით აღმაშენებელი, რომელიც ანუ ხშირად ალაშქრებ-
და თავის რაინდულ ჯარს, სწორედ ის მეფე იყო, რომელიც განსაკუ-
თრებით სასურველი და მიმზიდველი ჩანდა რაინდობის ფართო ფე-
ნებისათვის და ზრდიდა მათ ლტოლვას სამეფო ხელისუფლების გარ-
შემო შემომტკიცებისაკენ. ხოლო ახალ-ახალი მიწების შემოერთება
მეფეს საშუალებას აძლევდა თავის ერთგულთა უხვად დაჯილდოე-
ბისათვის გაწეული სამსახურის სანაცვლოდ. ამას კი არ შეიძლებოდა
არ მოჰყოლოდა დიდგვარიან ფეოდალთაგან ვასალების გაბნევა და მე-
ფის გარშემო შემოგჯუფება, რაც, ცხადია, დიდგვარიან ფეოდალთა
დიდ წყრომას იწვევდა. ამიტომაცაა, რომ, როგორც წერს დავითის ის-
ტორიკოსი, საზოგადოების არა ყველა ფენა იყო კმაყოფილი იმ ფარ-
თო საომარი ოპერაციებით, რომელსაც დავით მეფე აწარმოებდაო.
ისტორიკოსი თავის თხზულებაში საუბრობს მეფის „ვინმე მამბრალო-
ბელთა“ შესახებ, რომლებიც უკმაყოფილონი ყოფილან მხედრობის
„განუსუნებულის მოლაშქრობისა და მიმოსვლის გამო“.

ვინ უნდა იყვნენ ეს „მამბრალობელნი“ მეფისა? ვფიქრობთ, ესე-
ნი სწორედ დიდგვარიან აზნაურთა წრეში არიან საძიებელნი და მხო-
ლოდ იქ. სწორედ მათ ჰქონდათ ამისათვის საფუძველი. მეფე ფარ-

თოდ იყენებს რა საბრძოლო მიზნებისათვის როგორც თავის საკუთარ, ასევე დიდგვარიან აზნაურთა ვასალებს და გამოჰყავს ეს, ასე „კერძო“ ვასალები ფართო სახელმწიფოებრივ ასპარეზზე; ისინი მეფის ხელის შემყურენი ხდებიან და, ცხადია, მრავალი მათგანი ლამობს და ეძებს მეფის უშუალო ვასალობას. ამდენად მართებულია აზრი ჩვენს ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული, რომ დავით მეფე თავის სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობაში ძირითადად საშუალო და წვრილ აზნაურთა ფართო ფენებს ეყრდნობოდა.

ქართული რაინდული ლაშქარი დავით მეფის დროს განუწყვეტლივ იწრთობოდა და ძლიერდებოდა გადატანილი ბრძოლების კვალდაკვალ. იზრდება მისი პოლიტიკური წონა და მნიშვნელობა. ახლა მას უფრო დიდი მასშტაბის ამოცანა ეკისრებოდა — საქართველოს გაერთიანებული სახელმწიფოს დაცვა, გარეშე მტერთა შემოტევების მოგერიება, ქართული ეროვნული თვითშეგნების, თვითმყოფობის განმტკიცება, სახელმწიფოს გაზრდილი პოლიტიკური მნიშვნელობის კიდევ უფრო გაფართოება, მისი საერთაშორისო პოლიტიკის ასპარეზზე მტკიცედ გამოყვანა.

აღსანიშნავია, დავით აღმაშენებლის წარმატებანი შინაგანი რეაქციის, მსხვილი ფეოდალური სენიორების წინააღმდეგ ბრძოლის საქმეში, ღონისძიებანი სახელმწიფო მმართველობის ცენტრალიზაციის დარგში. დავითის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა ახალი ეტაპი იყო ქართული ცენტრალისტური სახელმწიფოს შექმნისა და შემდგომი განვითარების გზაზე. დავითის ღონისძიებანი სამეფო სასამართლოს ცენტრალიზაციის, ფეოდალთა სენიორალური იმუნიტეტის შეზღუდვის მიმართულებით, ცალკეული მსხვილი სენიორიების ლიკვიდაცია (ბაღვაშთა, აბულეთის — ძეთა³⁰), სამოხელეო წყობილების ცენტრალიზაციისაკენ მიმართული ღონისძიებანი, საეკლესიო მმართველობის დემოკრატიზაცია და სხვა რეფორმები, რომელთა შორის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო დავითის ღონისძიებანი სამხედრო დარგში. ყოველივე ამან მტკიცე საფუძველი შეუქმნა ქართული სახელმწიფოს სამხედრო და პოლიტიკურ ძლიერებას და ახალ სიმაღლეზე აიყვანა საქართველოს საზოგადოებრივი განვითარების დონე. XII საუკუნეში საქართველო შინაგანი ეკონომიკური გაძლიერებისა და საგარეო პოლიტიკური მნიშვნელობის შეუჩერებელი ზრდის გზით მიდის და დიდი პოლიტიკის ასპარეზზე იწყებს გამოსვლას.

დავითის მიერ წარმოებულ მრავალ ომს შორის განსაკუთრებით გამოირჩევა ცნობილი დიდგორის ბრძოლა, რომელსაც ფართო საერ-

³⁰ რ. მეტრეველი, შინაკლასობრივი ბრძოლა საქართველოში, 1973, გვ. 73—100.

თაშორისო რეზონანსი ჰქონდა. ბრძოლა მოხდა თურქ-სელჩუკთა მიერ მოწყობილ მაჰმადიანი მფლობელების მრავალრიცხოვან კოალიციურ ძალებთან. სელჩუკიანები მეტად საშიშ მტერს წარმოადგენდნენ არა მარტო საქართველოსათვის, არამედ მთელი ევროპისათვის ბიზანტიის მეთაურობით. სელჩუკთა წინააღმდეგ ბრძოლა ჯვაროსნულ ომად იქნა გამოცხადებული, რომელშიც ევროპის ქვეყნების რაინდობა ღებულობდა მონაწილეობას. ევროპას სათანადო ინფორმაცია ჰქონდა საქართველოს მიერ თურქ სელჩუკების წინააღმდეგ წარმოებული ბრძოლების თაობაზე, ისე როგორც ქართველებს ჯვაროსანთაგან წარმოებული ბრძოლების შესახებ და ამდენად საკვირველი არაა, რომ, როგორც გვამცნობს XII საუკუნის ევროპული, აღმოსავლური და ქართული წყაროები, ქართულ ლაშქართან ერთად დიდგორის ბრძოლაში მონაწილეობა მიუღია 200 ფრანგ ჯვაროსან რაინდსაც.

1121 წლის 12 აგვისტოს დიდგორთან მომხდარ ომში მონაწილეობდნენ როგორც სელჩუკთა ისე ქართველთა მხრით მრავალათასიანი ჯარები. ჯარების რიცხვის შესახებ სხვადასხვა და უმეტესწილად გადაჭარბებული ცნობებია შემონახული, ზოგიერთი ცნობის თანახმად ქართველთა მხარეზე 40 ათასიანი ჯარი იბრძოდა. სელჩუკთა კოალიციური ლაშქარი კი დიდად ჭარბობდა ამ რიცხვს. მიუხედავად ამისა, ომი ქართველების ბრწყინვალე გამარჯვებით დასრულდა. მოპოვებულმა გამარჯვებამ დავითს გზა გაუხსნა ჯერ კიდევ მაჰმადიან მფლობელთა ხელში მყოფ თბილისის და მისი მიმდებარე მიწების ასაღებად. 1122 წლის დამდეგს თბილისი საქართველოს შემოუერთდა „და ამით დაასრულა დავით აღმაშენებელმა ქართული მიწა-წყლის შემოერთება-შემომტკიცების ხანგრძლივი ისტორიული პროცესი“³¹.

დავით მეფის მემკვიდრე, დემეტრე მეფე აგრძელებს მამამისის საგარეო პოლიტიკას. ამ პოლიტიკის არსი, ქართული მიწების შემოერთებისა და თურქ მომთაბარეთა ძლიერი შემოტევების მოგერიების შემდეგ, ითვალისწინებდა ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე აღმოცენებული თურქული საამირო-სასულტნოების წინააღმდეგ ბრძოლას. თურქობის წინააღმდეგ ბრძოლაში საქართველოს მოკავშირენი იყვნენ „სომხეთისა და რან-შარვანის მოძმე კულტურული ხალხები“³².

XIII საუკუნის საისტორიო თხზულება — „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ დემეტრე მეფეს უწოდებს „მჯნეს ჯდომათა შინა და მძლეს ბრძოლასა შინა“, რაინდს — „ჭაბუკს გორგასლიანს“.

დემეტრე განაგრძობს ბრძოლას საქართველოს მეზობლად წარ-

31 შ. მესხია, ძლევაი საკვირველი, 1972.

32 საქართველოს ისტორია, დამხმარე სახელმძღვანელო, 1958, I, გვ. 186—187.

მოქმნილ მუსლიმანურ საამირო-სასულტნოების წინააღმდეგ, რომლებიც არ თმობენ თავიანთ პოზიციებს ამიერკავკასიაში.

XII საუკუნის 20-იან წლებში მეფე დემეტრე I თურქთაგან მიტაცებულ დმანისის ციხესა და ქ. ხუნანს იბრუნებს; 1130 წელს წარმატებით იგერიებს ხლათის სულტნის შემოტევას და ბრძოლის ველზე მოპოვებული ნადავლით, როგორც შენიშნავს მემათიანე, მეფემ „აღავსნა საჭურჭლენი და ლაშქარნი მისნი“³³; 1138 წელს დემეტრემ ილაშქრა ქ. განძის ასაღებად, საიდანაც ნიშნად გამარჯვებისა ჩამოიტანა ქალაქის კარი (ის დღესაც ინახება გელათის მონასტერში); ამავე დროს გრძელდება ბრძოლა ქ. ანისისათვის, რომელსაც დიდი სამხედრო-სტრატეგიული და ეკონომიკური მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოსათვის.

როგორც ვხედავთ, ქართულ რაინდულ ლაშქარს საზრუნავი და საქმე არ ელევა და მის საქმიანობას ამ დროსაც გარკვეული წარმატებები ახლავს. ხოლო განსაკუთრებით ფართო გასაქანი კი რაინდობას XII-საუკუნის ნახევარში, მეფე გიორგი III-ის დროს მიეცა. გიორგი III-ის მეფობა (1156—1184) აქტიურ საომარ მოქმედებათა გაშლით ხასიათდება. გიორგის სამეფო ტახტზე ასვლისთანავე მოეწყო ლაშქრობა სომხეთის ტერიტორიაზე აღმოცენებული მაჰმადიანური სამთავროს — ხლათის სასულტნოს წინააღმდეგ. განუწყვეტელი ლაშქრობები ეწეობა მომდევნო წლებშიც. საქართველო მკვეთრად უპირისპირდება ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე ჩამოყალიბებულ თურქმანულ საამირო-სასულტნოებს და აქ მოსახლე ქრისტიანული ხალხების ბრძოლის მოთავედ გამოდის. ცილობის ძირითადი ობიექტი საქართველოსა და საამირო-სასულტნოებს შორის ამ პერიოდში ქ. ანისია. ანისის დაუფლებისათვის იბრძვიან არზრუმის მფლობელი სალდუხი, ხლათის სულტანი სუქმან II. ეს უკანასკნელი 1160 წელს კიდევ ერთხელ შემოიჭრა საქართველოს ტერიტორიაზე. ქართულმა ლაშქარმა შემოსეული მტერი სასტიკად დაამარცხა.

1161 წელს გიორგი III-მ ანისის ქრისტიანი მოსახლეობის ხელისშეწყობით ანისი საქართველოს შეუერთა. ამ ფაქტს ამიერკავკასიის მაჰმადიანი მფლობელების კოალიციური ლაშქრობა მოჰყვა. ქართულმა ლაშქარმა კვლავ იზეიმა მტერზე გამარჯვება.

60—70-იანი წლების მანძილზე თითქმის არ წყდება ქართული რაინდული ლაშქრის საომარი ექსპედიციები. უმეტეს წილად ისინი ქართველთა წარმატებით მთავრდება. გრძელდება ბრძოლა ანისისათვის.

³³ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 366.

და როდესაც 70-იან წლებში ერთ ხანს მშვიდობა ჩამოვარდა, რაინდობამ გიორგი მეფეს მაშინვე თავისი უკმაყოფილება აუწყა: არა არსებობს ღონე დარჩომისა ჩუენისა თუნიერ ლაშქრობისა და რბევისა! მხოლოდ თხოვნა ტიპიურია ყველა ქვეყნის რაინდული ლაშქრისათვის.

ამ მოწოდების საპასუხოდ გიორგი მეფემ ლაშქარი რამდენიმე გუნდად გაჰყო და გაგზავნა სხვადასხვა მიმართულებით: ტაოს, შავშეთისა და კლარჯეთის ლაშქარი ოლთისის და ბანას ოლქების მოსარბევად; მესხნი და თორელნი — კარისა და აშორნის; ქვემო ქართლის მოლაშქრები ამირსპასალარით სათავეში — მტკვრის სანაპიროს ჩაყოლებით განძამდე; სამეფო დომენის, ქართლისა და ლიხთიმერის შეერთებული სამხედრო რაზმები მტკვრის ორივე სანაპიროს მოსარბევად გაიგზავნენ განძიდან ვიდრე ხლათამდე; ჰერ და კახ მოლაშქრებს ალაზნის შესართავიდან შირვანამდე ადგილების მორბევა მიენდოთ³⁵. ეს ის მხარეები იყო, რომელთა საქართველოსათვის შემოერთებას ანდა იქ საქართველოს პოლიტიკური გავლენის გავრცელებას ქართული სახელმწიფოს მთავრობა, როგორც ეს ნათქვამია „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ III ტომში, საჭიროდ თვლიდა თავისი „სამხედრო-პოლიტიკური და სტრატეგიული უზრუნველყოფისათვის. ეს იყო წინასწარი ბრძოლით დაზვერვა გადამწყვეტი ლაშქრობის წინ“³⁶.

ამ საომარ ექსპედიციებს, გარდა პოლიტიკური ავტორიტეტის გაზრდისა და ახალ-ახალი მიწებისა თუ ციხე-სიმაგრეების შემოერთებისა, მნიშვნელოვანი მატერიალური დოვლათიც მოჰქონდა, რაც სამხედრო დიდების და სახელის მოხვეჭასთან ერთად მოლაშქრებისათვის არანაკლებ მიმზიდველ სტიმულს წარმოადგენდა.

ქართული რაინდული ჯარის საომარი განწყობილება, მისი ბრძოლის უნარიანობის განსაკუთრებული ზრდა მთელი სიცხადით გამოჩნდა თამარის მეფობაში (1184—1213). თვალნათლივ გამოჩნდა ამ დროისათვის ქართული რაინდული ლაშქრის პოლიტიკური გავლენისა და მნიშვნელობის საგრძნობი ზრდა. არცერთი თვალსაჩინო პოლიტიკური მოვლენა ამ დროს, არცერთი პოლიტიკური გამოსვლა არ ხდება რაინდობის („ლაშქრის“, „სპის“) აქტიური მონაწილეობის გარეშე.

აღწერს რა თამარის მეფედ კურთხევის ცერემონიას, ქართული ისტორიული წყარო აღნიშნავს, რომ ახლად კურთხეულ მეფე-ქალს „თაყვანი სცეს, დალოცეს და ადიდეს სპათა „შუდსავე სამეფოსათა“³⁷.

როდესაც „უგვარო“ ხელისუფალთა წინააღმდეგ დიდგვარიანთა გამოსვლის შემდეგ მსახურთუხუცესი აფრიდონ გადაყენებულ იქნა

34 ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 5.

35 იქვე, გვ. 16.

36 საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, გვ. 279—280.

37 ქართლის ცხოვრება, II, 27.

თანამდებობიდან, ისტორიული წყაროს გამოთქმით მოხდა ეს „ნებბითა“ და თნევითა ლაშქართათა“.

სრულიად აშკარაა მოლაშქრეთა აქტიური მონაწილეობა მესამე კლეთუხუცეს ყუთლუ-არსლანის გამოსვლაში, რომელიც პარლამენტის მაგვარი სათათბიროს („კარავის“) დაწესებას ისახავდა მიზნად. გამოსვლა უშედეგოდ დამთავრდა, მაგრამ ამ მეტად მნიშვნელოვან საზოგადოებრივ მოძრაობაში ლაშქარი ყუთლუს მხარეზე ყოფილა და მას ზურგს უმაგრებდა. მას შემდეგ, რაც ყუთლუ-არსლანი შეპყრობილ იქნა და „ცნეს ესე“ ლაშქართა თანაშეფიცულთა და თანაშემწეთა მისისა“, მოლაშქრენი „შეიყარნეს და უკუადგეს თამარს“. მათ მოითხოვეს ყუთლუს განთავისუფლება და უვნებლობა, წინააღმდეგ შემთხვევაში იმუქრებოდნენ, რომ ძალას გამოიყენებდნენ³⁸.

შემდეგ, როდესაც თამარს საქმროდ შეურჩიეს რუსი მთავრის ძე იური და ჩამოიყვანეს საქართველოში, ეს ამბავი თამარს მოახსენეს „პატრიარქმან, დიდებულმან, ვაზირთა და სპათა“ და განამზადეს ქორწილი თამარის ნებართვის გარეშე. და შემდეგ, როდესაც თამარი უარს ამბობდა გათხოვებაზე, ის მისმა მამიდამ რუსუდან „დედოფალმან და სპათა აძულეს ქმნად“³⁹.

თამარის მეფობაში განსაკუთრებით ფართო ასპარეზი ეძლევა რაინდულ ლაშქარს თავის გამოჩენისა და გამდიდრებისათვის. საქართველო ამ დროს გამუდმებულ ლაშქრობებს აწარმოებს სხვადასხვა მიმართულებით, არსებითად ეს არის ქართული ლაშქრის ტრიუმფალური სვლა ამიერკავკასიისა თუ უფრო შორეული მასშტაბით. შეიძლება ითქვას, წელიწადი არ გადის ლაშქრობების გარეშე. მათი უბრალო ჩამოთვლაც კი შორს წაგვიყვანდა. ეს ლაშქრობანი, როგორც წესი, ქართველთა ძლევა-გამარჯვებით და დიდძალი ალაფის ხელთ ჩაგდებათ ბოლოვდება ხოლმე.

XII საუკუნის დასასრულისათვის საქართველოს ტერიტორია მისდამი დამორჩილებულ ყმადნაფიცი ქვეყნებით არის გარშემორტყმული. ქართული ჯარები უტევენ თურქმანული ტომების მიერ მინატაცებ მიწა-წყალს ამიერკავკასიაში და მცირე აზიის მიმართულებით, ლაშქრობენ სპარსეთის ტერიტორიაზე, ჩადიან კასპიის ზღვამდე; იგერიებენ დიდი წარმატებით მაჰმადიან მფლობელთა დიდ კოალიციურ გამოლაშქრებას — ცნობილი 1206 წლის ბასიანის ომი. ბასიანის ომში მოპოვებულ ქართველთა დიდ გამარჯვებას ასეთ შეფასებას აძლევს ივანე ჯავახიშვილი: „ყველასათვის ცხადი გახდა, რომ კავკასიის სამ-

³⁸ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 30.

³⁹ იქვე, გვ. 37.

ხრეთის საზღვარზე საქართველოს სახელმწიფოს არც აღმოსავლეთის, არც დასავლეთის საშიშარი მეტოქე არ ჰყავდა⁴⁰.

1210—1211 წლებში ქართველები სპარსეთს ლაშქრობენ და ხორასანამდე ჩადიან. ამ ექსპედიციამაც ქართულ ლაშქარს დიდი სახელი მოუხვეჭა⁴¹.

მემბტიანეს თქმით, „დალეწეს სპარსეთისა ქალაქნი და მარანდი ამოსწყუდიდეს და ერანის ქუეყანა. ესდენად სიშორესა შინა მივიდენ, რომელ არცა თუ სახელი ქართველობისა ისმოდა“⁴².

ლაშქრობებს შორეულსა და არაშორეულ ქვეყნებში, გარდა დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობისა და გავლენის ზრდისა, ის სარგებლობაც მოჰქონდა ქართული სახელმწიფოსათვის, რომ დაპყრობილი მიწებიდან უამრავი სიმდიდრე შემოდოდა როგორც ძღვნისა და ხარკის, ასევე საომარი ნადავლის სახით. „ისტორიანისა და აზმანის“ მოწმობით, საქართველო ხარკს ლებულობს განძის, სომხითის, ნახჭავენის, კოლას, არტანის, კარნუ-ქალაქის, ერზინკის და მათ მიმდგომი სხვა ქალაქებისაგან⁴³; საქართველოს სისტემატურად „მოუდიოდა გარეშემოთადაღმა ხარაჯა და ძღუენი ურიცხუ“⁴⁴.

იმდროინდელ წყაროთა თხრობა ქართული ლაშქრის მიერ მოპოვებულ ძღვევა-გამარჯვებათა შესახებ საესეა ბრძოლებში მოპოვებული „უთვალავი და მიუწდომელი ალაფის“ და ნადავლის აღწერით. ესაა ოქრო, ვერცხლი, თვალმარგალიტი და სხვა „განძი აურაცხელი“, ესაა ათასობით ტყვე, უამრავი ოთხფეხა საქონელი, „სიმრავლე საქურჭლეთა, ოქროთა და ლართა“, რომელსაც „ვინმეცა უძლო აღრიცხვად“⁴⁵.

აი, ერთ-ერთი ლაშქრობის ამგვარი შედეგი: „ხელთ იგდეს ქალაქი, თუთ სულტანი, ცოლნი და შვილნი მისნი და ყოველი სიმდიდრე სულტნისა ქალაქისა. ესრეთ აღივსნეს სიმდიდრითა აურაცხელთა, თუალთა და მარგალიტთა, ოქროთა და ვერცხლითა, ჭურჭლითა ოქროსა და ვერცხლისათა, შესამოსლითა, საფენელითა და ყოველითა სიმდიდრითა ეგოდენ გამდიდრებულისა ქალაქისა, რომელ მოთხრობა ძნელ სადმე არს. აღივსნეს ცხენითა, ჯორითა, აქლემითა, საქონელი მათი თუთ მათვე საჯედართა ძლით აჰკიდეს და წარმოემართნეს... აღივსო

40 ი. ვ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, გვ. 279.
41 იქვე, გვ. 287.
42 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 369.
43 იქვე, II, გვ. 99—100.
44 იქვე, გვ. 103
45 იქვე, გვ. 73—74.

ყოველი ქვეყანა სიმდიდრითა, ოქროთი, ვერცხლითა, თუალითა, მარ-
გალიტითა“⁴⁶.

სპარსეთს ჩასული ქართველი მოლაშქრეები, შემოადგნენ რა ქ. თავრიზს, მოციქულები მოუფიდათ თხოვნით არ აეოხრებინათ ქალაქი. სამაგიეროდ ძღვენის მორთმევას აღუთქვამდნენ: ოქროსა და ვერცხლს, „უამრავლი თუალი პათიოსანს“ და „მარგალიტს ძვირფასიანს“. და, მართლაც, „მოიღეს ოქრო და ვერცხლი, ლარი, ცხენები, ჯორი, და აქლემი, თუალი, მარგალიტი, შესამოსელი, საზრდელი კმასაყოფი ლაშქართათვის. აღივსნეს დიდი და მცირე“⁴⁷. თავრიზიდან ქართულმა ჯარმა მიანას ქვეყანას მიმართა. აქაც უვნებლობის ფასად მიანას მელიქმა მისცა „ოქრო და ვერცხლი და ქვანი ძვრფასისანი. აღავსნა მანცა ყოვლითა სიმდიდრითა“⁴⁸.

სპარსეთის სხვა ქალაქები კი მოლაშქრეებმა ბრძოლით დაიმორჩილეს და იქაც ისე „აღივსნეს საქონელითა“, რომ გზის გაგრძელება ველარ შესძლეს და შინისაკენ ჰქნეს პირი. გზა-გზა კი მაინც ისევ ძღვენითა და არმალნი ივსებოდნენ⁴⁹. წამოუღლიათ პირადად თამარ მეფისთვისაც — „თულნი დიდ-ფასისანი, ძვრად საპოვნელნი და ჭურჭელნი უცხონი“. მეფემ ამ ლაშქრობით მოპოვებული სიმდიდრისაგან წესისამებრ „მრავალნი გასცა ობოლთა და გლახაკთა ზედა და ლაშქართა ზედა გაყო საჭურჭლე დიდი; აღვსებულნი კუალად აღავსნა“.

მატერიალური დოვლათის მოპოვება ლაშქრობათა შედეგების ერთი მხარეა. არანაკლებ მნიშვნელოვნად მიაჩნია ისტორიკოსს ომი და ლაშქრობა, როგორც საშუალება მოლაშქრე-რაინდის მიერ სახელის მოხვეჭისა.

„დიდი და სასახელო საქმე“ შესთავაზა ივანე მსახურთუხუცესმა დავით სოსლანს — ლაშქრობა გელაქუნისა და გურალუქის მიმართულებით.

ჯარების წინამძღოლნი ლაშქრობათა დაწყების წინ მიმართავენ რა მეომრებს განმამხნევებელი სიტყვებით, მათ ყურადღებას ამახვილებენ იმაზედ, რომ თუ წარსულში, ვახტანგ გორგასლისა ანდა დავით აღმაშენებლის დროს, იყვნენ სახელის მაძიებელი მეომარნი, რომელნიც სასიკვდილოდ სდებდნენ თავს ბრძოლის ველზე, რათა „ისტორიისაგან“ ქება და შესხმა დაემსახურებინათ, ახლა დროა გადავაჭარბოთ მათ და ვაჯობოთ — „გარდავსტაცოთ ქება მაქებელთა და შემსხმელთაო“. რაინდობისადმი მიმართულ ამგვარ სიტყვებში, რომელ-

46 ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 102—103.

47 იქვე, გვ. 106.

48 იქვე, გვ. 107.

49 იქვე, გვ. 109.

საც „ისტორიანი და აზმანის“ ავტორი ვადმოგვცემს, მივიწყებდა არ არის მიცემული არცერთი რაინდული იდეალი: გარდა წინაპართა სიძულე რძოლო სახელისა და დიდების, მოლაშქრეთ შეახსენებენ იმ გმირებსაც, რომელნიც თავიანთ მიჯნურთა სახელის ხსენებით სდებდნენ თავს საომარ ველზე, ანდა ბრძოლაში თავს სწირავდნენ ქრისტეს ღვაწლისათვის: „მოვიგონნეთ ვიეთნიმე სჯულისა და ქრისტეს კუალთა შედგომილებისათვის თავის-მსხმელნი ლანძუთა და ტაფათა და კატაპელტანი, და ვინმე გმირნი გოლაათნი, სახელის მძებრობისათვის არამრიდნი სიკუდილისანი, და ვინმე მიჯნურნი და მნათობთა მათთა მოგონებითა ყოვლად უწყალოდ მქნელნი ჯორცთა და სულისანი. აჰა, ჩვენცა კელნი ჯრმლად და სული ღმრთად!“⁵⁰

ღვთის მსახურება, გამოჩენილი მეომარ-რაინდის სახელის მოპოვება, მიჯნურისათვის თავის დადება, აი, ის სამი მთავარი იდეალი, რომელსაც თავს უნდა სწირავდეს ქეშმარიტი რაინდი (ყველა ფეოდალური ქვეყნისა) და რასაც ქადაგებდნენ ქართული რაინდული ლაშქრის მეთაურნი ზემოთ მოტანილ სიტყვაში (ამ იდეალთა შორის ნახსენები არ არის პატრონისათვის თავის დადება, რაც რაინდის უპირველესი ვალი იყო, მაგრამ ის თავისთავადაც იგულისხმებოდა და ამ სიტყვის ავტორი (თუ მისი ჩამწერი) ამისათვის აღარ გარჯილა).

ამ იდეალებს სწირავდნენ ქართველი რაინდებიც თავს და „სახელს მიუწოდომელსა და სარგებელს გამოუთქმელსა“ აღწევდნენ.

ქართველ მეფეებს, რომელნიც მოლაშქრეებთან ერთად ხმლით იბრძოდნენ საომარ ველზე, „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ ჭაბუკ-მოყმეებს უწოდებს.

ამ საისტორიო წყაროს თქმით, გიორგი III იყო „სახელგანთქმული და უძლეველი მხედარი და უებრო ჭაბუკი“⁵¹. „სახელგანთქმული ჭაბუკი გორგასალიანი“ იყო გიორგი III-ის მამაც მეფე დემეტრე I.

გამოჩენილ მოყმედ გვისახავს ხსენებული წყარო თამარის მეუღლეს, დავით სოსლანს — ის იყო მოყმე, „წყობათა და ომთა შინა მცნე“⁵².

საუკეთესო ჭაბუკ-მოყმეებად რაცხს ისტორიკოსი მაღალი რანგის ზოგიერთ ხელისუფალთ: ამირსპასალარ და მანდატურთუხუცეს ყუბასარის შესახებ წერს, რომ ის „კარგი მოყმე და ჭაბუკი იყო“. „გაზრდილი პატრონთაგან“, „მოყმე ღირსი სპასპეტობისა“, „კაცი გუარიანი და აღზრდილი ლაშქრობათა შინა და ჭაბუკობათა“ იყო ამირსპასალარი ზაქარია სარგისის ძე მხარგრძელი, ასევე სხვა მხარგრძელებიც. მწი-

⁵⁰ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 69—70.

⁵¹ იქვე, გვ. 11.

⁵² იქვე, გვ. 46, 100.

გნობართუხუცესმა სანტონი ყოფილა „კაცი შესახედავათაცა ჭაბუკი და გუარტომადაც“, ე. ი. წარმოშობითაც. მოყმეებად მოიხსენიებიან მსხვილ ხუროთუხუცესი ივანე, პერეთის ერისთავი გრიგოლ „და სხვანი“.

მაღალ სახელმწიფო თანამდებობის არმქონე პირთაგან „გამოცდილ ჭაბუკად“ წოდებულია სომხითელი აზნაურის შვილი ზაქარია ვარაშის ძე, რომელიც დიდებულთა მორიგი განდგომის ეპისოდ ბოლომდე მეფის ერთგულად დარჩენილა.

ამავე დროს, ამ ერთგულ ჭაბუკ-მოყმეთა გარდა, ისტორიკოსი მათ მთელი მასის სახითაც წარმოგვიდგენს: „ლაშქრობენ მოყმენი“⁵⁵; „იმერნი და ამერნი მოყმენი“ იბრძოდნენ ისე, „რომელი კმა იყო ძუელთაცა გოლიათთა და ჭაბუკთა ომად“; „ძლევა ბუმბერაზთა და მოყმეთა თამარისთა“; „თამარმა ნახნა მოყმენი მისნი პირითა ბრწყინვალითა“. „მოყმენი თამარისანი“, „დიდებულნი ბუმბერაზნი და მოყმენი“, ეს რაინდული მასაა, რომელიც ძლევამოსილად ლაშქრობს და იმარჯვებს მრავალრიცხოვან ომებსა და ბრძოლებში. XII საუკუნე ქართული რაინდობის აყვავების ზენიტი იყო.

ამავე დროს მთელი XII საუკუნის მანძილზე სახელმწიფოში არ ცხრება შინაკლასობრივი ბრძოლები ძირძველ დიდგვარიანთა მოთავეობით თავიანთი ნახევრად დამოუკიდებლობის და სენიორალური პრივილეგიების აღდგენისა და შენარჩუნებისათვის რომ წარმოებს.

ბრძოლის ამ ასპარეზზეც სამეფო ხელისუფლება, როგორც ჩანს, ისევ თავის უშუალო ვასალებს, თავის ერთგულ მოყმე-ჭაბუკთა ფართო მასას ეყრდნობა და იმარჯვებს.

ჯერ კიდევ გიორგი III-ის დროს, 1178 წელს მოხდა მსხვილი შეიარაღებული აჯანყება დიდგვარიანი ფეოდალის ივანე ორბელის მეთაურობით. ეს აჯანყება, რომელშიც მრავალი დიდგვარიანი აზნაური მონაწილეობდა, მიზნად ისახავდა ძლიერი მეფის, გიორგი III-ის ნაცვლად მისი ახალგაზრდა ძმის შვილის ბატონი შვილ დემნას აყვანას ტახტზე. ეს დიდი გამოსვლა გიორგი III-მ ძირფესვიანად ჩაახშო. ძლიერ ფეოდალთა ასე ფართოდ ჩაფიქრებულ და კარგად ორგანიზებულ აჯანყებაზე სამეფო ხელისუფლების სრული გამარჯვება მისი მოყმე ვასალების თვალსაჩინო რიცხობრივი ზრდის თვალნათლივი მოწმობაა.

დიდგვარიანთა უკანასკნელი მსხვილი შეიარაღებული გამოსვლა უკვე თამარ მეფის დროს, XII საუკუნის 90-იანი წლების დამდეგს მოხდა, როდესაც საქართველოდან განდევნილ თამარის მეუღლის, იური ანდრიას ძის გარშემო დაჯგუფდა უმალლესი არისტოკრატია და მისი ტახტზე აყვანა სცადა. ამ ძლიერ შემოტევასაც გაუძლო სამეფო ხელისუფლებამ და მოიგერია ის. ამის შემდეგ ასეთ, ანდა თუნდაც

⁵⁵ ქართლის ცხოვრება, გვ. 45.

უფრო მცირერიცხოვან და მცირე მნიშვნელოვან გამოსვლას სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ ადგილი აღარ ჰქონია. სრულიად სხედბოდა, რომ საქართველოს XII საუკუნის დამლევისათვის სრული უნარი შესწევდა ძლიერი ხელით გასწორებოდა ყოველგვარ შინაპოლიტიკურ გამოსვლას და მღელვარებას. ესეც სამეფო ხელისუფლების ირგვლივ შემოკრებილ მოყმე-ჰაბუკთა რიცხობრივად გაზრდილი ლაშქრის და მისი მაღალი საბრძოლო ძლევამოსილების უტყუარ ნიშანს წარმოადგენდა იმ ბრწყინვალე გამარჯვებებთან ერთად, რომელსაც ეს ლაშქარი აღწევდა შინ შემოსეული მტრების წინააღმდეგ ბრძოლაში თუ საქართველოს მიწა-წყლის გარეთ წარმოებულ მრავალრიცხოვანი ომებისა და სამხედრო ექსპედიციების მსვლელობაში.

საქართველოს სამხედრო ძლიერება შეესაბამებოდა ქვეყნის მზარდ ეკონომიკურ აღმავლობას. ვაჭრობა-ხელოსნობის განვითარება, ქალაქების გაძლიერება-აყვავება ბუნებრივი შედეგი იყო იმ ნორმალური სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების, რომელსაც საქართველო, დაწყებული XI საუკუნის დასასრულიდან, მტკიცედ და განუხრელად ადგა. ეს განვითარება სრულ საფუძველს უქმნიდა იმას, რომ სახელმწიფო ეკონომიკური აყვავების კიდევ ახალ საფეხურზე ასულიყო და სამეფო ხელისუფლების საყრდენი ძალების შემდგომი გაფართოების შედეგად, წარმატებით დაგვირგვინებულიყო საქართველოში ძლიერი ცენტრალიზებული სახელმწიფოს ჩამოყალიბების ორსაუკუნოვანი პროცესი.

მაგრამ სახელმწიფო განვითარების ეს ნორმალური სვლა XIII საუკუნის დამდეგს საერთაშორისო დიდ პოლიტიკურ გართულებათა შედეგად დაირღვა და დიდი ხნით შეფერხდა. მონღოლთა ხანგრძლივი ბატონობა, თემურლენგის გამანადგურებელი შემოსევები, ყველაზე უფრო კი ბიზანტიის იმპერიის დაცემისა და მის ადგილას თურქთა გაბატონების შედეგად საქართველოს მაჰმადიანურ რკალში მოქცევა, ყველაფერმა ამათ ერთად დიდი ხნით ჩამოაცილა საქართველო მსოფლიო ცივილიზაციის მაგისტრალურ ხაზს და დიდად შეაფერხა და შეანელა ქვეყნის შემდგომი სოციალურ-ეკონომიკური წინსვლა.

თ ა ვ ი

„ზნანი სამაბუკონი“

1. წ ვ რ თ ნ ა

მომავალ ჭაბუკ-მოყმეთა აღზრდა, საბრძოლო თვისებების გამო-
მუშავება სიყმაწვილიდანვე იწყებოდა ხოლმე. ჩვილ ასაკიდანვე ბავ-
შვს მიუჩენდნენ მწვრთნელს, სამხედრო საქმესა და აღზრდაში დახე-
ლოვნებულ მასწავლებელს, რომელიც შეასწავლიდა ცხენზე ჯდომას
და იარაღის ხმარებას.

ჭაბუკ-მოყმეთა წვრთნა-აღზრდის თაობაზე XI—XII საუკუნეთა
საქართველოში საინტერესო ცნობებს შეიცავს იმდროინდელი ქარ-
თული რომანი „ამირან-დარეჯანიანი“. ამ ნაწარმოებში, მაგალითად,
მოთხრობილია არაბთა მეფისწულის, შემდეგში გამოჩენილი ჭაბუკის
ამბრი არაბის შესახებ, როდესაც ის 5 წლის შეიქნა, მამამისმა გა-
მზრდელად ცნობილი რაინდი — „ლომი ჭაბუკი“, შეჯიბრებებში მრავალ
გზის ნაცადი და სახელმოხვეჭილი აბუტარი მიუჩინა, კაცი, რომელსაც
„ვერავენ დაუდგის წინა მტერი დღეთა მისთა“. მეფემ მას
დაავალა — ასწავლე ჩემს შვილს „ომი და აბჯართა კაზმა და ვითა
სჯობდეს ჭაბუკს ყუელას არაბეთსა შინა“. აბუტარმაც აღუთქვა, რომ
არ დაიშურებდა ცოდნასა და გამოცდილებას და, მართლაც, დიდი
მონდომებით წვრთნიდა და ასწავლიდა პატარა ამბრის „კაცობრივ საქ-
მეთა ყველასა“. 7 წლის ამბრის აბუტარი ასწავლიდა უკვე „ოროლი-
თა მღერას“, „მშვილდოსნობას“ და სხვას, რაც „საჭაბუკო საქმე“ იყო.

საჭაბუკო აღზრდის ერთ-ერთ აუცილებელ საგანს სანადირო ხე-
ლოვნების შესწავლა წარმოადგენდა და მწვრთნელი და აღსაზრდე-
ლიც, აბუტარი და ამბრი, ნადირობდნენ და, ნათქვამია, თითქოსდა
„სადაცა მინდორსა შიგან ლომი დახუდის, მან ცოტამან ყმამან ვითა
კატა მოკლის“.

ნადირობა, როგორც ცნობილია, სამხედრო წვრთნის საუკეთესო
სკოლა იყო საქართველოსა¹ და საერთოდ ფეოდალურ ქვეყნებში, „ამი-

¹ იხ. ქ. ჩხატარაიშვილი, ნარკვევები სამხედრო საქმის ისტორიიდან ფეო-
დალურ საქართველოში. 1979, გვ. 151—200.

რან-დარეჯანიანის“ თანახმად, მას დიდი ადგილი უჭირავს ქართველი რაინდის ცხოვრებაშიც. ნადირობის სხვადასხვა წესი არსებობდა.² „ზოგნი ნადირობდაან მშუილდითა, ზოგნი ქორითა, ზოგნი ავაზითა, ზოგნი ძაღლითა და ვითაც ვის სწადდის“³. სანადიროდ გასულ ამირან დარეჯანის ძეს მკლავზე, მაგალითად, ეჯდა თეთრი ქორი. აფრინდა რა ხოხობი, მას ამირანმა ქორი მიუტია. ქორმა ხოხობი დაიჭირა და ამირანს მიუტანა⁴. აქვე აღწერილია ნადირობის ერთ-ერთი სცენა, სადაც 111 ავაზა და 1 თეთრი ქორი მონაწილეობს⁵.

ჭაბუკის წვრთნის საქმეში უდიდესი ადგილი საცხენოსნო სპორტის დაუფლებას უკავია. ამიტომაცაა, რომ ამბრი და აბუტარი „ასპარეზს სცემდნენ“. ასპარეზი საცხენოსნო ვარჯიშისა თუ სხვა სპორტულ თამაშობათა მოედანი იყო. 7 წლის ამბრი ამ მოედანზე ეუფლებოდა სპორტის სხვადასხვა სახეობას და მათ შორის უმნიშვნელოვანესს — ცხენოსნობას.

15 წლის რომ შეიქნა ამბრი, მას საუკეთესო ცხენი შეურჩიეს. ჯირითობდა და „იმღერდა“ (ვარჯიშობდა) რა გაშლილ მოედანზე, მაყურებლები ამბობდნენ, რომ ასეთი შესანიშნავი ცხენოსანი მეორე არ დაბადებულა ქვეყანაზეო. ახლა უკვე მას საბრძოლო ნათლობის მიღება-ლა დარჩენოდა.

რაინდული აღზრდის შესახებ ზოგიერთ ცნობას ვპოულობთ „ვეფხისტყაოსანშიც“. ტარიელი მოუთხრობს ავთანდილს თავისი წარსული ცხოვრების შესახებ და ამბობს, რომ 15 წლის ასაკიდან დაწყებული მას მეფე ზრდიდა და რომ მან სანაქებოდ შეისწავლა სროლა და ასპარეზობა, ნადირობა და ბურთაობა⁶.

რაინდული აღზრდის დაახლოებით ასეთივე პროცესი ჩანს ამავე ხანის საფრანგეთშიც ძველი ფრანგული მხატვრული ლიტერატურის მონაცემებით. ფრანგი ისტორიკოსი ლეონ გოტიე წიგნში „La chevalerie“ (რაინდობა) აღწერს რა რაინდულ ზნე-ჩვეულებებს და ემყარება შუა საუკუნეთა მხატვრულ ლიტერატურაში შემონახულ ცნობებს. რაინდული წვრთნის შესახებ ასე მოგვითხრობს: რაინდის აღზრდა ადრეულ სიყმაწვილიდანვე იწყებოდა. აღზრდის ძირითადი მიზანი სამხედრო ხელოვნებისა და ცხენოსნობის დაუფლებაა: 7 წლიდან დაწყებული ბავშვი გამოდიოდა ქალების ზედამხედველობიდან და კაცების ხელთ გადადიოდა. პირველდაწყებით აღზრდას ბავშვი შინ ლებულობდა. მას ასწავლიდნენ უმთავრესად ცხენოსნობას, ფარიკაობას და

² „ამირან-დარეჯანიანი“, გვ. 363.

³ იქვე, გვ. 496.

⁴ იქვე, გვ. 335.

⁵ „ვეფხისტყაოსანი“, სტროფი 332, 333.

ნადირობას. ყველაზე ძნელი ფარიკაობის შესწავლა იყო. პირველად წყებითი მომზადების შემდეგ ბავშვს ჩვეულებრივ გზავნიდნენ, რომელიმე საუკეთესოდ განსწავლულ რაინდთან. იმდენი სახის ფარიკაობა არსებობდა, რამდენი სახის იარაღიც იყო — ვარჯიშობდნენ, ფარიკაობდნენ მახვილით, შუბით, კეტით. სამხედრო და ფიზიკური წვრთნის საუკეთესო საშუალება იყო ნადირობა. ყმაწვილ-მოზარდებს ამ საქმეში თავიანთი მასწავლებლები ჰყავდათ. ნადირობის სწავლებას კურსი იყო, რომელიც ნაწილისაგან შედგებოდა — ნადირობა ძაღლით და ნადირობა შევარდენით.

სამხედრო ხელოვნების გარდა, რაინდად გამზადებულ ყმაწვილს ასწავლიდნენ საფრანგეთში სხვა საგნებსაც — წერა-კითხვას, ღვთისმეტყველებას, ისტორიას, გეოგრაფიას და სხვ. ასწავლიდნენ კურტუაზიას — გალანტური, თავაზიანი ქცევის წესებს. უნერგავდნენ ფეოდალურ და რაინდულ იდეალებს. ერთ-ერთ ნაწარმოებში, მაგალითად, ასეთი სიტყვით მიმართავენ აღსაზრდელს: გაიხსენეთ, რასაც ჟონგლიორები გვიგალობენ ხოლმე — იყავით ხელგაშლილნი, ვინაიდან, რაც მეტს გაცემ, მეტ პატივს მოიპოვებ და უფრო მდიდარი იქნები. ცარიელი შეპირებებით ნუ დაკმაყოფილდები, გაცემულს ნუ დაუთვლი. შენი ქონება, სიმდიდრე უქონელ რაინდებს, უბედობლო პატიოსან ხალხს გაუზიარე (რა ახლოსაა ეს დარიგება რუსთაველის მოხდენილად ნათქვამ აფორიზმთან: „რასაცა გაცემ, შენია, რაც არა, დაკარგულია“).

ასწავლიან მომავალ რაინდებს მათი ცხოვრების ნორმებს, უნერგავენ პრინციპს — „შერცხვენას სიკვდილი სჯობს.. მოუწოდებდნენ მიებაძათ ამ მხრივ წმინდა მეომრებისათვის — მიქელ, გიორგი, მორისისა და სხვებისადმი, ლიტერატურული და ისტორიული გმირებისადმი“⁶ (რუსთაველი — „სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა სიკვდილი სახელოვანი“).

აღსაზრდელს, მომავალ რაინდს, ანუ როგორც მათ საფრანგეთში უწოდებდნენ — პაეს თანდათან აჩვევდნენ და ამზადებდნენ ტურნირებისათვის — რაინდული სასპორტო შეჯიბრებებისა და ორთაბრძოლებისათვის, აჩვევდნენ სხვადასხვა მოვალეობების შესრულებას, რაც რაინდებს მოეთხოვებოდათ. მაგალითად, პაეები წვრთნიდნენ და ხელნიდნენ მოსათვინიერებელ ცხენებს; მძიმედ შეიარაღებულნი ვარჯიშობდნენ სირბილსა და ღობე-ყორეებზე გადახტომაში, ეუფლებოდნენ შუბის ხმარებას, იარაღის ტყორცნას მიზანში. პაეები გამოცდილი რაინდების კარზე იძენდნენ ომებას, ნადირობის ხელოვნების ცოდნას, ძაღლების და ფრინველების დაგეშვას. სწავლობდნენ ჭადრაკის თა-

⁶ L. Gautier, La Chevalerie, 1960.

მაშასად — ითვლებოდა, რომ ეს თამაში ადამიანს ჩაფიქრების ჩვეულებას და ლოგიკური მსჯელობის უნარს უვითარებდა. ყოველი პაეტიკოსი სწრაფობდა გამხდარიყო რაინდის საჭურველთმტვირთველი. ეს იყო პირველი ნაბიჯი ნამდვილ რაინდად გადაქცევის გზაზე. პაეტიკოსი გარკვეულ წარმატებას მიაღწევდა სამხედრო ხელოვნების შესწავლის საქმეში და წესიერი ყოფა-ქცევითაც გამოიჩენდა თავს, საჭურველთმტვირთველად იქნებოდა განწესებული. მას ასეთ შემთხვევაში სახეიმიდ გადასცემდნენ მახვილს. შემდეგი საფეხური უკვე რაინდად კურთხევა იყო, რაც, როგორც აღნიშნავენ ევროპული რაინდობის ძველგვარნი, ჩვეულებრივ, დაახლოებით 15 წლის ასაკში ხდებოდა და დიდი ზემოთ ტარდებოდა.

შვილების აღსაზრდელად გარეშე რაინდისათვის მიბარება იმით იყო გამოწვეული, რომ ახალგაზრდას რაც შეიძლება მკაცრი აღზრდა მიეღო.

მას შემდეგ რაც ახალგაზრდები საკმარისად შეეჩვეოდნენ საჭურველთმტვირთველის მოვალეობებს, მათ გზავნიდნენ ხელმწიფის კარზე. აქ ისინი დახვეწილ საკარისკაცო ეთიკეტს და წეს-ჩვეულებებს ითვისებდნენ.

მაგრამ დაეუბრუნდეთ კვლავ „ამირან-დარეჯანიანის“ ცნობებს. ამ ნაწარმოების მიხედვით, საჭაბუკოდ გამზადებული ახალგაზრდა, რა წამოიზრდებოდა, წვრთნას გაივლიდა და ძალას იგრძნობდა, ეძებდა შემთხვევას გამოეჩინა თავი, ღირსშესანიშნავი საბრძოლო საქციელი ჩაედინა, „ლომი ჭაბუკის“ სახელი მოეპოვებინა. ამბრი არაბმა, ყმა აბუტარის აღზრდილმა, მალე ნახა ასეთი შესაძლებლობა. ერთხელ ამბრის ვილაც ცხენოსანი შეხვდა და აუწყა, რომ მის ქარავანს მეკობრენი დაეცნენ თავს და მათ გამოეჩეკეთ. ამბრი, აბუტართან ერთად, უმალვე გაეშურა მეკობრეებთან შესაბამელად. გაშლილ მინდორზე წამოეწივნენ მეკობრეთა სამათასიან ლაშქარს. აბუტარი უშლიდა ამბრის შებმას — ჯერ ახალგაზრდა ხარო, მაგრამ ამბრიმ მიუგო — აბა, გამომცადეო, და ფიცხლავ ეკვეთა მეკობრეებს. გადმოცემა ამბობს, რომ ამ ჭიდილში ამბრის 1000 კაცი მოუკლავს. ათასიც აბუტარმა მოკლა, ხოლო გადარჩენილებმა გაქცევით ძლივს უშველეს თავს. „ეს იყო პირველი ომი ამბრისა“, ნათქვამია ნაწარმოებში.

სახელის მოხვეჭის საუკეთესო საშუალება ჭაბუკისათვის საბრძოლო მიღწევებით განთქმული რაინდთან შეხვედრა იყო, მასთან ძალის გამოცდა. ასე დაიწყო თავისი საბრძოლო ცხოვრება ჭაბუკმა ბადრი იამანის ძემ, ამირან დარეჯანის ძის უახლოესმა თანამებრძოლმა: „რა მოიწიფა“ ბადრი, „სადა სახელოვანი ჭაბუკი ითქმოდის, წავიდის, შეების და აჯობის“. მაგრამ ამ გამარჯვებათა მიუხედავად, ის მაინც ვერ გრძნობდა სრულ კმაყოფილებას და ჭმუნვამაც კი შეიპყრო — აღარ

ნადირობდა, აღარც ნადირობდა დადარდიანებული. ბოლოს ვილაყან ურჩია — ზღვათა მეფის ასულის მოსაყვანად წადი, იქ შეგხვდება მარჯული ვალი უნარჩევნისი ჭაბუკი და მათთან შებმით და მათზე გამარჯვებით გამოიჩენ თავსო. ბადრიმ სიხარულით მიიღო ეს რჩევა, აიყოლია თავისი ყმა ინდო ჭაბუკი და გაემგზავრა „ლომი ჭაბუკის“ სახელის საძებრად და მოსაპოვებლად, „ჭაბუკობა გუინდა, — განაცხადა მან, — და აწ გამოვჩნდებით, რა-ძი ჭაბუკნი ვიყვნეთო“. ზღვათა მეფესთან მიმავალმა ბადრიმ გზაში მრავალი საგმირო საქმე ჩაიდინა, არაერთი ჭაბუკი დაამარცხა და რა ჩააღწია ზღვათა მეფის საბრძანებელს, იქაც სასახელოდ იჩინა თავი, რითაც — „გაასრულა ჭაბუკობა“ — მტკიცედ დაიმკვიდრა „ლომი ჭაბუკის“ სახელი, სრულყო ყოველი ჭაბუკის ოცნება — მოიხვეჭოს საზოგადოებრივი აზრი — თქვან, „არაეინ არისო მისებრ ამ ქვეყნად“.

სახელის მოსახვეჭადაა, რომ „ამირან-დარეჯანიანის“ გმირები მუდამ ხეტიალსა და მგზავრობაში არიან, რათა შეხვდნენ მათებრ მოხეტიალე ჭაბუკებს და ძალასა და მოხერხებაში შეეჯიბრონ. ყოველ ასეთ ჭიდილში მოპოვებული გამარჯვება მათ დიდ სახელს უხვეჭს. ჭაბუკისათვის სასახელოდ ითვლებოდა გარეულ მხეცებთან შეჭიდებაც — ლომებთან, ვეფხვებთან. „ამირან-დარეჯანიანის“ ჭაბუკები ხოცავენ მათ და კიდევ სხვადასხვა ზღაპრულ ნადირებს: ვეშაპებს, უზარმაზარ გველებს და რაღაც უცნაურსა და მეტად საშიშ ზღაპრულ მხეცებს.

ნადირობა, რომელიც მეომართა სამხედრო და ფიზიკური წვრთნის საუკეთესო საშუალება იყო, კარგ ფიზიკურ ფორმას უნახავდა რაინდს და უზრუნველყოფდა მზადყოფნას ლაშქრობა-ომებისათვის, ამასთანავე ნადირობა ჭაბუკთა საყვარელი დროსტარებაც იყო. ამიტომაცაა, რომ დიდი კოლექტიური ნადირობანი მეფე-ფეოდალთა კარზე ხშირად იმართებოდა ხოლმე და რაინდული ლაშქრის საბრძოლო მზადყოფნის ერთგვარ დათვალიერებას წარმოადგენდა. XI—XII საუკუნეთა (და უფრო გვიანდელი) ქართული ისტორიული წყაროები თუ მხატვრული ლიტერატურის ძეგლები უხვ ცნობას შეიცავენ ამ საგანზე.

ნადირობის შესახებ საქართველოში, როგორც — სამხედრო წვრთნის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს სახეობაზე, ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში საკმაოდ არის ნათქვამი⁷ და ამიტომ აქ სიტყვას აღარ ვავარძელებთ.

შედარებით ნაკლებადაა ცნობილი საისტორიო ლიტერატურაში

7 ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, 1930, 1; ა. რობაქიძე, კოლექტიური ნადირობის ვადმონაშთები რაჭაში, 1941; ქ. ჩხატარაიშვილი, ნარკვევები სამხედრო საქმის ისტორიიდან ფეოდალურ საქართველოში, 1979, (თავი II. ნადირობა — „ლაშქრობის მასწავლებელი“, გვ. 151—200).

სარაინდო ტურნირები, იმ დროინდელი ქართული სიტყვით რომ ვთქვათ — საჭაბუკო ასპარეზობანი XI—XII საუკუნეების საქართველოში რომ იმართებოდა და რომლის შესახებაც უხვ მასალას კვლავ „ამირან-დარეჯანიანი“ გვაწვდის.

2. ასპარეზობა

ლაშქრობა-ომებისაგან თავისუფალ დროს ჭაბუკ-მოყმენი სპორტულ წვრთნასა და შეჯიბრებებში მონაწილეობას ანდომებდნენ. ეს იყო, ნადირობასთან ერთად, გართობისა და ამასთანავე ფიზიკური წვრთნის და საბრძოლო ვარჯაშის მეტად გავრცელებული და ჭაბუკ-მოყმეთათვის ძლიერ მიმზიდველი სახეობა. ამგვარი ღონისძიებების ქართული სახელი „ასპარეზობა“ იყო.

„ასპარეზი“ და მისგან ნაწარმოები „ასპარეზობა“, „მოასპარეზე“, XI—XII საუკუნეებში საკმაოდ გავრცელებული სიტყვაა. ამ ხანის ძეგლებში ის არცთუ იშვიათად გვხვდება.

„ასპარეზი“, როგორც ნათქვამია „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“, სპარსული ენიდან არის შემოსული და სპარსულად „ასბრიზ“ — „ცხენის სარბენს“ აღნიშნავს. უნდა ვიფიქროთ, ქართულშიც თავდაპირველად ის ასეთი მნიშვნელობით გადმოვიდა, მაგრამ თანდათან უფრო ფართო შინაარსი მიიღო და არა მარტო ცხენოსნობისათვის განკუთვნილ სარბენს ანუ მოედანს წარმოადგენდა, არამედ სხვა სპორტულ თამაშობათა და შეჯიბრებათა ადგილსაც შეერქვა საერთოდ. აქედან ნაწარმოები სიტყვა „ასპარეზობა“ კი ამგვარ თამაშობათა და შეჯიბრებათა აღმნიშვნელი ზოგადი სახელი გახდა. ხოლო „მოასპარეზე“ მათ მონაწილესა და ამგვარ შეჯიბრებებში გაწვრთნილ კაცს შეერქვა.

„ვეფხისტყაოსანში“ მოთხრობილია, რომ როსტევეან მეფემ დაიჩივლა — კაცი არ მეგულება, რომელსაც ჩემგან „ესწავლენს სამამაცონი ზნენია“ და მგვანდეს „მშვილდოსნად ანუ კელა ბურთაობითა“. ამასვედ ავთანდილმა მორიდებით მიუგო მეფეს — განა „მოასპარეზედ ვინ მგავსო?“ — გადაეწყვიტოთო ეს საკითხი, გავეჯიბროთო⁸. მშვილდოსნობაში, ბურთაობაში და ალბათ სხვა ამგვარ საქმეში გაწვრთნილი კაცი ავთანდილმა ერთი ტოლფასოვანი ზოგადი ცნებით — „მოასპარეზეთი“ გამოხატა.

სულხან-საბას განმარტებით — „მოასპარეზობა არს მკედართა

⁸ „ვეფხისტყაოსანი“, სტროფი 262, 267.

მიერ ანძათა ისრისა სრევა, ბურთთა ყვანჭითა ცემა, სავანთა სრევა და ეგე ვითარნი“⁹.

ტარიელი ამბობს: „სროლასა და ასპარეზსა აქებდიან ჰემგან ქმნილსა“. აქაც ასპარეზი სხვადასხვა სპორტულ სახეობათა კრებითი სახელი ჩანს.

ასპარეზობა და მოასპარეზე „ისტორიანსა და აზმანშიც“ გვხვდება. დავით სოსლანზე აქ ნათქვამია, რომ ის ყველას სჯობდა „მშვილდოსანსა, ცხენოსანსა და მცურავს, მოასპარეზესა, მწიგნობარსა და ყოველსა ნასწავლსა კელთა სიკეთითა“¹⁰. მშვილდოსნობა, ცხენოსნობა და ცურვა, სპორტის ის დარგებია, რომელშიც დავითს ბადალი არ ჰყავდა და, მაშასადამე, დავით სოსლანი საუკეთესო იყო როგორც მოასპარეზეთა, აგრეთვე მწიგნობართა და სხვა სასიკეთო ხელობის მცოდნეთა შორის. ვფიქრობთ, ასე უნდა იქნეს გაგებულნი ზემოთ ციტირებული წინადადების აზრი.

„ამირან-დარეჯანიანი“ ხშირად ვხვდებით გამოთქმებს: „ასპარეზს ცემა“, „ასპარეზითა მღერა“ — სასპორტო ვარჯიშისა და თამაშობის მნიშვნელობით¹¹. ჭაბუკი, რომელსაც რაღაც ჭმუნვა და მწუხარება შეიპყრობდა, თავის უგუნებობას იმით გამოხატავდა, რომ „არცა ნადირობდა, არცა ასპარეზობდა“. ერთ-ერთი ჭაბუკი ასე აღწერს გატარებულ დღეებს: „დავყვენიტ მრავალნი დღენი და ვასპარეზობდით, ვიმღერდით, ვნადირობდით და სიხარული იყვეს დიდი“. „ასპარეზობისა“ და „მღერის“ უფრო დაკონკრეტებული შინაარსიც არის მოცემული აქვე: „მშვილდოსანსა ყუელასა მზეჭაბუკი სჯობდა, მოასპარეზსა ყუელასა ორტაველი სჯობდა, ცხენოსანსა ყუელასა დორათ დილაში სჯობდა, მონადირესა ყუელასა მოსორ ნადირისძე სჯობდა, მოჭადრაკესა ყუელასა აძირ იამანელი სჯობდა და მცურავსა ყუელასა ღამარ ღაზნელი სჯობდა“¹². მაშასადამე, „მღერასა“ (ვარჯიში, თამაშობა) და „ასპარეზობაში“ ნაგულისხმევია: ცხენოსნობა, მშვილდოსნობა, ოროლით ძღერა, ჭადრაკის თამაში, ცურვა და საკუთრივ ასპარეზობა ანუ საასპარეზო მოედანზე (თანამედროვე გაგებით — სტადიონზე) სხვადასხვა სპორტულ შეჯიბრებებში (ორთაბრძოლა, ოროლის მიზანში სროლა, ბურთაობა) მონაწილეობა. „ასპარეზობაში“ ნაგულისხმევია სპორტის ის სახეობანიც, რომელიც ეწყობოდა არა სპეციალურად შეჯიბრებებისათვის განკუთვნილ მოედანზე — საასპარეზო ადგილას, არამედ გაშლილ სივრცეში — ტყეში, ველზე, წყალში (ნადირობა, ცხენოსნობა,

⁹ სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, გვ. 296 (სიტყვა „თამაშობას“ განმარტება).

¹⁰ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 48.

¹¹ „ამირან-დარეჯანიანი“, გვ. 117, 267 და სხვ.

¹² „ამირან-დარეჯანიანი“, გვ. 540.

მშვილდოსნობა (ურვა), ანდა, პირაქით, მცირე სივრცეში, წრეში (ჭადრაკის თამაში).

ქართული ლიტერატურული ძეგლების მოწმობით, XI—XII საუკუნეთა საქართველოში ხშირად ეწყობოდა ხოლმე საგანგებო შეჯიბრებანი საუკეთესო ჭაბუკ-მეომართა გამოვლენის მიზნით. შეჯიბრის მონაწილეთა შორის იღებოდა შეთანხმება, თუ საბრძოლო იარაღის რომელი სახეობით შეეგმებოდნენ ერთმანეთს. ტარდებოდა წინასწარი სამზადისი, იმართებოდა საბრძოლო მოედანი და სხვა ღონისძიებანი ტარდებოდა. შეჯიბრს საზეიმო ხასიათი ჰქონდა და მაყურებელთა დიდ რაოდენობას იზიდავდა. მაყურებლები იყოფოდნენ იმისდა მიხედვით, თუ ვინ რომელ მოასპარეზეს უჭერდა მხარს. ჭაბუკთა შეჯიბრს ხშირად მეფე ესწრებოდა დედოფალთან და სამეფო ოჯახის სხვა წევრებთან ერთად და დიდებულების თანხლებით.

ყოველივე ამის შესახებ ცოცხალ წარმოდგენას იძლევა „ამირან-დარეჯანიანი“, სადაც არაერთი ამგვარი საქაბუკო ასპრეზობა-შეჯიბრია აღწერილი. მაგრამ სანამ ამ ლიტერატურულ ძეგლში შემონახულ ასპრეზობათა აღწერას მოვიხმობდეთ, ჯერ მოვიტანთ თამარის ისტორიკოსის, „ისტორიანი და აზმანის“ ავტორის ცნობას ერთ-ერთი, ასე ვთქვათ, რაინდული ტურნირის შესახებ, რომელიც თამარ მეფის კარზე გაიმართა სტუმრად ჩამოსულ მაჰმადიან მფლობელთა, შარვანშაჰისა და ამირ-მირმანის პატივსაცემად. სტუმრები თავიანთი მრავალრიცხოვანი ამალით იყვნენ მოსულნი და თან ახლდათ „დიდებულნი და მოყმენი მათნი“. საზეიმო მიღების შემდეგ გაიმართა დიდი პურობა, ნადიძი, რასაც შემდეგ მოჰყვა მთელი კვირის მანძილზე სხვადასხვა გართობანი, ნადირობა, ბურთის თამაში. ბოლოს გაიმართა შეჯიბრი სტუმართა და დამხდურ მოყმე-ჭაბუკთა შორის. მათი შებმის საყურებლად თვით მეფე თამარიც გამობრძანდა საასპარეზო მოედანზე. მიუხედავად სტუმრად ჩამოსულთა თავდაჯერებისა და საუკეთესო მებრძოლთა სახელისა, შეჯიბრი ქართველ მოყმეებს მოუგიათ ადვილად. „ისლიმნი, დაჯერებულნი მცნეირობისანი და მძლე-მბრძოლნი, მსწრაფლ იძლივნეს დავით მეფისა, მისთა მოყმეთაგან და შეიქცეს ძლეულნი და მჭმუნვებელნი“, — წერს ისტორიკოსი¹³.

„ამირან-დარეჯანიანი“ დაწვრილებით არის ხოლმე აღწერილი რაინდული ასპარეზობანი. აი, ერთი ასეთი: ზღვათა მეფეს ბევრი სმენოდა ჭაბუკ ბადრი იამანის ძის საგმირო საქმეთა შესახებ, თავადაც იხილა და ძლიერ მოეწონა ეს ჭაბუკი. შეუთვალა: „შვილო ბადრი, დიდი ჭირი გინახავს ზღვათა ზედა და გზათა შინა და დიდნი ომნი

¹³ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 67.

გარდავივლიან, რომე არავის უქნიან ნაქმარნი ეგეთნი. მეც სიძე ეგეთი ჰაბუჯი მინდა. აწ გაასრულე ჰაბუჯობა შენი: შეები ჩემს სამხატვრო ბერაზს და თუ გაიმარჯვებ, ჩემი სიძე იქნებიო. ბადრიმ უპასუხა: „მე ჰაბუჯობისა ძებნად წამოსული ვარ სახლით ჩემითა. აწე, თუ ათასიცა გყავს, ვირე არ შევებში, თუმცა შენ შემართევდე, მე არცა ეგრე შევირთო“.

გადაწყდა მოეწყოთ ასპარეზობა, რომელზეც ბადრი იამანის ძე შეეჯიბრებოდა ზღვათა მეფის სამ ფალავანს. გაიშალა სამზადისი, დანიშნა საასპარეზო დღე. დანიშნულ დღეს დილაადრიან მეფე გამოვიდა და ქალაქის შუაგულს აღმართულ ციხის აივანზე დაბრძანდა. გვერდით დაისვა ცოლი და დიდებულნი. შეჯიბრის საყურებლად გარს მოადგა გარეშე ხალხიც; ზოგი ციხის ზღუდეებზე მოკალათდა; ზოგი გარედან, ქუჩა-უბნებიდან უმზერდა საასპარეზო მინდორს. ზოგიც ფალავანის კარს შეგნით შემოუშვეს. ციხის წინ მდებარე საასპარეზო მინდორზე საგანგებოდ მოწვეულნი იყვნენ მებუჯე-მედაფდაფენი, რომელთა ხმამალალი დაკვრა და საყვირი მაყურებელთა შეძახილებსა და ჟრიაშულთან ერთად ყოყინას სცემდა იქაურობას და მებრძოლთ საომარ ცეცხლსა და აღტყინებას უღვივებდა. მებრძოლნი საგანგებოდ შეკაზმულ-შეიარაღებულნი, ცხენზე ამხედრებულნი გამოდიოდნენ შესაჭიდებლად. მოწინააღმდეგეთა შორის გააფთრებული ბრძოლა გაჩაღდა. ბადრის ჰიდილი ზღვათა მეფის პირველ ბუმბერაზთან მთელ დღეს გაგრძელდა — „დილითგან ვიდრე 9 საათამდინ“. გამარჯვებული არ ჩანდა. ბოლოს ბადრი იამანისძის ყმამ, ინდო ჰაბუჯმა პატრონს ხმამალლა შესძახა — „შენმა მზემან, არა შენებურად გხედავთ!“ ამ სიტყვების გაგონებაზე ბადრის გულს ბრაზი შემოაწვა, შორს გაიყვანა ცხენი და ძლიერად შემოაჭენა, ფიცხლად შეუტია მეტოქეს და ისეთი ძალით დაჰკრა ჩაბალახზე ხმალი, რომ გულამდე ჩაჰკვეთა. მეტოქე გულგანგმირული დაეცა მკვდარი.

იზრიალა ხალხმა. გამარჯვებულს ქება-დიდება შეასხეს. მეფემ საჩუქრები უძღვნა, გამარჯვება მიულოცა. „და თქუა ყოველმან ერმან — არა არს პირსა ყოვლისა ქუეყანისასა ჰაბუჯი ბადრი იამანისძისებრიო“.

გავიდა რამდენიმე დღე. ერთ საღამოს მეფემ კვლავ შეუთვალა ბადრის — ახლა ჩემს მეორე ჰაბუჯს უნდა შეებაო. ბადრიმ ხალისიანად გასცა თანხმობა: „დიდად ვისწრაფი, ორნივე ერთგვარ შემომამბენიო“... თანახმა იყო ორ დანარჩენ ბუმბერაზს ერთად შებმოდა. კვლავ განმეორდა ყოველივე: „დილასა გამოვიდა მეფე და დაჯდა მასვე ადგილსა, დაისხნა დიდებულნი, დაიდვა ნადიმი. და ეგრეთვე ზღუდეთა ზედა წამოდგეს ყოველნი კაცნი და სცემდეს ბუჯსა და დაბდაბსა, და ეგრევე ზმა იყო ქალაქსა შინა“.

ეს მეორე შებმა კიდევ უფრო ფიცხელი გამოდგა, „გაჭირდა ომი“ მაგრამ ახლა უკვე მთელი ხალხი ბადრი იამანის ძის მხარეზე დიდი თუ მცირე, ყველა მისთვის „ტიროდაო“, ანუ დღევანდელი თქმით—გულშემატკივრობდა. ბრძოლას კი თანდათან სულ უფრო მეტი ცეცხლი ეკიდებოდა, სულ უფრო ცხარე და დაუნდობელი ხდებოდა. უკვე მეტოქეთა ყმანაც ჩაებნენ ურთიერთ შორის ბრძოლაში, აქაც, თურმე, ბადრის ყმა ინდო ჭაბუკი ძლევდა მოწინააღმდეგეს. ბადრიმ ეს მეორე შერკინებაც მოიგო და კვლავ სასიკვდილოდ გასწირა მეტოქე. „იყივლეს მაშინვე სრულიად მოქალაქეთა და თქუეს: „კურთხეულ-მცა არის მარჯუენე შენი და ჭაბუკობა შენი“. მეფემ მიულოცა და საჩუქრები უძღვნა.

ამ მეორე გამარჯვების შემდეგ მეფემ თავის ასულს შესთავაზა — ნულარ გამოვცდით მესამედ ამ ძლიერ ჭაბუკს და ისე დაგაქორწინებ-თო. ქალმა გადაჭრით უარპყო ეს შესაძლებლობა: „მე ეგეთი ქმარი არ მინდა, რომ ეგრე ვგონებდე, თუ მისი დამართებითი (=დამამარცხებე-ლი) კაცი არისო და ანუ უკეთესი ქუეყანასა ზედაო. აწე შეაბით ისი მესამეცა და, თუ აჯობოს—ლა დავძორჩილდე ბრძანებასა თქუენ-სა“. ბადრი ჭაბუკმაც გადაჭრით განაცხადა, რომ აუცილებლად მიაჩნია შებმა მესამე მეტოქესთანაც. ისევ მოეწყო ასპარეზობა: „დილასა გა-მოვიდა მუნვე ზღუათა მეფე და დაჯდა მასვე ადგილსა. გუერცა დაუ-ჯდა დედოფალი, და დაისუეს შუა ასული, და მათ გარე დაისხნეს დი-დებულნი და ემოსა ქალსა ძოწეული ოქრო-ქსოვილი და ვთქვი: „თუმცა არა ჯორციელია, მზე არისო“. წამოდგა ზედა ყოველი ქალაქი, და დიდი და მცარე ტიროდეს ბადრი იამანისძისათვის“. მესამე შეხვედრა ყვე-ლაზე ცხარი გამოდგა. ახლა უკვე მთელი დღის ბრძოლამაც ვერ გამო-ავლინა გამარჯვებული. ომი მეორე დღისათვის გადაიდო. თუ პირველ დღეს ბადრის მისმა მოწინააღმდეგემ გაუგზავნა რკინის არგანი „ათი წყრთა სიგრძისა“ და ამ იარაღით შებმა შესთავაზა, მეორე დღეს მან-ვე ახლა ხმლით შეჭიდებისაკენ მოუწოდა. „ამასთანავე, მოწინააღმდე-გეებმა ამ მეორე დღეს ურთიერთშეთანხმებით პოლოტიკნი რკინანი შეიბეს „სატკივართა ადგილთა“ და თავთავიანთ ცხენებსაც დაჰკიდეს. მეფის ასულმა ბადრის წინა საღამოს საუკეთესო ცხენი გაუგზავნა და შეუთვალა — შენი ცხენი ომით მოღლილია და ახლა ამ ცხენით იბრძოლეო. ეს, ცხადია, მეფის ასულის განსაკუთრებული ყურადღების ნიშანი იყო. მეორე დღეს მეფის ასულიც გამოვიდა შეჯიბრის საცქერ-ლად: „დილა რა გათენდა, გამოვიდა ზღუათა მეფე. დაჯდეს და შუაში დაისვეს ასული, და ეცუა მას მზესა ელვარე რამე... და წამოდგა ყო-ველი ქალაქი ხედვად“. მებრძოლთ სამ-სამი ხმალი ჰქონდათ თან. ორი ბრძოლის სიცხარეში ურთიერთს შეაღეწეს. „იყო დილითგან მწუხრამ-

დის ომი და მათისა ომისაგან და ბუკისა და დაბდაბის ცემისაგან ყურთა ვმა არ ჩავარდებოდა. გარდალევწეს ოროლი ჯრმალი ერთმანეთისა ბოლოს ბადრიმ ისეთი ძალით შემოუჭნია ხმალი მოწინააღმდეგეს, რომ ამ უკანასკნელს ბრძოლის ველიდან გაქცევალა დარჩენოდა. ბადრი წამოეწია გაქცეულს, ზურგში ჰკრა ხმალი და გაათავა. საჭაბუკო ჭიდილი დამთავრდა. დასასრულს გაიმართა დიდი ქორწილი¹⁴.

ბუმბერაზ-ჭაბუკთა ურთიერთშეჭიდების კიდევ მრავალი შემთხვევა „ამირან-დარეჯანიანი“ დეტალების ზოგიერთი ვარიაციით გადმოცემული. მაგალითად, ამბრი არაბის და ბუმბერაზ-ჭაბუკების შერკინების საყურებლად ხანთა მეფემ საგანგებო კარავის გამართვა ბრძანა თავისთვის. აქ დაისხა ხუთასი დიდებული და გაშალა ნადიმი, რომელზედაც „ამლერდნენ მგოსანნი“. მინდორს, სადაც მეფის კარავი იყო გაშლილი და სადაც შეჯიბრი უნდა გამართულიყო, გარშემო ხალხი და ლაშქარი მოადგა საყურებლად. ამბრი ჭაბუკსაც სამ ბუმბერაზთან შებმა ელოდა. თითო დღეს თითო ბუმბერაზს შეება და დაამარცხა. ერთ დღეს რომ ლახტით იბრძოდნენ, მეორე დღეს ხმლით და მესამე დღეს კინენით. ბოლოს ორივე მხრის „ლაშქარიც“ ჩაერთო ბრძოლაში და სანახაობას უკვე არა ორთა შებმის, არამედ უკვე კოლექტიური შეჯიბრის ხასიათი მიეცა¹⁵. ამგვარ შეჯიბრებათა დროს ზოგჯერ დროშებიც გამოჰქონდათ ხოლმე¹⁶. ბრძოლა წარმოებს, ჩვეულებრივ, ხმლით, შუბით, კინენით, ლახტით, ოროლით; ზოგჯერ მშვილდ-ისარსაც იყენებენ, რაც ასეთ შეჯიბრში აუგად ითვლება.

შეტევა იწყება ხოლმე ცხენზე ამხედრებულ მოწინააღმდეგეთა „ნავარდის“ ანუ ურთიერთმიმართ წრის შემოვლით. ამ დროს მეომარნი თვალითა ზომავენ ურთიერთის შესაძლებლობებს, ეძებენ დაძვერების უკეთეს ფანდებს. შემდეგ „შეჰყივლებენ ერთმანეთს“ — ეს საბრძოლოდ გაწვევაა, გაღიზიანებაა. ამას დაძვერება შოსდევს, რომელიც რამდენჯერმე მეორდება და დიდხანს გრძელდება, სანამ ერთ-ერთი მებრძოლთაგანი არ დაჰყრის ფარ-ხმალს მიძიმედ დაჭრილი ანდა სულაც უგონოდ მკვდარი. ჭაბუკთა ბრძოლას თან ახლავს მებუკე-მედაფდაფეთა ყიყინის ხმა, მაცურებელთა ხმამალალი შეძახილები, ყრიაშული, იარაღის ჭეხა. ყველაფერი ეს კიდევ უფრო ზრდიდა ბრძოლის აზარტს: „ზახილი იყო და აბჯართა ზედა ცემისა ჭეხა, რომელ აღარა ისმოდა რა ყურთა კაცისათა ვმა და იძრო ქვეყანა“, ნათქვამია ხოლმე ბრძოლა-შეჯიბრის სცენების აღწერისას.

ცხადია, ამ თხრობაში ბევრია გაზვიადებული, ზოგჯერ ზღაპრუ-

14 „ამირან-დარეჯანიანი“, გვ. 56—69.

15 იქვე, გვ. 230.

16 იქვე, 672.

ლიც, მაგრამ ძირითადი ქარგა, უეჭველია, ცხოვრებისეულია. ზოგჯერ-
 ლი და გაზვიადებული ჩანს, მაგალითად, ყოველი შეჯიბრის დასა-
 ბა დამარცხებულის შოკვლით. ამგვარი ტრაგიკული ბოლო გამორი-
 ცხული არ იყო, ისე როგორც მძიმე ტრავმები და დასახიჩრებანი, მაგ-
 რამ, ჩვეულებრივ, გამარჯვებულის გამოვლინება უფრო მშვიდობიანი
 წესითა და რიგით წარმოებდა. მოწინააღმდეგის შოკვლა, როგორც
 „ამირან-დარეჯანიანიდანაც“ ჩანს, უღირსი საქციელი იყო რაინდისათ-
 ვის შეჯიბრის დროს. როდესაც დამარ ლაზნელმა, რომელზეც ნათქვა-
 მია წინასწარვე, რომ მუხთალიაო, შეჯიბრის დროს თავისი მოწინააღ-
 მდეგე, ამირ იამანელი მოკლა (ამირ იამანელს თავიდან ჩაბალახი ჩა-
 მოვარდნია და სანამ დაიხურავდა, ლაზნელმა შიშველ თავში ჰკრა ხმა-
 ლი), „დაუმძიმდათ“, ე. ი. დამწუხრდნენ მეფე და იქ მყოფი ჭაბუკნი
 და „მეფემან საბოძქარი აღარ გამოსცა გამოვიდეს დღენი მრავალნი.
 არცა ინადირეს, არცა იასპარეზეს და აღარცა ნადიმი დაიდევს. უმძი-
 მდა ყუელასა“.

ჩვეულებრივ კი, ამგვარ ასპარეზობათა დროს გამარჯვებულის
 გამოვლენა ხდებოდა ასე: ერთ-ერთი მონაწილეთაგანი უარს იტყოდა
 ხოლმე ბრძოლის გავრძელებაზე. ჭაბუკნი—დორათ დილაში და ორდა-
 ველი შეეჯიბრნენ, „იბრძოლეს დიდი ხანი, წინას ოროლითა და უკანის
 კრმლითა. იბრძოლეს დიდიდგან ვიდრე სალამომდის. აჯობა დორათ
 დილამმან. აზომ, რომ ევრე თქუა ორდაველმან: „აღარა ვიბრძვი“¹⁷.

ყოველივე ზემოთ მოთხრობილი მრავალ მსგავსებას იჩენს ევრო-
 პელ რაინდებს შორის გავრცელებულ საბრძოლო წეს-ჩვეულებასთან—
 ტურნირის სახელით რომ არის ცნობილი. როგორც შენიშნავს ლ. გო-
 ტიე, რაინდული ტურნირები საფრანგეთში იშვა და აქედან გადავიდა
 გერმანიასა და ინგლისში. პირველი ტურნირები, გოტიეს თქმით, ნამ-
 დვილ ბრძოლებს წარმოადგენდნენ, ნამდვილ ომს გვანდნენ: ეს არ
 იყო ორთაბრძოლა, არამედ ხელჩართული ჯგუფური ხასიათის შეჭი-
 დება იყო და იმით განსხვავდებოდა ნამდვილი საომარი ბრძოლისაგან,
 რომ წინასწარ ინიშნებოდა დღე და საათი და ასევე გარკვეულ დროს
 უნდა დამთავრებულიყო. შემდეგ ხანაში ეს იყო ორი მეტოქის ნამ-
 დვილი ღუელი, უეჭველად წესებისა და თავაზის დაცვით, მაგრამ საზა-
 რელი და ხშირად სასიკვდილო. ყველაზე „თავაზიანი“, ყველაზე „დელი-
 კატური“ ტურნირებიც კი დამწუხრებული იყო მრავალრიცხოვანი სი-
 კვდილიანობით. ერთ-ერთ ტურნირზე, მაგალითად, 1240 წელს რომ
 ჩატარდა საფრანგეთში, 60—80 კაცის სიკვდილია დადასტურებული.
 ერთი უბრალო გართობისა და დროსტარებისათვის, ცხადია, ერთობ

17 „ამირან-დარეჯანიანი“, გვ. 547—548.

დიდი მსხვერპლია. მოკლულთა გარდა, მიძიმედ დაშავებულთა და დაჭრილ-დასახიჩრებულთა რაოდენობაც დიდი იყო.

თანდათან ბრძოლის ამ უხეში ფორმებიდან გადადიან უფრო რაფინირებულ სახეობაზე. მკვეთრ წვეტიან შუბებსა და ალესილ პირიან მახვილებს ცვლიან მოზღაგვებული წვეტებიანი და პირდაჩლუნგებული შუბებითა და მახვილებით. სულ უფრო და უფრო ხშირდება ორთაბრძოლები, ხანგრძლივად მიმდინარე, სპექტატორების — მაყურებლების თვალწინ. ასეთ დროს მანდილოსან მაყურებელთათვის საგანგებო ხის პავილიონებსა და ტალავრებს აგებენ. შეჯიბრს თან სდევს ლხინი, ცეკვები, სიმღერა.

ტურნირები, ჩვეულებრივ, მრავალი დღის მანძილზე გრძელდება, ბოლო, დამამთავრებელი შებრძოლება ყველაზე ცხარე და განსაკუთრებით გრანდიოზული იყო ხოლმე. შეიძლება კაცს ერთფეროვანი მოეჩვენოს ბრძოლების აღწერები, მაგრამ იმდროინდელი საზოგადოებისათვის არცერთი შეჯიბრი არ ჰგავდა მეორეს. გამოყენებული იარაღის ნაირსახეობა, ბრძოლის სხვადასხვა განაწესი, შედეგების მოულოდნელობა ინტერესს აღვივებდა და ამწვავებდა. გამარჯვებულებს ძვირფასი ჯილდოები — პრიზები გადაეცემოდათ ხოლმე¹⁸.

XIX საუკუნის ფრანგი მწერალი რუა წიგნში „რაინდობის ისტორია“ ასე აღწერს რაინდულ ტურნირს: ტურნირის დღე საგანგებოდ ცხადდებოდა წინასწარ ერთი ან რამდენიმე თვით ადრე. საგანგებო მსახურები, რომელთაც პეროლდები ერქვათ, ახლო-მახლო ქალაქებს და სოფლებს გამოუცხადებდნენ მოსალოდნელი ტურნირის დღეს და ბრძოლის პირობებს. დანიშნული დღისათვის ტურნირის გამართვის ადგილას თავს იყრიდნენ რაინდები თავიანთი ოჯახებით, მეაბჯრეებით, მსახურებით. საზოგადოების გასართობად მოედინებოდნენ ჟონგლიორები, მოცეკვავენი, მსახიობნი, მედოლენი, მემუსიკენი. აქ თავს იყრიდა ამ ოლქის მთელი თავადაზნაურობა. მეფე ან მთავარი ზოგჯერ მიწვევას უგზავნიდა სხვა მეფე-მთავრებსაც.

საბრძოლო მოედანი ხის გალავნით იყო შემოღობილი. ტურნირის დღეს საასპარეზო მოედნის ახლო-მახლო ადგილები ადრე დილიდანვე ივსებოდა მაყურებლებით, ზოგან შლიდნენ კარებს, მორთულს ყვავილებითა და გირლიანდებით. გალავნის გარშემო ეწყობოდა დასაჯდომი ამფითეატრით, ეწყობოდა მდიდრულად, ფერად-ფერადი ქსოვილებით მორთული ლოქები. თითოეული ლოქის თავზე 4 შუბს ეჭირა წითელი მაუდის ბალდახინი ოქროს ფოჩებით გარშემოვლებული.

მოედანზე გამოდიოდნენ ტურნირის მონაწილე რაინდები თავიანთი მსახურებით. ხალხი მათ გამოჩენას ხმამაღალი შეძახილებით, მი-

¹⁸ L. Gautier, დასახ. ნაშრომი, გვ. 291.

საღმებებით ეგებებოდა. რაინდებს შორის იყვნენ დებიუტანტებიც და ბრძოლებში განთქმული მეომრები, რომელთა გმირულ საქმეებზე ტრუბადურები და მინეზინგერები მოუთხრობდნენ. იყვნენ ისეთი რაინდებიც, ვისაც უარი ჰქონდა ნათქვამი სამეფო გვირგვინზე, საბაგელი და მრისხანე უზურპატორისაგან გამოსხნის სამადლობლოდ რომ შესთავაზა ხალხმა. მაგრამ ამ რაინდთ არ სურდათ ისეთი გვირგვინი და ისეთი ხელისუფლება, რომელიც მათ არ ეკუთვნოდათ დაბადებით. ისინი თავიანთ საგმირო და კეთილ საქმეებს სჩადიოდნენ წმინდა აღთქმის წიგნზე და ჭვარზე მიცემული ფიცის თანახმად და დასაცავად რაინდული მცნებისა — დახმარებოდნენ სუსტთა და შევიწროებულთ, სიკეთე და მოწყალება ეთესათ.

აქ შეიძლება გვეპოვა რაინდები იარაღით დამზობილებულნი, რომელთაც ერთი თასიდან დალიეს შეერთებული სისხლი და დაიფიცეს მარადიული მეგობრობა და ურთიერთდახმარება.

ბოლოს მოედანზე შემოდოდა მეფე მაღალ სამოხელეო თანამდებობის პართა თანხლებით და დედოფალი თავისი ამალით, ყველანი ულამაზესსა და უმდიდრეს ტანისამოსში გამოწყობილნი. როდესაც მეფე და დედოფალი დაიკავებდნენ თავიანთ ადგილებს — გალავანზე აღმართულ ცენტრალურ აივანს, გაისმოდა ჰეროლდმაისტერის საყვირი და სამხედრო თამაშობა იწყებოდა. იმსხერეოდა იარაღი, ბრძოლის სიცხარეში ფარებსა და ქაფებს მოხვედრილი. იარაღის გამოცვლანებადართული იყო 12-ჯერ. მაყურებლები ხმამაღალი შეძახილებით ამხნეებდნენ და აქეზებდნენ მებრძოლთ. ბოლოს მოედანზე ორი მებრძოლი-ღა რჩება და როდესაც ერთ-ერთი მათგანი იმარჯვებს, მაყურებლების შეძახილები და ბუკის საყვირი აგვირგვინებს ამას. გამარჯვებული დამარცხებულ მოწინააღმდეგეს მთელი სულდილობით ებურობა და უმეგობრდება.

ტურნირი რამდენსამე დღეს გრძელდებოდა ხოლმე. იცვლებოდა მხოლოდ იარაღის სახეობანი. ხდებოდა ომის სხვადასხვა შემთხვევათა ინსცენირება: გამაგრებული პუნქტის იერიში, ანდა ხიდის აღება და მისთანა.

ბრძოლა მთავრდებოდა. იწყებოდა ჯილდოს გადაცემა გამარჯვებულისათვის. ჰეროლდები კრებდნენ დამსწრეთა ხმებს, მათ შორის მანდილოსნებისაც, რომელნიც სრულიად კომპენტენტურად ითვლებოდნენ ამ საკითხში. დაითვლიდნენ ხმებს და შედეგებს მეფეს ან უფლისწულს მოახსენებდნენ, რომელიც თავმჯდომარეობდა ტურნირს. ამის შემდეგ მსაჯნი ხმამაღლა, ყველას გასაგონად აცხადებდნენ გამარჯვებული რაინდის სახელს და ჰეროლდები ქება-დიდებათ ამკობდნენ მას. ამას მოჰყვებოდა ზარების რეკვა, საყვირის — ბუკ-დაფდაფათა ცემა, მუსიკა — ციმბალსა და ფლეიტაზე დაკვრა, ტრუბადურებისა

და მენესტერლების სიმღერები. დედოფალი ჯილდოს გადასცემდა გამარჯვებულს და საპატიო გვირგვინით ამკობდა, მეფე სიტყვით მიმართავდა. გამარჯვებული რაინდი საპასუხო სიტყვაში მუხლმოდრეკილი მოწიწებით მადლობას უხდის მეფეს. დამსწრენი ულოცავდნენ გამარჯვებულს, ქება-დიდებას ასხაძნენ, ტაშით აცილებდნენ, ყვავილებს უფენდნენ ფერხთ.

დასასრულს იმართებოდა დიდი ნადიმი, რომელზეც სხეადასხვა სანახაობებს დიდი ადგილი ეჭირა¹⁹.

ფრანგული რაინდობის ამ ჩვეულებათა აღწერილობებში, რომელსაც ლ. გოტიე და რუა იძლევიან შუა საუკუნეთა ფრანგულ მხატვრულ ნაწარმოებებში შემონახული ცნობების საფუძველზე, ბევრი რამ, როგორც ვხედავთ, „ამირან-დარეჯანიანში“ აღწერილ სცენებს მოგვაგონებს. ეს სრულიად მოსალოდნელი და ბუნებრივია. რაინდობა ყველგან რაინდობაა; ფეოდალური საზოგადოება, მათი ზნე-ჩვეულებანი, ყოფა-ცხოვრება, ინტერესები, იდეალები, ყველგან მსგავსია და მსგავსება მით უფრო თვალსაჩინოა, რაც უფრო ახლოსაა ქვეყნებს შორის საზოგადოებრივი განვითარების საერთო დონე.

რაინდული გართობისა და დროსტარების ერთ-ერთი სახეობა იყო ჭადრაკის თამაში. „ამირან-დარეჯანიანში“ ამაზე მითითებას ხშირად ვხვდებით. რაინდთა დროსტარების ერთი ცხადად დახატული სურათი ამ თხზულებიდან: „ნადიმი დაიდვის და იმღერდიან მოშიათნი და იქმოდინ აჯაბთა. ჰკედნიდიან რაინდნი ცხენთა და ზოგნი ჭადრაკთა იმღერდიან, ზოგნი ლუინოსა სმიდიან“²⁰.

ჭადრაკი რაინდების ერთ-ერთი საყვარელი თამაშობათაგანი იყო ევროპაშიც²¹.

ჭაბუკ-მოყმეთა სასპორტო გართობა-თამაშობათა საყვარელი სახეობა ბურთობაა. შარვანშაჰისა და ამირ-მირმანის პატივსაცემად გამართულ თამაშობებს შორის თვალსაჩინო ადგილი ეკავა შეჯიბრს ბურთობაში. სტუმრებთან შეჯიბრში ქართველ მასპინძლებს გაუმარჯვნიათ და მეტოქეთა ქება-დიდება დაუმსახურებიათ. „ისმოდა ქება თვთ ამირ-მირმანისი და დიდებულთა და ჰულამთა მისთა, ვითა: „ერაყსა, ადარბადაგანსა და ერანს ამათებრნი მობურთალნი არ დარჩომილან“, — გადმოგვცემს XII საუკუნის ისტორიკოსი²².

XVIII ს. ისტორიკოსი ვახუშტი ბაგრატიონი თავისი ისტორიული და გეოგრაფიული შრომებისათვის წამძღვარებულ შესავალში — „ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი“, აღწერს რა მრავალ უძველეს

¹⁹ P u a. История рыцарства, 1898, გვ. 104—141.

²⁰ „ამირან-დარეჯანიანი“. გვ. 363.

²¹ L. Gautier, დასახ. ნაშრომი.

²² ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 66—67.

ქართულ ჩვეულებას, იძლევა ცნობას იმ შეჯიბრებათა შესახებ, რომელიც იმართებოდა ხოლმე ძველად სხვადასხვა სახის დღესასწაულებრივად დროს. მაგალითად, აღდგომას, წირვის შემდეგ მეფე „და ყოველი წარჩინებულნი და მცირებულნი“ ესწრებოდნენ „ასპარეზსს“, სადაც „დასვიან საქმეფო თასი ოქროსი ანუ ვეცხლისა ყაბახსა ზედა. დაუწყიან სროლა მას თასსა ისარნი მოყმეთა და ჭაბუკთა და, რომელი ჩამოაგდის ისრითა, მას მისციან თასი იგი. შემდგომად ამისა შექმნიან ბურთობა და, რომელმან მკარემან აჯობის, იყო მკარე-თალარნი სამეფონი, და მისციან მათ თუთოთა თუთო (ეგრევე ქორწილისა. დიდ გამოჩუენებისა დღესა შინა ყვიან ესე ასპარეზსა ზედა)“²³.

ბურთაობაში გაწვრთნილება ჭაბუკ-მოყმის ერთ-ერთ ღირსებად ითვლება („ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით). როსტევეან მეფე ნატრობს, რომ მას დაემსგავსოს ვინმე „მშვილდოსნად, ანუ კვლა ბურთაობითა“²⁴. ტარიელი ასე აღწერს თავის ცხოვრებას ფარსადან მეფის კარზე: ვბურთაობდი და ვნადირობდი, „ვით კატასა ვხოცდი ლომსა“²⁵; „მოსრნის მხეცნი და ნადირნი ისარმან ჩემგან სრეულმან, მერმე ვიბურთი მოედანს მინდორით შემოქცეულმან“²⁶. ბურთის თამაში, მობურთალობა ავთანდილის და ტარიელის თავშექცევისა და ვარჯიშის აუცილებელი კომპონენტი იყო²⁷.

3. „სახიობა“

ნადიმებზე (ჭაბუკ-მოყმეთა ასპარეზობას რომ ახლდა ხოლმე) დიდი ადგილი ეკავა ყოველგვარ სანახაობათა ჩვენებას, სახიობას. აქ სხვადასხვა მუსიკალურ ინსტრუმენტებზე უკრავდნენ მგოსანნი და მუტრიბნი, მუშაითნი და ბახტნი. ასრულებდნენ სიმღერებს, ცეკვავდნენ. ნადიმების აღწერას „ამირან-დარეჯანიანში“, ჩვეულებრივ, თან სდევს ხოლმე გამოთქმები — „იმღერდეს მგოსანნი“²⁸, „დავდევით ნადიმი და დაიწყეს მგოსანთა მღერა“. განცალკავებით იმ დარბაზისაგან, სადაც ნადიმი მიმდინარეობს, მის შორიახლოს, ზოგჯერ მგოსანთა მთელი ორკესტრია მოთავსებული: „იმღერდეს მგოსანნი ჩუენ ვერა ვხე-

23 ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 29—30.

24 „ვეფხისტყაოსანი“, სტროფი 63.

25 იქვე, სტროფი 328.

26 იქვე, სტროფი 333.

27 იქვე, სტროფები 516, 823, 477.

28 „ამირანდარეჯანიანი“, გვ. 77.

დევდით, მაგრამ ვმა ესრე გუესმოდა, ვითამცა ახლოს იდგომილიყვნეს. /
კედელთა გარეთ სადგომი იყო, მგოსანნი მუნ იმღერდეს²⁹. ვერძინული
გინგოქიძეთა

სხვა შემთხვევაში კი ნადიმზე „მგრავლივ მგოსანნი დგეს და იმ-
ღერდეს“³⁰.

მღეროდნენ მგოსანნი ტარიელისა და ნესტან-დარეჯანის ქორ-
წილშიც³¹.

ნადიმზე მგოსან-სახიობთა მონაწილეობის ჩვეულებას აღნიშნავს
ვახუშტი ბაგრატიონიც. ის წერს, რომ სადღესასწაულოდ გაძართულ
სპორტულ შეჯიბრებათა შემდეგ „შექმნიან ნადიმნი და პურობანი
დიდნი მგოსან-სახიობთა“. და კიდევ: საახალწლო ზემის დროს მეფის
სასახლეში „შემდგომად სრულიად სპათა მოლოცვისა შექმნიან პუ-
რობა დიდი, განცხრომითა და სახიობითა“³².

„მგოსანი“ XVI და XIX საუკუნების ლექსიკონებში ახსნილია,
როგორც „ვაჟნი და ქალნი კეთილად მომღერალნი ვმითა სამუსიკოთა
ებანთა და ბარბითთა ზედა“ (საბა). ამ განმარტებას იმეორებს XIX ს.
პირველი ნახევრის ლექსიკოგრაფის ნ. ჩუბინაშვილის განმარტებაც:
„ვაჟნი გინა ქალნი მომღერალნი ებანთა და ბარბითთა ხმითა სამუსი-
კოდათა“.

არ იქნებოდა სწორი ამ განმარტებაში ნახმარი მიმღეობა „მომღე-
რალნი“, ზმნა „მღერა“-დან ნაწარმოები, დღევანდელი მნიშვნელო-
ბით გაგვეგო. „მღერა“ ძველ ქართულში, უპირველეს ყოვლისა, და
უფრო ხშირად ეწოდებოდა დაკვრას, თამაშს, ვარჯიშს და უკვე შემ-
დეგ იმას, რასაც ჩვენ დღეს ვგულისხმობთ³³. ამიტომ „ამირან-დარე-
ჯანიანში“ ნახმარი გამოთქმა — „იმღერდიან მგოსანნი“ აქ უნდა ნი-
შნავდეს არა იმას, რომ მგოსანნი ხმით მღეროდნენ, არამედ იმას, რომ
ისინი უკრავდნენ, უკრავდნენ სხვადასხვა მუსიკალურ ინსტრუმენტებ-
ზე, იყო ეს ჩანგი, ებანი, ბარბითი თუ სხვა. ასე რომ, „მგოსანი“,
თავისი ძირითადი „მინაარსით, ძველ ქართულში არის დაძვერელი და
არა მომღერალი. მაგრამ, ამასთანავე, საგულვებელია ისიც, რომ ინ-
სტრუმენტზე დაკვრის დროს მგოსნები ზოგჯერ ხმასაც აყოლებდნენ
ასრულებდნენ რა საკუთარ სიტყვებზე შექმნილ სიმღერებსაც და ამი-

29 „ამირან-დარეჯანიანი“, გვ. 330.

30 იქვე, გვ. 332.

31 „ვეფხისტყაოსანი“, სტროფი 1464.

32 ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 30.

33 ილ. აბულაძის განმარტებით, „მღერა“ ნიშნავს თამაშობას, ხტომას, ცეკვას და
სხვ. „ძველი ქართული ენის ლექსიკონი“, გვ. 303. დ. ჯანელიძის აზრით, „მღერა“
თავდაპირველად ნიშნავდა „თამაშობას“ (დ. ჯანელიძე, რუსთაველი და სახიო-
ბა, 1967, გვ. 45). XII საუკუნეში „მღერას“ უკვე დღევანდელი მნიშვნელობაც მიუ-
ღია — „ვეფხისტყაოსანში“ ის არაერთხელ არის ნახმარი ასე.

ტომია, რომ დღეს „მგოსანს“ პოეტის მნიშვნელობაც აქვს. მგოსნობა — ინსტრუმენტზე დაკვრა, ზოგჯერ, ხმის აყოლებით საკუთარ ტემპზე, თავის განსაკუთრებულ გავრცელებას სწორედ ამ დროს, ინდულ ხანაში ღებულობს, როდესაც ფართოდ შემოდის ჩვეულება — რაინდულ საგმირო საქმეთა სიმღერით შესხმა-შექება მუსიკალური ინსტრუმენტების თანხლებით.

ერთ პირში შერწყმული მომღერალი, მემუსიკე, პოეტი და ამავე დროს მუსიკის ავტორი, გავრცელებული იყო რაინდული ხანის ევროპაშიც და იქ ასეთი ხელოვანნი ტრუბადურების (სამხრეთ სფრანგეთი), ტრუვერების (ჩრდილოეთ სფრანგეთი), მენესტრელების (ინგლისი) და მინეზინგერების (გერმანია, შვეიცარია, ავსტრია) სახელით არიან ცნობილნი.

ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში, კერძოდ, კ. კუციას ნაშრომში „გუსან-მგოსანთა ხელოვნების საკითხისათვის“. სამართლიანად არის შენიშნული ძველ ქართულ ძეგლებზე დაყრდნობით, რომ „მგოსნის ხელოვნება ძველი ქართული თეატრალური კულტურის შემადგენელ ნაწილსაც წარმოადგენდა“; რომ „მგოსანთა ხელოვნებას არა მარტო უსძენდნენ, არამედ უყურებდნენ, „უჭვრეტდნენ“ კიდევ“³⁴ — მგოსნები ლხინში გამართული წარმოდგენების დროს „იყენებდნენ თეატრალური ქმედობის თითქმის ყველა გამომსახველ საშუალებას — ცეკვას, მიმიკას, პანტომიმას; მათ აქსესუარებში შედიოდა სამკაულები, ნიღბები, საგანგებო სამოსელი და ა. შ.“³⁵

„მღერიან“ (ანუ თანამედროვე ენით — უკრავენ) ნადიმებზე „მუტრიბნიც“. „ვეფხისტყაოსანში“ ნათქვამია: თინათინისა და ავთანდილის ქორწილში „მუტრიბნი მოდგეს ყოველგნით, ისმოდის ხმა წინწილისა“³⁶; ან კიდევ: „შინა დავსხედით ნადიმად მას დღესა მინდორს რებულნი; მომღერალნი და მუტრიბნი არ იყვენეს სულ-და-ღებულნი“³⁷; ფატმანზე ნათქვამია, რომ ის იყო „მუტრიბთა და მომღერალთა მოყვარული“³⁸ („მომღერალნი“, როგორც ჩანს, მოთამაშეებად, სანახაობათა ქმნელად უნდა გავიგოთ).

„ისტორიანსა და აზმანში“ მოთხრობილია, რომ როდესაც თამარ მეფის კარს სელჩუკიანი მფლობელი მუტაფრადინი ესტუმრა, ვითარცა წესი იყო, მას დიდი დარბაზობა მოუწყეს, სადაც წარმოდგენილი

34 კ. კუცია, დასახ. ნაშრომი, კრებ.: „აღმოსავლური კულტურა“, 1960, გვ. 63—64. XI—XII საუკუნეთა საქართველოში თეატრალურ სანახაობათა შესახებ. იხ. დ. ჯანელიძე, რუსთაველი და სახიობა, 1967.

35 კ. კუცია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 66.

36 „ვეფხისტყაოსანი“, სტროფი 1552.

37 იქვე, სტროფი 368.

38 იქვე, სტროფი 1077.

იყო სხვადასხვა სანახაობანი, თამაშობანი და გართობანი, რომელშიც მუტრიბნიც მონაწილეობდნენ³⁹.

სულხან-საბას განმარტებით, მუტრიბი ჩანგზე დამკვრელი ქალია („ქალი მეჩანგე“). ასეთივე მნიშვნელობით აქვს ნახმარი ეს ტერმინი ზერი ეგვატაშვილსაც⁴⁰. ხოლო XII საუკუნის ისტორიულსა და ლიტერატურული ძეგლებიდან პირდაპირ არ ჩანს, რომ მუტრიბნი მაინც-დამაინც ქალი-მუსიკოსები ყოფილიყვნენ, მაგრამ მოულოდნელი აქ არაფერია. საინტერესოა, რომ ევროპაშიც ტრუბადურებად ხშირად ქალი-პოეტები და მემუსიკენი გვხვდებიან.

სიმღერა-დაკვრის გარდა, ნადიმებზე, ჩვეულებრივ, იმართებოდა ხოლმე სხვადასხვა სანახაობანი, „თამაშობანი“, რომელშიც მონაწილეობდნენ ხოლმე ბახტნი და მუშაითნი. ბახტნი მოცეკვავენი იყვნენ⁴¹, მუშაითი კი „თოკზე მოსიარულეს, ჯამბაზს⁴²“, „საბელზე მოთამაშეს“⁴³ წარმოადგენდა. „ვეფხისტყაოსანში“ ნათქვამია, რომ ლხინში საქმეო კარზე „შგოსანი და შოშაითი უხმეს“⁴⁴. „ამირან-დარეჯანიანის“ მოთხრობით, ჭაბუკ-მოყმეთა ნადიმზე „იმღერდიან მოშაითნი და იქ-მოდიან აჯაბთა“⁴⁵; „იმღერდეს მგოსანნი და მოშაითნი აჯაბთა იქ-მოდეს, რომელ ეგეთნი არავის უნახავნი“⁴⁶ ან კიდევ „მოშაითნი მოვიდეს და გააგრძელეს ნადიმი“⁴⁷; „გარდავიჯადეთ ნადიმი... იყო დიდი სიხარული. ბახტნი და მოშაითნი იმღერდეს და განცხრებოდეს“⁴⁸ („იმღერდეს“ ამ შემთხვევაში თამაშს, წარმოდგენის ჩვენებას აღნიშნავს). ამირან დარეჯანის ძე ესტუმრა ჭაბუკ სეფედავლეს, რათა ორთაბრძოლის შეჯიბრებაში გამოეწვია. სეფედავლემ დიდი პატივით მიიღო ამირანი და ჯერ ნადიმების გადახდა შესთავაზა: „ერთსა დღესა პურად შენსა ვიყვნეთ და მეორესა დღესა — ჩემსა. გაყენა ორად მგოსანნი და მოშაითნი და მებუკე-მედაბდაბენი და ბახტნი. ნახევარნი ჩუენ თანა იყვნეს და ნახევარნი — მათ თანა“⁴⁹.

შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მუშაითი არა მხოლოდ თოკზე მოსიარულე, აკრობატი იყო, არამედ კიდევ სხვა საკვირველებათა — „აჯაბთა“ მოქმედიც, ანუ, თანამედროვე ენით რომ ვთქვათ — ოინბაზი

39 ქ. ცხ., გვ. 43.

40 იქვე, გვ. 424.

41 სულხან-საბას განმარტებით — „უცხოებთა მროკაენი“.

42 „ვეფხისტყაოსანი“, 1951, ლექსიკონი, გვ. 279.

43 ს.-ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ლექსიკონი ქართული.

44 „ვეფხისტყაოსანი“, სტროფი 119.

45 „ამირანდარეჯანიანი“, გვ. 363.

46 იქვე, გვ. 320.

47 იქვე, გვ. 331.

48 იქვე, გვ. 539.

49 იქვე, გვ. 464.

(ფოკუსნიკ). „ამირან-დარეჯანიანში“ ზომ ცალ-ცალკეა ნათქვამი „იმ-
დერდიან მოშიათნი და იქმოდინ აჯაბთა“⁵⁰, ე. ო. თოკზეც ვარჯიშო-
ბდნენ და სხვა საოცრებასაც (აჯაბთა) აჩვენებდნენ.

თამარ მეფისა და დავით სოსლანის დაქორწინების გამო გამართულ
ლხინშიც „ისტორიანსა და აზმანის“ მოწმობით „იყო ზმა მგოსანთა და
მუშიათთა“⁵¹. „ზმა მგოსანთა და მუშიათთა“ საზეიმოდ გამართულ
სხვა ნადიმების პროგრამის შემადგენელი ნაწილია ხოლმე ჩვეულებ-
რივ⁵².

ნადიმებზე გამართულ ლხინში მძლავრად გაისმოდა მებუჯე-მე-
დაბდაბეთა დაკვრაც. მებუჯენი და მედაბდაბენი, ბუჯსა და დაბდაბზე
დამკვრელნი, დიდ მონაწილეობას ლებულობდნენ ორთაბრძოლებისა
და ასპარეზობათა ორგანიზაციის საქმეში. მებუჯენი-ბუჯის (საყვირის)
მეშვეობით ბრძოლის დაწყებას ამცნობდნენ ხალხს, ჰკრებდნენ მაყუ-
რებლებს, ბრძოლის დროს კი მედაფდაფენი დაფდაფის (დოლის)
ცეშით აზარტსა და საბრძოლო ხალისს ქმნიდნენ. მებუჯე-მედაფდა-
ფენი, ამას გარდა, ესწრებოდნენ ნადიმებსაც, სადაც შეჯიბრებაში გა-
მარჯვებამოპოვებულთ ქება-დიდებას ასხამდნენ.

„მოვიდეს იგი მებუჯე-მედაბდაბენი, ქება შეასხეს ამირან დარე-
ჯანის ძეს“⁵³, და კვლავ, უკვე სხვა გამარჯვების შემდეგ „მოდგეს მე-
ბუჯე-მედაბდაბენი, შეასხეს ქება და წავიდეს“⁵⁴; „მოვიდეს მებუჯე-
მედაბდაბენი, თაყუანი სცეს და ქება შეასხეს ამირან დარეჯანისძეს...“⁵⁵.
მებუჯე-მედაფდაფეებს საგანგებო სადგომიც აქვთ მიჩენილი სამეფო
სასახლის სიახლოვეს მუშიათებთან ერთად: „სამეფოსა სახლამდის
ზღუდე-შექმნილი იყო სადგომი მებუჯე-მედაბდაბეთა, ძოშიათთა“⁵⁶.
დაბოლოს ტერმინ „სახიობა“-ს შესახებ. „მოვიდიან მებუჯე-
მედაბდაბენი და მგოსანნი, იყო სახიობა“⁵⁷, ნათქვამია ამავე
ძეგლში. უძველეს ქართულ ტექსტებში „სახიობა“ სრულიად
გარკვევით „გალობას“, სიმღერას აღნიშნავს. ასე განხარტავს
მას X საუკუნეშდელ ქართულ ტექსტებზე დაყრდნობით ილ. აბუ-
ლაძე თავის ლექსიკონში. ასე აქვს განმარტებული სულხან-სა-
ბასაც მაგრამ, „სახიობა“ ანდა „სახეობა“, „ისტორიანსა და აზმანში“
რომ გვხვდება, ამ ძეგლის გამოცემისადმი დართულ ლექსიკონში გან-

50 „ამირან-დარეჯანიანი“, გვ. 464.

51 ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 47.

52 იქვე, გვ. 66.

53 „ამირანდარეჯანიანი“, გვ. 290.

54 იქვე, გვ. 297.

55 იქვე, გვ. 303—304.

56 იქვე, გვ. 326.

57 იქვე, გვ. 305.

მარტებულია როგორც „სანახაობა“, „წარმოდგენა“, თამაშობა. მართლაც, ამ ძეგლის მონაცემების მიხედვით, ეს განმარტება სრულიად გამართლებულია. თამარ მეფის პირველი ქორწილის დროს, ნათქვამია ამ საისტორიო თხზულებაში, იყო „სიმრავლენი სახეობათანი... შუება, ძღუნობანი, გაცემანი“⁵⁸; უცხოელი სტუმრის პატივსაცემად გამართულ ნადიმზე წარმოდგენილი იყო „მრავალგუარი სახეობანი“ მუტრიბთა და მოთამაშეთა მონაწილეობით⁵⁹. თამარის მეორე ქორწილის დროს „იყო ზმა მგოსანთა და მუშაითთა სახიობათა“⁶⁰. ამას გარდა, „სახიობას“ ვხვდებით ქამთაღმწერელის თხზულებაშიც. იქ ნათქვამია, რომ მეფე ლაშა-გიორგი იყო „სახიობის მოყუარე, ღვინის მოყუარე და გემოთ მოყუარე“⁶¹; აქაც, საფიქრებელია, ლაშა-გიორგის სანახაობათა (და არა სიმღერის) მოყვარეობაზეა საუბარი.

„ამირან-დარეჯანიანის“ გამოცემისადმი დართულ ლექსიკონშიც „სახიობა“ განმარტებულია ასე: გართობა, თამაშობა, სანახაობა. ეს განმარტება კიდევ უფრო სრულია და რაინდული დროსტარების ზემოთ აღწერილ საერთო სურათს გამოხატავს.

მუსიკოსთა და მომღერალთა, აჯაბის მქმნელთა და „საბელზე მოთამაშე“ აკრობატთა, მოცეკვავეთა და სხვათა მონაწილეობით გამართული წარმოდგენები რაინდულ ცხოვრებას მეტი ბრწყინვალებითა და მიმზიდველობით ავსებდა.

58 კ. კეკელიძის გამ., გვ. 82; ქ. ცხ. II, გვ. 37; ქართული ენის ახსნა-განმარტებით ლექსიკონში „სახიობა“, სრულიად სამართლიანად, ორი მნიშვნელობით არის შეტანილი: 1. სანახაობა, წარმოდგენა, 2. ძვ. მუსიკალურ საკრავთა ხმა ან გლობა; მუსიკა.

59 კ. კეკელიძის გამ., გვ. 86; ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 47. ზოგიერთ ვარიანტში ხელნაწერისა „მოთამაშეთა“ მაგიერ „მუშაითთა“ წერია.

60 ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 47.

61 იქვე, გვ. 156.

თავი VI

ქართული და ევროპული რაინდობა
(მსგავსება და განსხვავება)

ქართულსა და ევროპულ რაინდობას უეჭველ მსგავსებასთან ერთად გარკვეული განმასხვავებელი ნიშნებიც ახასიათებს. მოკლედ შევჩერდებით ზოგიერთ მათგანზე.

რაინდობა ევროპაში შედარებით უკეთ არის შესწავლილი საფრანგეთის, ინგლისის და გერმანიის მიმართ. ყველაზე უფრო განვითარებული ასე ვთქვათ, კლასიკური სახე მან საფრანგეთში მიიღო ჩვენც ძირითადად საფრანგეთში განვითარებულ რაინდობის ტიპს შევადარებთ საქართველოში წარმოქმნილს და განვითარებულ რაინდობას.

ფრანგულ ისტორიოგრაფიაში არაერთი გამოკვლევა მოიპოვება სპეციალურად რაინდობის ისტორიისა და დახასიათებისადმი მიძღვნილი. ზოგიერთი მათგანი დაწვრილებით განიხილავს რაინდულ ზნეჩვეულებებს, ყოფა-ცხოვრებას, კულტურას, იდეალებს. ნაწილი გამოკვლევებისა კი სწავლობს მის ისტორიულ არსს, ფესვებს, მის ადგილს ფეოდალური ქვეყნის ისტორიულ განვითარებაში.

შუა საუკუნეთა საფრანგეთის რაინდული ყოფა დეტალურად აქვს განხილული XIX საუკუნის ფრანგ მწერალსა და მეცნიერს, ჩვენს მიერ ზემოთ უკვე არაერთხელ ხსენებულ ლეონ გოტიეს წიგნში „რაინდობა“ („La Chevalerie“). ეს ნაშრომი მთლიანად ემყარება ცნობებს, რომელსაც ფრანგული საგმირო-სარაინდო მწერლობა — ე. წ. Chansons de Gestes იძლევა. იქ დეტალურად არის განხილული და აღწერილი მომავალი რაინდის ბავშვობის წლები, მისი რელიგიური და მორალური აღზრდა, სამხედრო-სპორტული წვრთნა, სწავლა-განათლება, ჭაბუკობის წლები, სამხედრო და სპორტული გამოცდის სხვადასხვა საფეხურები, სანამ რაინდის მდგომარეობას მიადწევდეს, რაინდად კურთხევა, რაინდის საშინაო ცხოვრება, ყოფა, მისი სახლისა და კარის აღწერა, რაინდის სამხედრო ცხოვრება — ომებსა და ლაშქრობებში მონაწილეობა, რაინდული ტურნირები, ერთი სიტყვით ყველაფერი ის, რაც გასდევს რაინდის ცხოვრებას დაბადებიდან გარდა-

ცვლებამდე და მრავალ საინტერესო ფაქტსა და საყოფაცხოვრებულ დეტალს იძლევა. ამ ნაშრომის ძირითადი ნაკლი, გარდა წყაროების დნეობის ბაზის სიეწროვისა (ემყარება, როგორც უკვე ითქვა, მხოლოდ რაინდულ მხატვრულ ლიტერატურას), არის ის, რომ ნაშრომი ეწევა რაინდული ცხოვრების უადრეს იდეალიზაციას, ხატავს რაინდის იდეალურ ტიპს, როგორც ყოველგვარ სათნოებათა გასახიერებას, რაც, ცხადია, რაინდის რეალური არსისაგან ერთობ დაშორებულია.

სპეციალურად რაინდობისადმი მიძღვნილ ნაშრომთაგან აღვნიშნავ, აგრეთვე, გუსტავ კოენის „რაინდობის ისტორიას შუა საუკუნეთა საფრანგეთში“¹. ეს ნაშრომიც რაინდობის თავისებურ შესხმა-ხოტბას წარმოადგენს, მაგრამ, ამასთანავე, განიხილავს რაინდობას როგორც ისტორიული კატეგორიის წარმოშობას, სხვადასხვა რაინდული წესჩვეულებებისა და ცერემონიების მიმდინარეობას, მათ ისტორიულ ფესვებს და სხვა ამგვარ საკითხებს დაკავშირებულს რაინდობის ისტორიის ამა თუ იმ მხარესთან (მაგალითად, ეკლესიის როლს რაინდობის ევოლუციაში, სამხედრო-საეკლესიო რაინდული ორდენების დაარსების ისტორიას, რაინდობის დეკადანსის მიზეზებს XIV—XV საუკუნეებში და სხვა).

დაახლოებით ამავე ტიპის ნაშრომებია ლა კიურნ დე სენტ-პალეს ორტომიანი წიგნი, ჯერ კიდევ XVII საუკუნეში, 1757 წელს გამოცემული — „მოგონებანი ძველ რაინდობაზე“², ან კიდევ რუას ნაშრომი „რაინდობის ისტორია“³, თარგმნილი რუსულ ენაზეც⁴. ყველა მათგანს ერთი რამ საერთო აკავშირებთ — ისინი არ შეიცავენ რაინდობის როგორც გარკვეული სოციალური მოვლენის და სოციალური კატეგორიის მეცნიერულ ანალიზს და უმთავრესად რაინდული ყოფის აღწერას, რაინდული იდეალების გადმოცემას იძლევიან. ამგვარი ტიპის ნაშრომთაგან რამდენადმე განსხვავდება ანატოლ დე ბარტლემის ნაშრომი „რაინდობის განმარტებისათვის“, გამოქვეყნებული გასული საუკუნის 60-იან წლებში⁵. ნაშრომში ვხვდებით საინტერესო დაკვირვებებს რაინდობის აღმნიშვნელ ტერმინოლოგიურ საკითხებთან დაკავშირებით.

რაინდობის არსის მენციერულ ანალიზს ვბოლოობთ თანამედროვე

¹ G. Co hen, Histoire de la Chevalerie en France au Moyen Age, 1949.
² Mémoires sur l'ancienne Chevalerie, par La Curne de Sainte-Palaye, Paris, 1757.
³ P u a, История рыцарства?—1898.
⁵ Anatole de Barthelemy, De la qualification de chevalerie, Revue nobiliaire historique, t. IV, Paris, 1868, p. 1—13; 18—132.

ფრანგი ისტორიკოსების — მ. ბლოკის⁶, ე. დიუბის⁷, რ. ბუტროუსის⁸ და სხვათა ნაშრომებში, აგრეთვე რუსი მედიევისტის ი. ბენკოვსკის⁹ ტნის გამოკვლევებში⁹.

ფრანგული რაინდობას ისტორიის საკითხები განსაკუთრებით ვრცლად მიმოხილული აქვს მარკ ბლოკს, რომელმაც, ი. ბესმერტნის თქმით, განაზოგადა XX საუკუნის პირველი ორმოცწლეულის მრავალი ცალკეული გამოკვლევა და დიდი ნაბიჯი გადადგა ფეოდალური განვითარების ზოგიერთი მნიშვნელოვანი პროცესის გარკვევაში¹⁰.

ნაშრომში „ფეოდალური საზოგადოება“ მ. ბლოკს ცალკე გამოყოფილი აქვს თავი — „რაინდობა“, სადაც ძირითადად ორი საკითხია გარჩეული — რაინდად კურთხევის ცერემონია და რაინდული კოდექსი¹¹. მაგრამ, ამას გარდა, ამ ორტომიან გამოკვლევაში (განსაკუთრებით I ტომის მეოთხე თავში), მრავალ სხვა საინტერესო დაკვირვებას და დასკვნას ვპოულობთ ფრანგული რაინდობის შესახებ¹².

(ისტორიოგრაფიაში მიღებული აზრით, რაინდობა ევროპაში (მხედველობაშია საფრანგეთისა და რაინისპირა ტერიტორია) ძირითადად X საუკუნისათვის ყალიბდება. რაინდობა ამ დროს ეს არის ცხენოსან მეომართა რაზმი, მეფე-მთავართა სამხედრო სამსახურში მყოფი, რომლის წევრები ფლობენ ამ უკანასკნელთაგან მიღებული მიწის ნაკვეთებს — ფეოდეებს, რაც საშუალებას აძლევს მათ მთელი თავიანთი დრო სამხედრო წვრთნისათვის მიეძღვნათ, ჰყოლოდათ საბრძოლო და სათადარიგო ცხენები და ძვირად ღირებული აღჭურვილობა.

X—XI საუკუნეების საფრანგეთში რაინდული რაზმის წევრად ყოფნა არ იყო დაკავშირებული იურიდიულ პრივილეგიასთან და რაინდად შესვლას რაიმე დაკანონებული ფორმა არ ახასიათებდა. რაინდად გახდომა შეეძლო ყველა თავისუფალ ადამიანს, რომელსაც იარაღის ტარება შეეძლო და იყო ფეოდის მფლობელი ან კიდევ ასეთად

⁶ M. Bloch, La société féodale, t. I—II, 1930—1940.

⁷ G. Duby, Situation de la noblesse en France au début de XIII s., 1969; მისევე — Les origines de la Chevalerie, 1968; ეს ორივე ნაშრომი შესულია ე. დიუბის ნაშრომთა კრებულში: Hommes et structure du moyen âge, Paris, 1973; მისევე — Guerrier et paysan, Paris, 1973.

⁸ P. Boutruche, Seigneurie et féodalité, t. I—2, 1968—1970.

⁹ Ю. Л. Бессмертныи, Феодалная деревня и рынок в Западной Европе XII—XIII вв., 1969, с. 146; Причины воинственности средневековых рыцарей, ж. Вопросы истории, 1965, № 7.

¹⁰ Ю. Л. Бессмертныи, Феодалная деревня и рынок в Западной Европе XIII вв., 1969, с. 146.

¹¹ La Société féodale, t. I, გვ. 46—57.

¹² იქვე, გვ. 58—98.

განდებოდა — ფეოდალური მფლობელი შეიქნებოდა. გარკვეული დროიდან პრაქტიკაში შემოდის რაინდად მიღებასთან დაკავშირებით ცერემონია: რაინდობის მაძიებელს რომელიმე, შედარებით სწორი რაინდი იარაღს გადასცემს, რასაც მოსდევს ხელის გულით დარტყმა მაძიებელის კისერზე ან ლოყაზე¹³. მარკ ბლოკი წერს, რომ ამ ცერემონიის ხსენებას ფრანგული დოკუმენტები XI საუკუნის მეორე ნახევრიდან იწყებს. ფიქრობენ, რომ აღნიშნული ცერემონია მომდინარეობს ძველ გერმანულ ტომებში გავრცელებული ჩვეულებიდან, რომელსაც ტაციტუსი აღწერს: სრულწლოვან ასაკს მიღწეულ ახალგაზრდას, როდესაც მას იარაღის ტარების უფლება ეძლეოდა, საჯარო კრებაზე ვინმე უხუცესთაგანი, ანდა ოჯახის მამა გადასცემდა იარაღს და თან ზემოაღწერილ დარტყმასაც მიაყენებდა ხოლმე. ეს იყო საომარი ნათლობის მსგავსი რიტუალი, რომელიც რაინდად კურთხევის ცერემონიალში იჩენს თავს გარკვეული დროიდან¹⁴. შემდეგ, იმისდაკვალად, რომ რაინდული შეგნება კიდევ უფრო გამოკვეთილ სახესღებულობს, რომელიც მკვეთრად თიშავს რაინდს იარაღს გარეშე დარჩენილი მასისაგან და ამ მასის ზევით აქცევს მას, ამგვარ გაერთიანებაში შესვლის ფორმალური აქტით სანქციონირების საჭიროება უფრო ძლიერად იგრძნობა. ამგვარი აქტის ძალით კიდევ უფრო მკვეთრად უნდა გახაზულიყო მდგომარეობის ცვლილება, რაც რაინდად შესვლას სდევდა. ამიტომაც, რომ რაინდად კურთხევის ცერემონიალი თანდათან სულ უფრო რთულდება. თუ საწყის ეტაპზე ტერმინი „რაინდი“ გაიგებოდა როგორც ფაქტიური მდგომარეობა — სამსახური კაცისა ცხენითა და სრული საბრძოლო შეიარაღებით იმ პირის სასარგებლოდ, ვისგანაც ფეოდალი უჭირავს, ახლა ყოველივე ამას გარდა, რაინდად გადაქცევისათვის რთული ცერემონიის შესრულებაა საჭირო, ცერემონიისა, რომლითაც რაინდს უკვე, ასე ვთქვათ, განაწესებენ. აქ აღსანიშნავია, აგრეთვე, ეკლესიის როლის გაძლიერება ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ეკლესია უკვე უშუალოდ და ძლიერ აქტიურად მონაწილეობს რაინდის კურთხევის ცერემონიალში. ცერემონიალი იწყება ხმლის დალოცვით: მომავალი რაინდი თავის ხმალს ეკლესიის საკურთხეველზე დებდა. ამ ექსტს თან სდევდა ლოცვა. იარაღის კურთხევა ერთგვარი წინასიტყვაობა იყო. ამის შემდეგ ხდებოდა კაცის რაინდად კურთხევა — სრულდებოდა საეკლესიო ლიტურგია, რომელიც მთავრდებოდა სამღვდელო პირის მიერ ახლად ნაკურთხი რაინდისათვის იარაღის გადაცემით. შემდეგ ყოველივე ამას მოსდევდა, ჩვეულებრივ, ზეი-

¹³ La Société féodale, t. I, გვ. 46.

¹⁴ A. de Barthélemy, დასახ. ნაშრომი, გვ. 4.

მი, სპორტული შეჯიბრებანი, რომელიც საბოლოოდ ნადიმით მთავრდება.

თანდათან ცერემონიალი კიდევ უფრო რთულდებოდა. მას შემდეგ ტებოდა კურთხევის წინა ღამის მარტობაში, ეკლესიის მყუდროებაში გატარება, ღამისთევა, რასაც მოჰყვებოდა რიტუალური აბაზანის მიღება და სხვა.

აღწერს და ანალიზს უკეთებს რა ამ ცერემონიალს მ. ბლოკი, აქვე აღნიშნავს იმასაც, რომ არცერთი ამ რელიგიური რიტუალთაგანი არასოდეს ყოფილა რაინდად კურთხევისათვის სრულიად აუცილებელი. სხვადასხვა გარემოებანი, ამასთანავე, ხშირად ხელს უშლიდა მათ შესრულებას.

მ. ბლოკის თქმით, კურთხევის ამგვარი სახეობა XII საუკუნის შუისათვის ისახება¹⁵.

ქართულ საისტორიო წყაროებს არ შემოუნახავს პირდაპირი ცნობები იმის შესახებ, სრულდებოდა თუ არა საქართველოში ახალგაზრდის მოყმე-ჭაბუკად მიღების ცერემონია. ცნობათა არარსებობა ჯერ კიდევ არ ნიშნავს ფაქტის უეჭველ უარყოფას, მით უფრო, რომ აღებული ეპოქიდან ძალიან მცირე დოკუმენტური წყაროა მოღწეული ჩვენამდე და, ამდენად, აღნიშნული ტიპის ცერემონიების შესახებ ცნობების არარსებობა, შესაძლოა, შემთხვევითიც იყოს. მაგალითად, ევროპისათვის დეტალურად არის ცნობილი და მრავალჯერ აღწერილი ნარატიულ, დოკუმენტურ თუ სხვა ხასიათის წყაროებში ხელოვნების ძეგლებზე ის ცერემონიალი, რომელიც სრულდებოდა ვასალად მიღებისას. მას „ომაჟი“ ეწოდებოდა და დროთა მანძილზე ის სულ უფრო რთულდებოდა, დაემატა საეკლესიო რიტუალიც — სახარებაზე ფიცის წარმოთქმა, ე. წ. „ფუა“ („foi“). საქართველოში კი არც ამ ცერემონიის არსებობაზე გავგაჩნია პირდაპირი ცნობები, მაგრამ ამის გამო არავინ არ უარყოფს ვასალიტეტს ფეოდალურ საქართველოში. ის უდავო ფაქტია აქ. ასე რომ, გარკვეულ მოვლენასთან დაკავშირებული ცერემონიალის შესრულება-არშესრულება თვით მოვლენის არსებობა-არარსებობას, ცხადია, ვერ განსაზღვრავს.

რაც შეეხება რაინდად კურთხევის ცერემონიალს ფეოდალურ საქართველოში, ზოგიერთი არაპირდაპირი ცნობა მიუთითებს, რომ რაინდობაში შესვლას აქ გარკვეული, თუნდაც მარტივი რიტუალი ახლდა ხოლმე თან.

იარაღის სახეიმო გადაცემა საგანგებო შემთხვევებთან დაკავშირებით ფეოდალურ საქართველოში, საერთოდ, ფართოდ ყოფილა გა-

¹⁵ მ. ბლოკი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 46—53.

ვრცელბული. ისტორიული წყაროები მოწმობს, რომ ეს აქტი მეფედ კურთხევის ცერემონიალის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი რამდენადაც მეფე უზენაეს მთავარსარდლად ითვლებოდა. იარაღის გადაცემა შედიოდა მეფის მიერ მსხვილი ფეოდალის ერისთავად დადგენის ცერემონიაშიც¹⁷ — ესეც იმიტომ, რომ ერისთავი სამხედრო წინამძღოლი იყო თავის საერისთავოში. ბუნებრივი იქნებოდა დაგვეშვა, რომ ახალგაზრდა კაცის რაინდად ნათლობასაც იარაღის საზეიმოდ გადაცემა ახლდა. მაგრამ თითოეული ასეთი კერძო შემთხვევა იმდენად ხშირი იყო და თითოეული რაინდის ასეთად კურთხევის მნიშვნელობა არ იყო იმდენად დიდი, როგორც ვთქვათ, მეფედ კურთხევა, ანდა რომელიმე ფეოდალის მსხვილ მოხელედ დალოცვა, რომ აუცილებლად შემოგვრჩენოდა წერილობითი ცნობები ახალგაზრდა კაცის სარაინდო საქმეთა სარბიელზე კურთხევის ცერემონიათა ჩატარების შესახებ. მეორე მხრივ, არსებობს ძველი ქართული წყაროების ერთი მეტად საინტერესო გამოთქმა — „თაყვანისცემა“. „თაყვანისცემა“ არ იყო მხოლოდ რაღაც სულიერი გრძნობების გამოხატველი ცნება, როგორც ის გვესმის დღეს, ის გარკვეული რიტუალის აღმნიშვნელი ტერმინიც უნდა ყოფილიყო.

სიტყვა „თაყვანისცემის“ („თაყვანისცემის“) თავდაპირველი მნიშვნელობა, როგორც თვით სიტყვა გვიჩვენებს, „თავის მიწაზე ცემა“, ჟესტი, რომელსაც მიმართავდნენ უაღრესი და უმორჩილესი პატივისცემის გამოსახატავად. თანდათან ეს პირვანდელი მნიშვნელობა ფართოვდება და უძველეს ქართულ საღვთისმეტყველო ტექსტებში ის უკვე ლოცვასაც გულისხმობს¹⁸ თავის მიწაზე ცემასთან ერთად.

XI—XII საუკუნეებში, ქართულ საისტორიო თხზულებებში გამოთქმა „თაყვანისცემა“, „თაყვანისცა“ უნდა გულისხმობდეს უზენაესი ხელისუფლებისადმი, მეფისადმი მისი ხელქვეითისაგან მორჩილებისა და უდაბლესი სამსახურის გამომხატველ რაღაც ცერემონიას. ეს ცერემონია, საფიქრებელია, მარტო წელში მოხრასა და თავის მიწაზე დადებით ანდა მუხლის მოდრეკით არ გამოიხატებოდა და, როგორც მინიმუმი, სიტყვიერ მიმართვას, გარკვეული ფორმულის წარმოთქმასაც გულისხმობდა, როგორც ჩანს. ამიტომაც, რომ ისტორიულ წყაროებში თაყვანისცემის ხსენებას ზოგჯერ უშუალოდ მოსდევს თაყვანისმცემლის მხრიდან ზემდგომი, თაყვანისცემული პირის მიმართ ქება-შესხმა და თავის შევედრებაც. მეფე დავით სოსლანს, განძას მი-

¹⁶ ქსდ, ტ. II, № 20, გვ. 51, 53.

¹⁷ იქვე, № 37, გვ. 102; ვახუშტი ბაგრატიონი, ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი, ქ. ცხ., ტ. 4, გვ. 32.

¹⁸ ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, გვ. 174.

სულს, მიეგებნენ „დიდებულნი და ვაჭარნი, ყადი და მულიმნი, დავო-
ლომით მიწა-ქნით თაყუანისმცემელთა შეასხეს ქება დავით მეფესა და
და ცრემლით მოქენეთა შეავედრეს თავნი თუსნი და შეილნი“¹⁹. ე. ი.
საკუთრივ თაყუანისცემას — „მიწა-ქნით დაერდომას“, მოჰყვა ქების
შესხმა და თავის შევედრება, რაც ყმობას, ქვეშევდრომობის აღიარე-
ბას უდრიდა.

გამარჯვებულ მეფე დავით სოსლანსვე ეახლნენ შარვან-შაჰი და
ამირ-მირმანი: „თაყუანის-ცეს, დალოცეს და ქება შეასხეს მეფესა და
ბუმბერაზთა მისთა“²⁰. მაშ, აქაც თაყუანისცემას მოსდევს დალოცვა,
ქების შესხმა.

საინტერესოა „თაყუანისცემისაგან“ ნაწარმოები ზმნა — „ითა-
ყუანა“. „ისტორიანი და აზმანის“ ავტორი გადმოგვცემს, რომ მეფე
გიორგი II-მ ქალაქი ანისი უბოძა თუსსავე შემამულესა და ითაყუანა
თავისა „თუსის ყმად“²¹. მაშასადამე, ნება მიეცა ანისის მფლო-
ბელს თაყუანი ეცა მეფისათვის, ე. ი. მორჩილების აღმნი-
შნელი გარკვეული ცერემონია შეესრულებინა, რის შემდეგაც
მეფე მას თავის ყმად აღიარებდა. „ამირან-დარეჯანიანში“ ნათ-
ქვამია, რომ გამოჩენილ რაინდს მზეჭაბუკს ეახლა ექვსი ჭაბუკი —
„მოვიდა თაყუანის-სცეს ყმად“. მზეჭაბუკმა, თავის მხრივ, მათ „სა-
ბოძუარი და საკარგავი უბოძა“, რის შემდეგაც ეს ექვსი ჭაბუკი „იყ-
ვნეს და მსახურებდეს ერთგულად“²² ამ თავიანთ ახლად შეძენილ პა-
ტრონს. ამ სიტყვებით, ეპოქისათვის დამახასიათებელი პატრონყმური
ურთიერთობის დამყარების მთელი რიტუალია გადმოცემული.

„თაყუანის-ცემის“ ცერემონიალი, როგორც ხედავთ, ყმად თავის
შევედრების, ყმობაში შესვლის აქტს სდევდა თან, მაგრამ არამარტო
ყმად შესვლას.

მეტად საინტერესოა ამ მხრივ გამოთქმა „ითაყუანა“ დარბაზის
ყმად მიღებასთან დაკავშირებით ნახმარი. „ისტორიანი და აზმანის“
ავტორი მოგვითხრობს, რომ თამარ მეფემ ამირსპასალარ ზაქარია
მხარგრძელის უმცროსი შვილი ივანე „ითაყუანა დარბაზის ყმად“. ზმნა
„ითაყუანა“ დარბაზის მცველთა რაზმში ახალი წევრის შეყვანასთან
დაკავშირებით ნახმარი, აგრეთვე გარკვეული ცერემონიალის შესრუ-
ლებას უნდა გულისხმობდეს.

ამ თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა აგრეთვე XII საუკუნის
შუა ხანების ძეგლის, ფავნისის ეკლესიის კედლის მხატვრობაში ასა-
ხული ერთი სცენა: წმინდა გიორგი აკურთხებს მის წინაშე მლოცველ-

19 ქ. ცხ. II, გვ. 72.

20 იქვე.

21 იქვე, გვ. 15.

22 „ამირან-დარეჯანიანი“, გვ. 605.

თა პოზაში მდგომ პირებს — ფეოდალებს. წმინდანსაც და მის წინაშე მდგომ ფეოდალებს ახლავთ სამხედრო საქურველი — მახვილი ფარი. ფეოდალთ მოსავთ მდიდრული ტანსაცმელი, ნახევრად საერო და ნახევრად სამხედრო.

ხელოვნებათმცოდნე ე. პრივალოვას თქმით, რომელსაც დეტალურად შესწავლილი აქვს ძეგლი, ეს სცენა იმით გამოირჩევა, რომ აქ იგრძნობა სამხედრო რეგალიების განსაკუთრებული, სავანგებო ხაზგასხმა. ამ სცენაში წმინდა გიორგისთან ერთად მონაწილეობენ სხვა წმინდანი მეომრებიც — თევდორე და დიმიტრი. წმინდა გიორგი, აღნიშნავს ე. პრივალოვა, მოქმედებს, აკურთხებს, ხოლო წმინდანები — თევდორე და დიმიტრი, ესწრებიან ამ აქტს²³. მისივე აზრით, აქ ყოველგვარი საფუძველი გვაქვს ვილაპარაკოთ საქურველის გამოხატვის რიტუალურ ხასიათზე, მის განსაზღვრულ სიმბოლურ მნიშვნელობაზე — „ქრისტეს მეომარი და ეკლესიის პატრონი გიორგი აკურთხებს ფეოდალებს და მათ იარაღს საომარ საგმირო საქმეებზე. ეჭვი არ არის, რომ აქ იარაღის კურთხევასთან გვაქვს საქმე²⁴.

თუ მივიღებთ მხედველობაში იმას, რომ წმინდა გიორგი, როგორც ამ ნაშრომის ბოლო თავში შევეცდებით ვუჩვენოთ, ქართველ რაინდობას თავის მფარველ წმინდანად ჰყავდა შერაცხილი, შესაძლოა, ამ სცენაში დავინახოთ ანარეკლი იმ რიტუალისა, რომელიც ფეოდალის რაინდად მიღებისას სრულდებოდა და შემდგომი პირის მიერ იარაღის გადაცემასა და კურთხევაში მდგომარეობდა.

XI საუკუნის ბოლოდან საფრანგეთის რაინდობის ისტორიაში აღინიშნება კიდევ ერთი მეტად მნიშვნელოვანი მომენტი — იშლება განსხვავება რაინდობასა და მაღალ ფეოდალურ არისტოკრატიას შორის და რაინდობა ამ დროიდან მოიცავს უკვე მთელ ფეოდალთა კლასს. ეს თვალსაზრისი განვითარებულია როგორც მ. ბლოკის ნაშრომში, ასევე ე. დიუბის და სხვათა ნაშრომებში²⁵.

მ. ბლოკისა და ე. დიუბის მიხედვით დოკუმენტურად დასტურდება, რომ XI საუკუნიდან საფრანგეთში იწყება და მთელი საუკუნის

²³ E. J. Привалова, Павниси, 1977, გვ. 42—44.
²⁴ იქვე, გვ. 52.

²⁵ აღენიშნავ ზოგიერთ მათგანს: M. Block, La soeieté féodale; L. Genicot, Les recherches relative à la noblesse médiévale, Bulletin de la classe de lettres et des Science morale et politique. 1975, t. 61, p. 45—68; G. Duby, Hommes et structures du Moyen Age, Paris, 1973, გვ. 325—343; G. Duily, Lignage, noblesse et chevalerie au XII s. dans la région maconaise: Une revision, Annales. Economie. Sociétés. Civilisation, 1972, p. 803—823; P. Van Luyn, Les milités dans la France du XI s., Le moyen âge, 1971, t. 77, № 1, 2. და სხვ.

მანძილზე წარმოებს რაინდობის ცნების თანდათან გაფართოება და ამ ცნებაში ფეოდალთა კლასის საშუალო და წვრილ ფენებთან ერთად მისი უმაღლესი ფენის გაერთიანება. Miles-ი, რაინდობის აღმნიშვნელი ლათინური ტერმინი, ისე როგორც ლათინურიდანვე მომდინარე შუა ფრანგული ტერმინი chevalier (caballeria) XI საუკუნის ბოლოდან მთელ „კეთილშობილთა“ კლასის, ნობლესის სინონიმი ხდება.

როგორ მოხდა ამ ცნების ესოდენი გაფართოება? ე. დიუბის მოცემული აქვს ამ მოვლენის ორი ძირითადი მიზეზი. ე. დიუბის თქმით, XI საუკუნისათვის მაღალი ფეოდალური საზოგადოება საფრანგეთში ორ ნაწილად დაიყო. ერთი მათგანი, უფრო მცირერიცხოვანი, ელიტა, ატარებდა ლათინურ ტიტულს dominus (ფრანგული — sire, ქართული, შესატყვისი — «ბატონი»). ფეოდალთა ეს ნაწილი ფლობდა საკუთარ ციხე-სიმაგრეებს, ფლობდა სენიორალურ უფლებებს. მეორე ნაწილი, ფეოდალთა ფართო მასა — chevalier, ანდა milites, სოციალურად და ეკონომიურად შედარებით დაბლა იდგა. ეს უკანასკნელნი პირველთ ექვემდებარებოდნენ, მათ გარკვეული ვალდებულებანი ეკისრათ ამ მაღალი სენიორების წინაშე, ქმნიდნენ მათ კარს, ლაშქრობა-ომების დროს თავიანთი სენიორების მხარეზე იბრძოდნენ. მეთერთმეტე საუკუნის შემდეგ (ზოგან XII საუკუნის დამდეგისათვის, ზოგან უფრო ადრე), განსხვავება ფეოდალთა ამ ორ ნაწილს შორის თანდათან და საკმაოდ სწრაფად იშლება. ეს ცვლილება გამოხატულია იმ დროინდელ ტერმინოლოგიაში. ტერმინი milites და chevalliers იქცევა უკვე საერთოდ კეთილშობილთა — noblesse-ის სინონიმად. ამავე დროს, უმაღლესი სენიორებისათვის დიდი მნიშვნელობის ამბავი ხდება რაინდად (chevallier-ედ) კურთხევა, რაინდული შეიარაღებით აღჭურვა. ისინი თავს იმყოფენ ამ ზედწოდებით — chevalier. ე. დიუბის მოჰყავს მაგალითი: XII საუკუნის წყარო — „L'histoire des comptes des Guines“ („გრაფ გინების ისტორია“), საუბრობს ამ მაღალი საფეოდალო სახლის ახალგაზრდა წევრზე, რომელიც dominus-ად იწოდება და ამავე დროს ყოველ ღონეს ხმარობს, რომ გახდეს miles-ი, რაინდი. მას აღარ ყოფნის, რომ იყოს „sire“ (ე. ი. ბატონი), წერს ე. დიუბი. მას ამას გარდა ჭირდება (და ეს არის მისთვის მთავარი), იწოდებოდეს chevalier-ედ, რაინდად. მეორე მაგალითი — ერთ-ერთი მთავრის (prince) დედა თავისი კარტულარიის პრეამბულაში, სხვათა შორის, შენიშნავს, რომ მისი შვილები, ერთი ეპისკოპოსია, ხოლო მეორე — შევალიე. ერთი სიტყვით, შევალიეს ანუ რაინდის ტიტულს ახლა ატარებენ მაღალი სენიორები, ციხე-სიმაგრეთა მფლობელები — შატელენები. მეორე მხრივ, რიგითი რაინდები ისწრაფვიან თავიანთი ადგილსამყოფელი, მამული მიამსგავსონ მაღალი არისტო-

კრატის მამულსა და კარ-მიდამოს. აგებენ ციხე-კოშკებს, უკეთებენ ღრმა თხრილებს, იმ დროს, როდესაც მათ არავითარი საშიშროება არ ემუქრებოდათ, ქვეყანაში მშვიდობა სუფევს. სუსტდება საქორწინო სიგვრეგაცია უმაღლეს არისტოკრატისა და ფეოდალთა ფართო მასებს შორის.

აღნიშნული დაახლოება-შერწყმის საფუძველი, როგორც აღნიშნავს უ. დიუბი, დაკავშირებულია შემდეგ მოვლენებთან: რეგიონების მეთაურები (მეფე, ჰერცოგი, გრაფი) იწყებენ მსხვილი არისტოკრატის უფლებათა შეკვეცას. ჯარის შეკრება, უმაღლესი სასამართლო — უზენაესი ძალაუფლების ხელთ გადადის. მეორე მხრივ — რიგითი რაინდები გლეხთა სენიორალური ექსპლუატაციის უფლებებს იძენენ რეგიონის მეთაურთა ხელისშეწყობით, რომელნიც რაინდების მიზიდვით და უმაღლესი არისტოკრატის დამდაბლებათ არიან დაინტერესებულნი.

ამავე დროს მრავალი რამ არის საერთო, რაც მთელ ფეოდალთა კლასისათვის არის დამახასიათებელი და მეტად არსებითიც, კერძოდ ის, რომ ეს ის ნაწილია საზოგადოებისა, რომელიც თვითონ კი არ აწარმოებს, არამედ გლეხთა ექსპლუატაციის ხარჯზე ცხოვრობს. გარდა ამისა, მნიშვნელოვანია მეორე ასპექტიც — ზნე-ჩვეულებანი, ცხოვრების წესი. მიწისმფლობელი — წარჩინებულია ის თუ რიგითი ფეოდალი, — უპირველეს ყოვლისა, მეომარია. სამხედრო საქმე მთლიანად ამ კლასის ხელშია. მარჯ ბლოკი წერს, რომ ამ დროისათვის უკვე საესებით გამოძულებულია ცნობილი თეორია, რომლის თანახმადაც აღამიანთა საზოგადოება სამ კატეგორიად (ordines) იყოფა — ვინც ლოცულობს, ვინც იბრძვის და ვინც შრომობს. მეომართა ამპარტავენება, განაგრძობს ბლოკი, სამღვდელოებაზე მალა აყენებდა თავს. ისინი ხომ ყოველგვარი სიკეთის დამცველები არიან, მათ შორის ღვთისა და ყოველივე ღვთის გაჩენილისაც, აგრეთვე სამართლისა და სამართლიანობისა. ეს სიამაყე, ბლოკის თქმით, მათი კლასობრივი შეგნების არსებითი ინგრედიენტი იყო. ომი იყო მათი არა უბრალოდ ვალდებულება სენიორისა თუ მეფის მიმართ, არამედ ის მთელი მათი არსებობის დედააზრი.

აღნიშნული მოვლენები დამახასიათებელია XII საუკუნის ქართული ფეოდალური საზოგადოებისათვისაც. ქართული სიტყვა „ყმა“ (ვასალი), ადრე რომ დამორჩილებულს, დამოკიდებულ პირს აღნიშნავდა, თანდათან, როგორც ზემოთ ვუჩვენებდით, საერთოდ ფეოდალური კლასის ზოგად სახელად იქცა წარჩინებული თუ დიდებული ფეოდალების და მეფე-უფლისწულთა ჩათვლით. „ყმის“ ამგვარი ტერმინოლოგიური ტრანსფორმაციაც მკიდრო კავშირში ჩანს იმ მნიშვნელობასთან, რომელსაც ლაშქრობა, სამხედრო სამსახური იძენს ფეოდალ-

თა კლასისათვის საერთოდ. ივ. ჯავახიშვილი „ქართული სამართლის ისტორიაში“ აღნიშნავდა, რომ ქართული რაინდობა იმ მხრივაც დასავლეთეურობულს, რომ საქართველოშიც „ლაშქარში“ ყოფნა სამსახური მარტო მოქალაქეობრივი მოვლენა კი არ იყო, არამედ საპატიო და საამაყო უფლებად ითვლებოდა ყოველი კეთილშობილი ადამიანისთვის“²⁶. ეს ის ერთ-ერთი თვალსაჩინო ნიშანთაგანია, რომელიც საერთოა მთელი ფეოდალთა კლასისათვის და განმასხვავებელია საზოგადოების დანარჩენი ნაწილისაგან. რაინდობის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მნიშვნელობის ზრდის შედეგად, ერთი მხრივ, ხოლო, მეორე მხრივ, ფეოდალთა ზედა ფენის სენიორალური უფლებების შეზღუდვასთან ერთად, რასაც სამეფო ხელისუფლება ატარებს თანამიმდევრულად სახელმწიფო ცენტრალიზაციისათვის ბრძოლის პროცესში, ხდება ფეოდალთა კლასის ამ ორი ფრთის ერთგვარი დაახლოება, რაინდული ცხოვრების წესისა და იდეალის მთელი ფეოდალური საზოგადოებისათვის მიმზიდველ წესად და იდეალად გადაქცევა. რუსთაველის ცნობილი სიტყვებიც — „მუშა მიწყვიტ მუშაკობდეს, მეომარი გულოვნობდეს“ მთელი საზოგადოების ამ ნიშნით დაყოფას გამოხატავს და სამღვდლოებასაც თუ დაუვმატებთ, სწორედ იმ სამ ძირითად კატეგორიას გამოხატავს, რომელიც დამახასიათებელია შუა საუკუნეების ყველა განვითარებული ფეოდალური საზოგადოებისათვის.

საერთო სოციალური საფუძველი, ბუნებრივია, მსგავს იდეურ მიმართულებასაც წარმოშობს.

ღიდი საახლოვე ჩანს ევროპაში ჩამოყალიბებულ რაინდულ კოდექსსა და რაინდული ეპოქის საქართველოში გავრცელებულ იდეალებს შორის.

ამ პერიოდის ქართული ლიტერატურა სავსეა საერთოდ რაინდობისათვის დამახასიათებელი იდეური ნიშნებით. ფეოდალურ სათნოებებათა შორის პირველ ადგილზე დგას ფიზიკური ძალ-ღონის, ბრძოლის მაღალი ხელოვნებისა და უნარიანობის იდეალები. ბრძოლის და შეჭიდების განსაკუთრებული ტრფიალი, სახელისა და დიდების მოპოვების დაუშრეტელი წყურვილი, ტანჯვის, ყოველგვარ გასაჭირისა და სიკვდილის შიშის უგულველყოფა რაინდულ სათნოებათა ძირითად კოდექსს შეადგენს როგორც რაინდული ეპოქის დასავლეთში, ისე საქართველოშიც. რაინდს მოეთხოვება ეკლესიისა და სარწმუნოების დაცვა ურწმუნოთაგან, ქვრივ-ობოლთა და უძლურთა მფარველობა ძალმომრეობისაგან, ბრძოლა ყოველგვარ ბოროტ ძალთა წინააღმდეგ. გამოუმუშავებულია რაინდული ბრძოლის მტკიცე წესები — რაინდმა არ

26 ი. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, 1928; წ. II, ნაკვ. II.

უნდა მოკლას დამარცხებული თუ არ არის ეს გამოწვეული თავდა-
ცვის საჭიროებით და სხვა ასეთი.

რეალობა, ცხადია, შორს იყო იმისაგან, რომ ზუსტად დასა-
ეს პრინციპები, რომელიც თავის იდეალად დასახა რაინდობამ. ეს იდე-
ალებია ასახული აღნიშნული ეპოქის ქართულ ლიტერატურასა და
ხელოვნების ძეგლებში. მათ განხილვას მომდევნო თავში შევეცდებით.
ახლა კი უნდა შევჩერდეთ ქართული და ევროპული რაინდობის იმ ძი-
რითად განმასხვავებელ წინაშე, რომელიც XIII საუკუნის შუა ხა-
ნებიდან არის უმთავრესად შესამჩნევი, ე. ი. იმ დროიდან, როდესაც
ქართული და ევროპული რაინდობის განვითარების გზები და პირო-
ბები უკვე არსებითად დაშორდა ერთი მეორეს.

(რაინდობა XII საუკუნის შემდეგ თანდათან დახშულ კორპორა-
ციად იქცევა დასავლეთ ევროპაში (ინგლისის გამოკლებით). მკაცრად
ყალიბდება წესები, რომელთა მიხედვითაც ახალგაზრდა კაცის რაინდად
მიღება ნებადართულია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუკი ის მემკვი-
დრეობით ეკუთვნის რაინდობას, ე. ი. თუ მისი მამა, ან და ზოგჯერ მისი
პაპაც კი აუცილებლად რაინდები იყვნენ. რაინდული წოდების მემ-
კვიდრეობითობა იურიდიულად იქნა ცნობილი სწორედ იმ პერიოდში,
როდესაც წარჩინებულებს გაუჩნდათ მწვავე მოთხოვნილება თავი და-
ეცვათ წარმოშობით მათთვის უცხო ე. წ. „ახალკაცებისაგან“. ეს იყო
შედეგი ღრმა სოციალური ძვრების რაინდული სამყაროს მიღმა რომ
ხდებოდა და ახალი მძლავრი ძალის შემოტევასთან იყო დაკავშირებუ-
ლი. ეს ახალი ძალა, მზარდი ქალაქის პატრიციატი, გამოჩენას იწყებს
და თვალსაჩინოდ საგრძნობელი ხდება XII საუკუნეში. ამ დროისათ-
ვის ის მნიშვნელოვან სიმდიდრეს ფლობს, ხოლო თავისი წესით, თა-
ვისი შეგნებით უცხოა რაინდობისათვის და იწყება „კეთილშობილთა“
წოდების გამალებული ცდები თავი დაიზღვიონ ამ უცხო, მეტოქე ელე-
მენტების შემოჭრისაგან. ამიტომაცაა, რომ რაინდთა კორპორაციული
ორგანიზაცია, რაინდად კურთხევის გართულებული რიტუალით, მკა-
ფიო გამოხატულებას ლეზულობს²⁷. ძირითადად ამით განსხვავდება
ქართული რაინდობა თავისი ევროპული მოძმისაგან. საქართველოში
რაინდობას დახშული, მკაფიო კორპორაციის სახე, არ მიუღია არასო-
დეს, ყოველ შემთხვევაში ჩვენამდე მოღწეული ცნობებისა და
მასალების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ.

(არ წარმოქმნილა საქართველოში არც საეკლესიო-რაინდული ორ-
დენები. ამგვარი ორდენების წარმოშობა დასავლეთ ევროპაში გვიან-
დელი მოვლენაა და დაკავშირებულია პირველ რიგში ჯვაროსნულ
ომებთან.)

²⁷ M. Bloch, დასახ. ნაშრომი, გვ. 46—96.

აღსანიშნავია ისიც, რომ, საერთოდ, ეკლესიის გავლენა ქართულ რაინდობაზე არასოდეს ყოფილა იმდენად ძლიერი, როგორც ეს დასავლეთ ევროპაში, სადაც ეკლესია ადრევე აქტიურად ერევა როგორც რაინდად კურთხევის საქმეში, ასევე რაინდთა მთელი საქმიანობის წარმართვაში, რის მკაფიო გამოხატულებაც ე. წ. ჯვაროსანთა ომებია.

აღნიშნული განსხვავება გაპირობებულია იმ ცნობილი ფაქტით, რომ დასავლეთში ეკლესია, როგორც ჩანს, გაცილებით უფრო დიდი ძალით სარგებლობდა ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, ვიდრე ქრისტიანული აღმოსავლეთის ეკლესია.

არც ეს უკანასკნელი გარემოება, არც რაინდად კურთხევის რთული რიტუალები, არც რაინდული ორდენების არსებობა, ცხადია არ არის რაინდობის როგორც სოციალური მოვლენის მთავარი ნიშანი. ფეოდალიზმის განვითარების საერთო საზოგადოებრივი დონე წარმოშობს მსგავს სოციალურ მოვლენებს, რომელთა ერთ-ერთ თვალსაჩინო მაგალითს ქართული და ევროპული რაინდობის მსგავსება იძლევა IX—XII საუკუნეებში.

ამ მსგავსების და სიახლოვის საფუძველი არის ის, რომ განვითარებული ფეოდალიზმის პირობებში ვასალიტეტის სისტემის ფართო განვითარების ნიადაგზე ყალიბდება პროფესიონალ-მეომართა მრავალრიცხოვანი წრე, რომელიც თანდათან ფეოდალთა კლასს მოიცავს მთელ თავის მთლიანობაში. ამ საზოგადოების შიგნით მკვეთრი დიფერენციაცია არსებობს — ისიც შედგება როგორც მაღალი არისტოკრატიისაგან მისი მწვერვალითურთ, მეფით სათავეში, ასევე დაბალი ეკონომიკური შესაძლებლობის ფეოდალ-მეომართაგან. მაგრამ გარკვეული ხანიდან მათ ყველას ერთი საზოგადო სახელი აერთიანებთ, საფრანგეთში — „შევალიე“, საქართველოში — „ყმა“, „კაბუკი“, „მოყმე“.

ფეოდალურ საქართველოში, ისე როგორც სხვა ამდენადვე განვითარებულ ფეოდალურ ქვეყანაში, ამ საზოგადოებამ მდიდარი სულიერი კულტურა შექმნა, რომლის ზოგად მიმოხილვას შევეცდებით მომდევნო თავში.

თ ა ვ ი VII

ქართული რაინდული კულტურა

მძლავრ სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ აღმავლობას, რომელსაც ქართულმა ფეოდალურმა სახელმწიფომ მიაღწია XI საუკუნისა და განსაკუთრებით XII საუკუნეში, ქართული კულტურის მაღალი და მრავალმხრივი განვითარება მოჰყვა შედეგად. ამ დროის კულტურა თავისი ხასიათით, ფორმითა და შინაარსით მაღალგანვითარებული ფეოდალური საზოგადოების მოთხოვნილების, მისი მიზანსწრაფვისა და ინტერესების მკაფიო გამომხატველი იყო.

აღმავლობას განიცდის კულტურის მრავალი დარგი. მწერლობა, ხელოვნება, მეცნიერების სხვადასხვა დარგი, განსაკუთრებით ისტორიოგრაფია, იურისპრუდენცია, ფილოსოფია, მთარგმნელობითი საქმიანობა და მრავალი სხვა.

ქვემოთ ჩვენ შევვხებით მხატვრული ლიტერატურისა და სახვითი ხელოვნების მხოლოდ ზოგიერთ დარგს და მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც სწორედ ამ სფეროში განსაკუთრებით აშკარად გამოიხატა იმდროინდელი ფეოდალურ-რაინდული საზოგადოების სულიერი კულტურა, ამ ეპოქის იდეალები, სულისკვეთება, ინტერესები და გემოვნება.

რამდენადაც XI—XII საუკუნეების საქართველოში საქმე გვაქვს ისეთ სამყაროსთან, სადაც ფეოდალურ-ვასალური ურთიერთობები მოიცავს და წარმართავს საზოგადოების მთელ ცხოვრებას, მისი კულტურაც, რომელიც ამ საზოგადოების გამომხატველია, ძირითადად ფეოდალურ-პატრონყმულ, ანუ ამ პერიოდისათვის — რაინდულ იდეალებსა და სულისკვეთებას ასახავს.

§ 1. მხატვრული ლიტერატურა

XI—XII საუკუნეებიდან რაინდული იდეალების ამსახველი ქართული ორიგინალური მხატვრული ლიტერატურის ორი ისეთი დიდად მნიშვნელოვანი ძეგლია ჩვენამდე მოღწეული, როგორცაა პროზაული რომანი „ამირან-დარეჯანი“ და შოთა რუსთაველის ლექსად დაწე-

რილი რომანი „ვეფხისტყაოსანი“. ორივე ნაწარმოები რაინდული რომანის ჟანრს მიეკუთვნება. ამასთანავე, ეს ორი ძეგლი ამ ჟანრის განვითარების ორ სხვადასხვა დონეს ასახავს.

განვითარებული ფეოდალური ეპოქის მსოფლიო მხატვრულ ლიტერატურაში რაინდულ რომანს თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს. ცნობილია, რომ ყველაზე ადრე ის საფრანგეთში იშვა და განვითარდა.

ჩვენს ლიტერატურათმცოდნეობაში მიღებული განსაზღვრის მიხედვით რაინდულ რომანს ორი სავალდებულო მომენტი ახასიათებს: სიყვარულის თემა და ფანტასტიკა. ფანტასტიკა იგულისხმება ორი გაგებით — როგორც ზებუნებრივი, ზღაპრული, ასევე უჩვეულო, განსაკუთრებული, ყოველივე ის, რასაც ყოველდღიური ცხოვრების წევით აპყავს, ამალღებს ადამიანს. ეს ორივე მომენტი თავგადასავლებსა და ავანტიურებთან არის დაკავშირებული, ნაწარმოებთა გმირები მრავალ სხვადასხვაგვარ უჩვეულო თავგადასავალს განიცდიან ხოლმე ცხოვრების მანძილზე და სწორედ ამგვარი ცხოვრებისაკენ ისწრაფვიან კიდევ. აღსანიშნავია ისიც, რომ ავანტიურებსა თუ საგმირო საქმეებს რაინდები სჩადიან არა იმდენად თავიანთი საგვარეულოსა თუ თავიანთი ქვეყნის სასახელოდ, არამედ პირადი დიდების და სახელის მოსახვეჭად.

ფრანგული რაინდული რომანები ემყარება ძველ, ანტიკურ სიუჟეტებს, ანდა უძველეს კულტურასა და ბრეტონულ სიუჟეტებს და თქმულებებს, მასასადამე, მათი ცხოვრების დროისაგან ქრონოლოგიურად და გეოგრაფიულად დაშორებულ ამბებს. ხდება ამ სიუჟეტების ხელახალი გააზრება და ცხოვრებისეული მოთხოვნილებებისადმი მისადაგება. რაც უფრო დაშორებულია აღწერილი ამბები სინამდვილეს ტერიტორიისა თუ დროის მიხედვით, მით უფრო მეტი ინტერესის აღმძვრელია მკითხველისათვის თავისი ეგზოტიკით, უცხოურობით და უფრო ახლოსა სასწაულებრივთან.

საინტერესოა, რომ რაინდობა ამ რომანებში გააზრებულია როგორც საერთაშორისო ინსტიტუტი, უცვლელად არსებული ყველა დროში. იგი ერთნაირად ახასიათებს ძველ რომსაც, მუსლიმანურ აღმოსავლეთსაც და ამ რომანების თანამედროვე ევროპულ საზოგადოებასაც. ამიტომ უძველესი ეპოქებისა თუ შორეული ქვეყნების ხალხთა ცხოვრება რომანებში წარმოდგენილია როგორც სურათი თანამედროვე საზოგადოების ცხოვრებისა და რაინდული წრეების მკითხველთ შუამდგომლობით ამ რომანებში როგორც სარკეში დაენახათ თავიანთი ყოფა-ცხოვრებისა და ცხოვრებისეული იდეალების ზუსტი ასახვა.

რაინდული რომანები, ჩვეულებრივ, შეიცავენ გმირთა სულიერი განცდების ანალიზს, მოქმედ პირთა გარეგნობის აღწერას, დაწვრილებ-

ბით აღწერას იმ გარემოსი, სადაც მოქმედება ვითარდება. ხშირად შეხედებით ახალგაზრდა რაინდის წვრთნა-აღზრდის, იარაღის ხმარების, ცხენოსნობის დაუფლების დეტალურ თხრობას; ვეცნობით რაინდის მაღალ ფიზიკურსა და საბრძოლო ღირსებებს, სულიერ თვისებებს, როგორცაა სიმამაცე, სულდიდობა, სიქველე და კეთილშობილება, სუსტა და ობოლთა მფარველობა, სახელისა და დიდების მოხვეჭის ტრფიალი, გულუხვობა და ხელგაშლილობა. რომანების ავტორებს იტაცებს ყოველივე იდუმალი და სასწაულებრივი. რომანები ფართოდ მოგვითხრობს რაინდული ორთაბრძოლებისა და კარის ზეიმების ამბებს. ერთ-ერთ ასეთ რომანში („რომანი ტროიაზე“) აღწერილია 24 რაინდული შეჭიდება (ამათგან 13 დაწერილებით). ასახულია, აგრეთვე, თავისებური რაინდული ძმობა, ურთიერთდახმარება, დაკარგული მოქმის საძებნელად წასვლა.

და კიდევ ერთი გარემოებაა დამახასიათებელი შუა საუკუნეთა რაინდული რომანისათვის საერთოდ და მეტად საინტერესო XI—XII საუკუნეთა ქართული მხატვრული ლიტერატურის ძეგლთა ჟანრობრივი განსაზღვრისათვის: რაინდული რომანების ორ სავალდებულო თემათაგან ერთი სასიყვარულო თემა, რაინდული რომანების შედარებით ადრინდელ ნიმუშებში ჯერ კიდევ ძალიან სუსტად არის წარმოდგენილი, სამაგიეროდ უხვად არის იქ მოცემული რაინდული ცხოვრების რომანტიკა, საგმირო ავანტიურები და თავგადასავლები, ყოველივე სასწაულებრივი¹.

ყოველივე ზემოთ თქმული მეტად ნიშანდობლივია შუა საუკუნეთა ქართული მხატვრული ლიტერატურის ხასიათის გასათვალისწინებლად, შუა საუკუნეთა ქართულ ლიტერატურაშიც განსაკუთრებით თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს რაინდულ რომანს. ჩვენამდე მოღწეული ამ ჟანრის ორ დიდ ნაწარმოებთაგან პირველი ამათგანი «ამირან-დარეჯანიანი», როგორც ჩანს, ქართული რაინდული რომანის განვითარების შედარებით უფრო ადრინდელ ეტაპს გამოხატავს; სასიყვარულო თემა „ამირან-დარეჯანიანში“ ძალიან მკრთალადაა წარმოდგენილი, მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ნაწარმოების გმირები ზოგჯერ თავიანთ საბრძოლო-რაინდულ გამარჯვებათა გზით მეფეთა ასულების გულის მოგებას და მათთან დაქორწინებას აღწევენ. ამგვარი შემთხვევები ნაწარმოების ზოგიერთი საგმირო ამბის მხოლოდ დამა-

¹ რაინდული რომანების ძირითადი დამახასიათებელი ნიშნების განსაზღვრისას ვემყარებით ევროპული ლიტერატურის ისტორიის სახელმძღვანელოებსა და ცალკეულ გამოკვლევებს, რომელთაგანც განსაკუთრებით უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი: История зарубежной литературы, под общей редакцией В. М. Жирмунского, М., 1959; Михайлов А. Д. Французский рыцарский роман, 1976.

გვირგვინებელი ეპიზოდებია, ხოლო ძირითადი ქარგა შეიცავს რაინდული ყოფა-ცხოვრების და რაინდულ საგმირო საქმეთა გადმოცემას. მოდგენილია შორეულ მოგზაურობათა რომანტიკა, დამეგობრების (თუ მეტოქეობა-შერკინების) ეპიზოდები სხვა რწმენისა და რასის წარმომადგენლებთან; შეხვედრები უცნაურ ცხოველებთან, ეგზოტიკური მცენარეები, საიდუმლო ციხე-სიმაგრეებში ჩამალული ურიცხვი განძეულობანი, ბრძენი სასწაულთ-მოქმედნი, მომხიბლავი მეფის ასულნი, ცბიერი გრძნეულნი; საცოლეს გამოყვანა შორეული ქვეყნიდან გზაზე მრავალ დაბრკოლებათა დაძლევა-გადალახვით და სხვა. დამახასიათებელია ისიც, რომ ნაწარმოებს შექმნისას გამოყენებულია არაერთგვანული წარმოშობის სიუჟეტები და მისადაგებულია ისინი არსებული სინამდვილისადმი, ქართული ფეოდალური საზოგადოების მოთხოვნილებებისა და გემოვნებისადმი. ისე როგორც ევროპულ რაინდულ რომანებში, „ამირან-დარეჯანიანშიც“ განსაკუთრებული გატაცება იგრძნობა ფუფუნება-სიმდიდრის აღწერით.

„ამირან-დარეჯანიანი“ მრავალი რაინდული სათავგადასავლო ამბის შემცველი დიდი ეპიკური ტილოა. დღეს უკვე დადგენილია, რომ ეს არ არის ერთ დროს და ერთი ავტორის მიერ შექმნილი ნაწარმოები. მაგრამ ის ერთი იდეით გაერთიანებული სხვადასხვა ამბისაგან და სხვადასხვა გმირის თავგადასავლისაგან შედგება. ქართული ლიტერატურის ისტორიის მკვლევართ აღნიშნული აქვთ, რომ ამ თხზულებაში აღწერილი ამბების რამდენიმე ციკლი არსებობდა, რომელიც შემდეგ ერთ ავტორსა თუ რედაქტორს ამირან დარეჯანის ძის უპირატესობის ხაზგასმით მექანიკურად გადაუბამს². მეცნიერთა აზრით, ნაწარმოებში შესულია ძველი დროის თქმულება-ლეგენდები, რომელთაგან ზოგი ქართული, ზოგი კი, შესაძლოა, სპარსული წარმოშობისაც იყოს, მაგრამ მთლიანად გაქართულებულია. ავტორს უსარგებელია ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში ცნობილი, „ამირანის ირგვლივ არსებული საგმირო ეპოსის მოტივებითა და სახეებით“³.

„ამირან-დარეჯანიანის“ ავტორად უძველესი ქართული ლიტერატურული ტრადიცია მოსე ხონელს ასახელებს. როგორც ჩანს, ეს ის მწერალია, რომელმაც ცალკეული თქმულებები გააერთიანა, ლიტერატურულად გადაამუშავა და ერთი მთლიანი სახით მიაწოდა თავისი დროის მკითხველ საზოგადოებას.

თხზულების გმირთა ვინაობა, მოქმედების ასპარეზი არ არის ქართული. ამ გარემოებამ საბაბი მისცა ზოგიერთ მკვლევარს (ნ. მარი

2 კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, 1952, გვ. 67.
3 იქვე, გვ. 29, 71, და სხვ.; ალ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I, 1945, გვ. 33.

და სხვები) უარყო „ამირან-დარეჯანიანის“ ქართული წარმოშობა და არაბულ-სპარსული სამყაროსადმი მიეკუთვნებინა ნაწარმოებები. სადაც, არაორიგინალურ, ნათარგმნ ძეგლად ჩაეთვალა. ამგვარი აზრის უსაფუძვლობა ქართველმა მეცნიერებმა (კ. კეკელიძე, ალ. ბარამიძე და სხვ.) სრული დამაჯერებლობით დაამტკიცეს და ზოგიერთი მსგავსება სპარსულ ლიტერატურულ ნაწარმოებთან, სრულიად სამართლიანად, მიაწერეს სპარსულ-არაბული კულტურის იმ საერთო გავლენას, რომელსაც ქართული ლიტერატურა ტერიტორიული სიახლოვისა თუ პოლიტიკურ ურთიერთობათა წყალობით განიცდიდა ხოლმე.

„ამირან-დარეჯანიანის“ სწორედ ქართულსა და არა აღმოსავლურ საწყისებს სხვა ნიშნებთან ერთად მთელი სიცხადით მოწმობს თხზულებაში ასახული ყოფა და ზნე-ჩვეულებანი, მთელი მისი სულისკვეთება, იდეალები, ყველაფერი ეს იმდროინდელი ქართულ სინამდვილის აშკარა ანარეკლია და გამოხატავს საქართველოს საზოგადოებრივი განვითარების დონეს, ქართული საზოგადოების სულიერ მოთხოვნილებებსა და მისწრაფებებს, ინტერესებსა და გემოვნებას, ყველაფერს იმას, რაც დამახასიათებელია რაინდული ეპოქისათვის საერთოდ. კ. კეკელიძის სამართლიანი თქმით, თხზულების ორიგინალობის მაჩვენებელია სოციალურ-პოლიტიკური ცხოვრების, რაინდობის, ქალის კულტისა და პატრონყმური ურთიერთობის ის სურათი, რომელიც დამახასიათებელია ქართული ფეოდალური მონარქიის აღმავლობისა ე. წ. კლასიკურ ხანაში⁴.

ამასთანავე, აღსანიშნავია, რომ უცხო სიუჟეტების გამოყენება, რაზედაც ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი, საერთოდ რაინდული რომანისათვის დამახასიათებელი ერთ-ერთი ნიშანთაგანი და, ჩანს, ქართული რაინდული რომანის ნიშანდობლივი მხარეც არის.

აქვე აღვნიშნავთ იმასაც, რომ ევროპული რაინდული რომანებისათვის დამახასიათებელი წარმოდგენა რაინდობის როგორც საერთაშორისო და ყველა დროს არსებული მოვლენის შესახებ დამახასიათებელია ქართული რაინდული რომანებისთვისაც, როგორც „ამირან-დარეჯანიანისა“, ისე „ვეფხისტყაოსნისთვის“, სადაც მიუხედავად იმისა, რომ მოქმედება წარმოებს ინდოეთსა, არაბეთსა და სხვა აღმოსავლურ ქვეყნებში, სწორედ ქართული ფეოდალური საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი რაინდული ყოფა, სოციალური ურთიერთობანი და იდეალებია წარმოჩენილი.

აღსანიშნავია, რომ „ამირან-დარეჯანიანში“ შესულ თითოეულ ამბავს და ეპიზოდს ერთი საერთო სული, საერთო იდეალი ახასიათებს, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ყველა ისინი დაახლოებით ერთ ეპოქაშია

⁴ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, 1952, გვ. 72.

შეთხზული და ერთი და იმავე საზოგადოების ლიტერატურულ გემუგ-
ნებას და ინტერესებს გამოხატავს. ეს ეპოქა განვითარებული კაცობრივი
ლური ხანაა, ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს აღმავლობის და
გაფურჩქვნის ხანა, ქართული რაინდობის ჩამოყალიბება-გაფორ-
მების ეპოქა. და ის საერთო, რომელიც „ამირან-დარეჯანიანში“ შესულ
ყველა ამბავს — ამირან დარეჯანის ძისა თუ თხზულების სხვა გმირთა
თავგადასავლებს აერთიანებს, სწორედ ამ ეპოქისათვის დამახასიათე-
ბელი რაინდული იდეალებია.

„ამირან-დარეჯანიანის“ ჟანრობრივი რაობის საკითხზე ქართულ
ლიტერატურათმცოდნეობაში სხვადასხვა აზრია გამოთქმული. მეც-
ნიერთა ერთი ნაწილი მას სადევგმირო, სათავგადასავლო მოთხრობად
თვლის, მეორე ნაწილს კი ის უყოყმანოდ რაინდულ რომანად მიაჩნია.
ამ უკანასკნელთა შორისაა „ამირან-დარეჯანიანის“ პირველი მკვლევარ-
ი მ. ბარსე, კ. დონდუა, პ. ინგოროყვა, ს. კაკაბაძე, ს. სერებრიაკოვი
და სხვ.

ი. ჯავახიშვილი თავის წერილში „ქართული ფილოლოგიისა და
ძველი ქართული მხატვრული ეპოსის ისტორიის ამოცანები“, რომე-
ლიც მას დაუმთავრებელი დარჩენია და თავისი სიცოცხლის მანძილ-
ზე არ გამოუქვეყნებია, სვამს საკითხს „ამირან-დარეჯანიანის“ ჟან-
რობრივი რაობის შესახებ და გამოთქვამს აზრს, რომ ეს ნაწარმოები
სარაინდო რომანად მაშინ შეიძლება იქნეს მიჩნეული, თუკი იქ ორი
გარემოება მაინც იქნება საგრძნობი: 1) ან რაინდებზე უნდა იყოს სა-
უბარი, ან რაინდებისათვის უნდა იყოს განკუთვნილი ნაწარმოების
შინაარსი, 2) რომანი მაშინ შეიძლება ეწოდოს, თუ შინაარსის მთავა-
რი ნაწილი სამიჯნურო ამბავს შეადგენს⁵. პირდაპირ პასუხს დასმულ
საკითხზე ნაშრომი არ იძლევა.

კ. კეკელიძის აზრით, „ამირან-დარეჯანიანის“ სახით „ჩვენ გვაქვს
ნიმუში რაინდული რომანისა, რომელშიც მოცემულია რაინდული სამ-
სახურის, საქაბუჯო თვისებების კოდექსი და ხაზგასმულია ფიზიკური
ძალ-ღონის, მამაცობისა და ვაჟკაცობის კულტი⁶“.

ალ. ბარამიძე 1945 წ. გამოცემულ „ნარკვევში ქართული ლიტე-
რატურის ისტორიიდან“ წერდა, რომ „ამირან-დარეჯანიანი“ თავიდან
ბოლომდე გამსჭვალულია სარაინდო... სულისკვეთებით“, მაგრამ
უფრო გვიან, 1965 წ. მან გამოაქვეყნა ნაშრომი „ამირან-დარეჯანი-
ანი“

⁵ ი. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, 1956, გვ. 61—68.

⁶ კ. კეკელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 80; ამ ნაშრომის 1924 წლის გამოცე-
მაში „ამირან-დარეჯანიანი“ სადევგმირო ხასიათის მოთხრობედ აღნა რომანად
არის წოდებული (კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, 1924,
გვ. 43, 51—54).

ნის ჟანრობრივი რაობის საკითხისათვის“, სადაც უარყო ამ ნაწარმოების რაინდული რომანის ჟანრისადმი მიკუთვნება უმთავრესად იმ საფუძველზე, რომ აქ ვერ ვხვდებით რაფინირებულ, რაინდულ ტუაზულ ყოფაქცევას და სიყვარულს და მით უფრო ქალის კულტს. ამასთანავე, ალ. ბარამიძემ, ჩვენი აზრით, სავსებით სწორად აღნიშნა, რომ ფალაგური ზნეობა და ვაჟკაცობა, რომელსაც უხვად შეიცავს ნაწარმოები, „რაინდობის (კურტუაზიული რაინდობის) მხოლოდ პირველი, დასაწყისი, პრიმიტიული საფეხურია. ამ საფეხურზე დგას ამირან-დარეჯანიანი. კურტუაზიული რაინდობის უმაღლესი საფეხურია „ვეფხისტყაოსანი“⁷.

„ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ ზოგად კურსში აღნიშნულია, რომ ნაწარმოების მთავარი გმირი — ამირანი დახატულია როგორც, სწორუბოვარი რაინდი, ყმების სამართლიანი პატრონი, ერთგული მსახური მეფისა“ და რაინდულ სიქველეთა მატარებელი პირი, პირველ რიგში, რა თქმა უნდა, დიდი ფიზიკური ძალის მქონე მეომარი, „ამირანი უანგაროდ იბრძვის, რაინდული აღთქმის თანახმად, ყოველგვარი ბოროტების წინააღმდეგ“, სუსტა, დაჩაგრულთა დასაცავად; თავდადებით ემსახურება მეფეებს⁸.

ნაწარმოები ასახავს იმ იდეალებს, რომელიც XI—XII საუკუნეთა ქართულ ფეოდალურ საზოგადოებას ასაზრდოებდა და მის სულიერ კულტურას ქმნიდა, ესაა: პატრონყმური ერთგულება — პატრონისადმი ყმის ერთგული მსახური, ყმური სიყვარული და მორჩილება; ბრძოლებში სიმამაცე და გმირობა, სამხედრო გაწვრთნილება, იარაღის ხმარების ოსტატობა და სპორტული დახელოვნება; ნაწარმოები ფიზიკური ძალის და ვაჟკაცობის აპოლოგიაა, ამ ლიტერატურულ ნაწარმოებში დახატულია რაინდის ისეთი ტიპი, რომელსაც არამცთუ არ ეშინია არავითარი სიძნელის, არავითარი საფრთხის, მძიმე დაბრკოლების, არამედ სწორედ ამას ეძებს, აქეთკენ ისწრაფვის, მისი ცხოვრების მიზანს და შინაარსს გმირული ბრძოლები და ამ ბრძოლების, ვაჟკაცური საქმეების გზით სახელის მოხვეჭა და განდიდება შეადგენს.

როგორც ეს სამართლიანად არის აღნიშნული „ქართული ლიტერატურის ისტორიაში“, მიუხედავად იმისა, რომ ნაწარმოები რამდენიმე სხვადასხვა ამბავს აღწერს, არსებითად ერთ გმირს, უკეთ, გმირის ერთ გარკვეულ ტიპს ასახავს. ნაწარმოების ყველა დადებითი მოქმედი პირი ერთგვარი პირადი ღირსებებით არის შემკული და ერთგვარად

7 ა. ბარამიძე, „ამირან-დარეჯანიანი“ ჟანრობრივი რაობის საკითხისათვის, თსუ შრომები, 1965, ტ. 114, გვ. 40—41.

8 ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, 1966, გვ. 39, 40 (ამ ნაწილის ავტორია გ. იმედაშვილი).

ირჯება ამა თუ იმ კონკრეტულ სიტუაციაში. ეს ის ტიპია, ცნაობა, რომელიც მისაბაძი და იდეალური უნდა იყოს ჭეშმარიტი რაინდისათვის, ის მისწრაფებანია, რომელიც ამ დროის ფეოდალურ საზოგადოებას თავის იდეალად გაუხდია და ესაა, რომ ნაწარმოებს განსაკუთრებით პოპულარულს ხდიდა იმ ეპოქის საქართველოში.

„ამირან-დარეჯანიანის“ უდიდეს პოპულარობაზე მეტყველებს, მაგალითად, ის, რომ მისი გმირები მოხსენიებული არიან XII საუკუნის საისტორიო თხზულებაში „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, იხსენიებიან ისინი ამავე დროის პოემა „თამარიანშიც“⁹, პოპულარულია „ამირან-დარეჯანიანი“ ქართულ ფეოდალურ საზოგადოებაში მომდევნო საუკუნეებშიც. ნაწარმოების ესოდენი პოპულარობა ადვილად ასახსნელია — ის შესანიშნავად პასუხობდა თავისი დროის ლიტერატურულ ინტერესებსა და მოთხოვნილებებს. „ქართული ლიტერატურის ისტორიაში“ ნათქვამია: „ამირანის პოპულარობა ქართულ ფანტაზიაში იმას ნიშნავს, რომ გმირში ნაციონალურმა შეგნებამ დაინახა ეროვნული იდეალების განსახიერება, რომელთაც ის თავის ისტორიაში ჭკრეტდა და რის გამოც ის აიყვანა ნაციონალური გმირის გაგებამდე. მასში შეიცივნო ქართულმა არსებობამ საკუთარი ენერგია და აქცია იგი ეროვნული სიდიადის სიმბოლოდ“¹⁰.

საინტერესოა ამ მხრივ ის ფაქტიც, რომ XI საუკუნის ისტორიკოსის ჯუანშერის თხზულებაში ზოგიერთ აშკარა მსგავსებას ვხვდებით „ამირან-დარეჯანიანთან“, არის იქ ადგილები, რომელიც საოცრად ემთხვევა „ამირან-დარეჯანიანში“ გამოყენებულ საომარი სცენების აღწერის მანერას. მკითხველს შეიძლება დაეზადოს კიდევაც აზრი, ხომ არ არის ეს ორი თხზულება ერთი და იგივე ავტორის დაწერილი. ამ მსგავსებას სათანადო ყურადღება მიაქცია კ. კეკელიძემ როგორც თავის „ძველი ქართული მწერლობის ისტორიაში“¹¹, ასევე საგანგებოდ ამ საკითხისადმი მიძღვნილ წერილში „ვახტანგ გორგასალის ისტორიკოსი და მისი ისტორია“¹². საბოლოო ჯამში კ. კეკელიძე იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ეს საოცარი დამთხვევა უნდა აიხსნას იმ საერთო მოდუსის არსებობით, რომელიც შემუშავდა ე. წ. კლასიკური ხანის საქართველოში ომების წარმოების, რაინდთა შერკინების, იარაღის ხმარებისა და მამაცობის გამოჩენის საკითხში; ერთი სიტყვით, ზოგადი ტრაფარეტის არსებობით აღნიშნული საკითხების აღწერა-გადმოცემისას.

„ამირან-დარეჯანიანი“ უხვად წარმოგვიდგენს რაინდული ყოფის

9 კ. კეკელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 76—77.

10 ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, გვ. 42.

11 კ. კეკელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 72.

12 ჩვენი მეცნიერება, 1923, № 4—5.

ამსახველ ზნე-ჩვეულებებს, მთელი სიცხადით გვიხატავს რაინდულ ცხოვრებისათვის დამახასიათებელ მოვლენებს, ცხოვრებისეულ რეაქციებს და დეტალებს, რაც განსაკუთრებით საინტერესოს ხდის წარმოებს ქართული რაინდობის ისტორიის გასათვალისწინებლად, ქართული რაინდობის დასახასიათებლად XI—XII საუკუნეთა საქართველოში. ნაწარმოებში მთელი უშუალობით, ცოცხლად არის აღწერილი საზეიმოდ მოწყობილი ასპარეზობანი და ორთაბრძოლები, მრავალრიცხოვანი ომები; მეომარ-ჭაბუკთა აღზრდისა და საბრძოლო წვრთნის მომენტები, მათი მიზანდასახული სწრაფვა საგმირო საქმეებისადმი; რეალისტური ფერებით არის დახატული რაინდმოლაშქრეთა დასვენების მომენტები, ღზინი და ნადიმი, გართობა-თამაშობანი.

„ამირან-დარეჯანიანი“ ჩვენამდე მოღწეულია XVII—XIX საუკუნეებში გადაწერილი პირებით, საუკუნეთა მანძილზე თავდაპირველი ლიტერატურული გაფორმების შემდეგ ის ისევ და ისევ გადაშუშავება-შეცვლას განიცდიდა, ამიტომ მისი თავდაპირველი ვარიანტის ზუსტი დათარიღება რამდენადმე ძნელია. კ. კეკელიძის აზრით, ის XII—XIII საუკუნეებს განეკუთვნება და მისი შექმნა უნდა მომხდარიყო არა უადრეს თამარის მეფობისა. კ. კეკელიძე თვლის, რომ „ამირან-დარეჯანიანის“ ჩვენამდე მოღწეული პროზაული ვერსია დაწერილია „თამარის მეფობის მიწურულში, შეიძლება მისი გარდაცვალებიდან რამდენიმე წლის შემდეგაც... 1220 წლამდე“¹³. არსებობს მეორე აზრიც, რომლის მიხედვითაც დაიწერა ის უფრო ადრე, XI—XII საუკუნეების მიჯნაზე¹⁴, ს. კაკაბაძის აზრით კი, თხზულების თავდაპირველი ვარიანტი XI საუკუნის პირველ მეოთხედშია დაწერილი. ეს თარიღი, თხზულების პირვანდელი ვარიანტის მიმართ მაინც, სარწმუნო ჩანს. გარდა იმისა, რომ სასიყვარულო თემა შედარებით მკრთალადაა მოცემული, რაც დამახასიათებელია ადრინდელი პერიოდის რაინდული რომანებისათვის საერთოდ, მხედველობაში მისაღებია ისიც, რომ რაინდული ურთიერთობანი, ასახული ამ ნაწარმოებში, რაინდობის ისტორიის შედარებით უფრო ადრინდელ ეტაპს, X—XI სს. შეეფერება. IX—X და ნაწილობრივ XI საუკუნეების მანძილზე ერთიანი ქართული ფეოდალური სახელმწიფო ჩამოყალიბების პროცესშია. შინა ომები, ბრძოლა ცალკეულ სამეფო-სამთავროთა შორის მრავალრიცხოვანი ვასალის, მეომარ-რაინდის დიდ საჭიროებას ქმნის. სამთავროთა მეთაურები მათ მიზიდვას ცდილობენ. მეომარ-რაინდები ხან ერთი, ხან მეორე მთავრის მხარეს ირჩევენ საერთო ბრძოლაში. ამასთა-

¹³ კ. კეკელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 76.

¹⁴ К. Д он д у а, „Амиран-дареджаниани“, კრ. Памятники эпохи Руставели, 1938, გვ. 92; ქსე, ტ. II, გვ. 396 (ავტორი გ. იმედაშვილი).

ნავე, გაჩენილია მოხეტიალე რაინდის ტიპი, რომელიც მიისწრაფის სპორტულ-ომაბრი თავგადასავლებისაკენ, მისი მიზანია სახელის მოხვეჭა, ძოლო თვისებების გამოცდა და, ამავე დროს, სიმდიდრის მოპოვებაც. „ამირან-დარეჯანიანის“ გმირები სწორედ ასეთ მოხეტიალე ჭაბუკ-რაინდებს ჰგვანან, რომელთაც ხშირად არა აბადიათ რა გარდა ცხენისა, საომარი საჭურველისა და საჭურველმტვირთველი მსახურის მეტი.

„ამირან-დარეჯანიანის“ გმირები ბედისმამძიებელნი არიან. თავგადასავლის, სახელისა და სიმდიდრის მოხვეჭის ძიებაში უკიდევანო ტიალსა და ტყიან გზებს ადგებიან. თავგადასავალი არა მარტო რაინდულ საბძოლო თვისებათა სასინჯია, არამედ უნდა მოუტანოს გმირებს და ხშირად მოაქვს კიდევაც სიმდიდრე და მალალი მდგომარეობა. ყველაზე იღბლიანები მათ შორის სამეფოებსაც კი შოულობენ მეფის ასულებთან დაქორწინების გზით. „ამირან-დარეჯანიანის“ რაინდებს ხშირად ინდივიდუალისტური რაინდული მორალი ახასიათებთ, რაც ჯერ კიდევ იმ პერიოდიდან მოდის, როდესაც არ არსებობდა საერთო სახელმწიფოებრივი შეგნება. რაინდის ეს ტიპი განსაკუთრებით მიდრეკილია ყოველგვარი ავანტიურისადმი, რითაც თავისი მატერიალური მდგომარეობის გამოსწორებას ლამობს, თუმცა „ამირან-დარეჯანიანის“ არა ყველა გმირია ამ ტიპის რაინდი. ვხვდებით აქ მეფისწულებსაც (ამბრი არაბი), რომელთაც ოდენ სახელის მოხვეჭა ამოძრავებთ და რაინდული თავგადასავლების რომანტიკა იზიდავთ. ნაწარმოებიც ხომ არაერთდროულად შექმნილი თქმულებებისაგან შედგება. საფიქრებელია, მისი ცალკეული ნაწილები თანდათან იქმნებოდა.

„ამირან-დარეჯანიანი“ იმ სახით, რომელსაც დღეს ვიცნობთ, ტიპიური რაინდული სათავადასავლო რომანია, რომელიც მთელი სიცხადით ასახავს განვითარებული ფეოდალური ურთიერთობის საფუძველზე წარმოქმნილ რაინდულ ყოფას, ზნე-ჩვეულებებს და იდეალებს. ამასთანავე, მასში ჯერ კიდევ ძლიერია ამ ყოფის ტლანქი, უხეში მხარეები. ყოველივე ამის გარდა, ის ახლოსაა ფოლკლორულ მასალასთან, რაც აგრეთვე რაინდული რომანის შედარებით ადრინდელ საფეხურზე მიუთითებს. ამ მხრივ, „ამირან-დარეჯანიანი“ ერთგვარ ნათესაობას ამჟღავნებს გმირულ ეპოსთან, რომელიც, აგრეთვე, ლიტერატურის საკმაოდ გავრცელებული ჟანრია საერთოდ ფეოდალურ ეპოქაში, მაგრამ მხოლოდ ნათესაობას და ისიც შორეულს. შინაარსი საგმირო ეპოსის, ჩვეულებრივ, ასეთ თემებს შეიცავს — უმთავრესად ისტორიულსა და სარწმუნოებრივ-პატრიოტულს — ბრძოლა გარეშე მტრების წინააღმდეგ სამშობლო ქვეყნისა და სარწმუნოების დასაცავად, მეფისადმი ერთგული სამსახური; ფეოდალური ანარქიის ამსახველი შინაომები და იქნებ ყველაზე ნიშანდობლივი კი არის ის, რომ რა-

ინდულ-სათავგადასავლო რომანებისაგან განსხვავებით, გმირული ეპოსის ნაწარმოებთა პათოსი ახლობელი და გასაგებია საზოგადოების ყველა ფენისათვის; ის არ არის წოდებრივად შეზღუდული. ძირითადი მომენტებია, რომელიც მიუხედავად გარეგნული რაინდული იერის, ნაწარმოების გმირული ეპოსის ჟანრისადმი კუთვნილებას განსაზღვრავს. ამგვარი ჟანრის ნაწარმოებებია მსოფლიო ლიტერატურის ცნობილი ძეგლები — „სიმღერა როლანდზე“, „სიმღერა სიდზე“, „ნიბელუნგები“ და სხვ.

ვერცერთ ამ ნიშანთაგანს ვერ ვიპოვით „ამირან-დარეჯანიანში“, ხოლო რაინდული ელემენტი აქ ზედაპირული შრე კი არ არის, როგორც ეს ხდება გმირული ეპოსის დამუშავებისას, არამედ ძირეულია, არსებითია, „ამირან-დარეჯანიანი“ არ ემყარება ისტორიულ ფაქტებს, ვერ ვხვდებით აქ სამშობლო ქვეყნის დაცვას გარეშე მტრებისაგან, ვერც ფეოდალური ქიშპის აღმნიშვნელ ეპიზოდებს. ეს თემატიკა, რომელიც მეტად აქტუალურია ფეოდალური სახელმწიფოს განვითარების გარკვეულ ეტაპზე, ქართულ მწერლობაში ქართული ორიგინალური აგიოგრაფიული ხასიათის ნაწარმოებებში გვაქვს შემორჩენილი („წამებაი... ჰაბოსი“, „ცხოვრებაი და წამებაი წმიდისა კოსტანტისი“ და სხვ.). როგორც ჩანს, ჩვენში აგიოგრაფიულმა ლიტერატურამ ქართულ ისტორიოგრაფიასთან ერთად იკისრა ეს ფუნქცია, რომელიც ზოგიერთ ფეოდალურ ქვეყანაში გმირული ეპოსის ჟანრის ნაწარმოებებისათვის იყო უფრო დამახასიათებელი.

ამრიგად, „ამირან-დარეჯანიანი“ ყველა ნიშნით ქართული ორიგინალური რაინდული რომანია, ამასთანავე მისი დასაწყისი ეტაპის გამომხატველი.

რაინდული რომანის აყვავების, სიმწიფის ხანას გამოხატავს ამავე რაინდული ეპოქის მეორე ნაწარმოები, ქართული მხატვრული ლიტერატურის მშვენება შ. რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“.

„ვეფხისტყაოსანი“ უფრო მაღალი საფეხურია ქართული რაინდული ლიტერატურის განვითარებაში არა მხოლოდ მისი შემოქმედის დიდი გენიის გამო. არამედ საერთოდ, ქართული ფეოდალური კულტურის უფრო მაღალ დონეზე ასვლის შედეგადაც.

„ვეფხისტყაოსანში“ მოცემულია რაინდული რომანისათვის დამახასიათებელი ორივე თემა — სამიჯნურო და საგმირო-სათავგადასავლო.

რუსთველური მიჯნურობის შესახებ ლიტერატურაში ბევრი დაწერილა. ნ. შარბა 1910 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში „Культ женщины и рыцарства в поэме „Витязь в барсевой коже“, გამოთქვა აზრი, რომ პოემაში ასახული „ქალის კულტი“ ანუ იდეალიზებული, თავყანისცემამდე მისული სიყვარული ქალისადმი ღიდ

სიახლოვეს ამჟღავნებს შუა საუკუნეთა ევროპული ცხოვრების ანალოგიურ მოვლენასთან¹⁵. ნ. მარი ეყრდნობა რა ერთი მხრივ ვ. შიშველიძის ნაშრომს „К истории любовных теорий романского средневековья“¹⁶, ადგენს ნათესაობას, ანდა ზოგ შემთხვევაში იგივეობას იმ სამყაროს, ევროპული და ქართული ლიტერატურისა, რომელთაც ამასთანავე უშუალო ურთიერთობა არასოდეს ჰქონდა. ეს სიახლოვე, კერძოდ აშკარად იჩენს თავს ქალისადმი სიყვარულის საკითხში: „ვეფხისტყაოსანში“ ასახული სატრფოსადმი თაყვანისცემა, „ღუმილი და მოთმინება“, უზენაესი სიყვარულისათვის დამახასიათებელი — გულში ჩამარხვა ტანჯვისა, სატრფოსადმი დიდი ერთგულება, რაინდულ-ვასალური სამსახური, ნ. მარის სიტყვით, სრულ ანალოგიას ჰპოვებს შუა საუკუნეთა ევროპულ ე. წ. კურტუაზულ სიყვარულთან¹⁷.

განსაკუთრებით საინტერესოა ჩვენთვის, რომ ამგვარი ქალის კულტის აღმოცენებას საქართველოში ნ. მარი XII საუკუნის საქართველოს შინაგანი ცხოვრების პირობებს უკავშირებს. ის წერს: „Важно то, что в Грузии к концу XII века были условия для развития этого (საუბარია ქალის კულტზე გ. ა.) любопытного явления в литературе“. მაგრამ ნ. მარი აქვე იმასაც შენიშნავს, რომ მომავალმა კვლევამ უნდა გადაწყვიტოს საკითხი, აღმოცენდა ქალის კულტი ქართულ ნიადაგზე ადგილობრივი და უცხოური გავლენების კვანძში, თუ ის მთლიანად სპარსულ გავლენას უნდა მიეწეროს. ქალის კულტის აღმოცენების ერთ-ერთ წყაროდ საქართველოში ნ. მარს მიაჩნდა ნეოპლატონიზმის გავრცელება XII ს. ქართულ მწერლობაში. ამასთანავე, ნ. მარი შენიშნავს:

«Без перелома в нравственных воззрениях и без внутренней подготовки, под одним внешним литературным влиянием древне-грузинское общество, находившееся в духовном подчинении христианской церкви, не могло ни выработать ни даже усвоить поклонение женщине. Нужна была собственная психологическая зрелость. К культу женщины в век Тамары и свободному провозглашению любви к женщине, как явлению, равноценному культу Бога, вел несомненно длинный путь»¹⁸.

საინტერესოა ისიც, რომ ნ. მარს არ გამოორჩენია მხედველობიდან ამ კულტის ვიწრო წოდებრივი ხასიათიც.

¹⁵ Н. Я. Марр, Вступительные строфы Витязя в барсовой коже, Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, кн. XII, СПб., 1910.

¹⁶ ЖМНП, 1909, ноябрь, декабрь, с. 120—168.

¹⁷ ნ. მარი, დასახ. ნაშრომი, გვ. VIII—IX.

¹⁸ იქვე, გვ. XVI.

«Культ женщины, — წერს ნ. მარი, — идеальная любовь с преклонением перед нею — детище его, это детище образованного грузинского общества Тамары, а не народных масс»¹⁹.

შუა საუკუნეთა დასავლეთ ევროპის ლიტერატურის ცნობილმა რუსმა სპეციალისტმა ვ. შიშმარიოვმა რუსთაველის საიუბილეოდ 1938 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში „შოთა რუსთაველი (რამდენიმე პარალელი და ანალოგია)“²⁰, ხაზგასმით აღნიშნა ვეფხისტყაოსნისეული სიყვარულის ძირეული განსხვავება შუა საუკუნეთა აღმოსავლური ლიტერატურისათვის დამახასიათებელი სიყვარულისაგან. სიყვარული „ვეფხისტყაოსნის“ გმირთა, მოყმე-რაინდებისა, ვ. შიშმარიოვის თქმით, არის სიყვარული, გმირობა, სამსახური ვაჟალისა, რაც დამახასიათებელია ევროპის კურტუაზული ლიტერატურის გმირთათვის.

ვ. შიშმარიოვი, ნ. მარის კვალდაკვალ, სიყვარულზე ამგვარი შეხედულებების ფესვებს ქართულ სოციალურ ურთიერთობათა სიღრმეში ხედავს, იმ სოციალურ ურთიერთობებში, რომელიც საერთო იყო ამ ორივე სამყაროსათვის XII საუკუნეში და რომელმაც ქართული „ყმის... ძველი ინსტიტუტის“ თანდათან რაინდ-ყმად, კურტუაზულ რაინდად გადაქცევა მოგვცა²¹.

„ვეფხისტყაოსანში“ ასახული მიჯნურობის ინსტიტუტს შეეხო ზ. ავალიშვილი მონოგრაფიაში „ვეფხისტყაოსნის საკითხები“, რომელიც 1931 წ. დაიბეჭდა პარიზში. ზ. ავალიშვილიც დიდ მსგავსებას ხედავს ევროპის კურტუაზულ სიყვარულსა და XII საუკუნის ქართული პოეზიის მიჯნურობას შორის და მსგავსების ძირითად მიზეზად, მათ საერთო წყაროდ, არაბულ პოეზიას თვლის. ევროპულ სპეციალურ ლიტერატურაში რაინდული პოეზიისა და კერძოდ სატრფიალო პოეზიის მძლავრ წყაროდ არაბული პოეზიაა მიჩნეული, ნაჩვენებია ამ ზეგავლენის ისტორიული პირობები, ის სიახლოვე, რომელიც არაბულ სამყაროს ჰქონდა ესპანეთთან და ესპანეთის გზით საფრანგეთთან, სადაც იშვა და განვითარდა კურტუაზული ლიტერატურა. ამისდაკვალად ზ. ავალიშვილიც იმ სიახლოვეს, რომელიც XII საუკუნის ქართულსა და ევროპულ ლიტერატურას ახასიათებს, ხსნის იმავე არაბული პოეზიის გავლენით ქართულ ლიტერატურაზე, კერძოდ, სამიჯნურო პოეზიის სფეროში. არაბთა კულტურის გარკვეული ზემოქმედება, უეჭველია, ისტორიულად სრულიად ბუნებრივი იქნებოდა დაგვევა ორივეზე, შუა საუკუნეთა ევროპულსა თუ ქართულ კულტურ-

19 ნ. მარი, დასახ. ნაშრომი, გვ. I.

20 იქვე, გვ. XXXVIII.

21 ვ. შიშმარიოვი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 239.

რაზე, მაგარმ არსებული მსგავსების უმთავრესად ამ მიზეზით არ ჩანს გამართლებული, არაბული პოეზიის ზეგავლენის მნიშვნელოვანი ამ შემთხვევაში რამდენადმე გადაჭარბებული გვეჩვენება, ცხადია, შთავარია აქ ის ცხოვრებისეული საფუძველი, რომელიც ცხოვრების საერთო წესს, ზნე-ჩვეულებებს, იდეალებსა და ფსიქიკას ქმნიდა.

მიჯნურობა „ვეფხისტყაოსანში“, როგორც კულტურულ-ისტორიული მოვლენა, საგანგებოდ აქვს განხილული ნ. ნათაძეს ნაშრომში „რუსთველური მიჯნურობა და რენესანსი“. ნ. ნათაძემ ამ წიგნის პირველ თავში — „რუსთველური მიჯნურობა როგორც ინსტიტუტი ევროპაში და ქართულ მწერლობაში“ კონკრეტულად ჩამოაყალიბა და თვალნათლივ უჩვენა ის საერთო მოტივები, რომელიც უშუალო კონტაქტებისაგან ერთობ დაცილებულ ევროპულსა და ქართულ კულტურას ახასიათებს სიყვარულის არსის გაგებასა და სამიჯნურო წეს-ჩვეულებათა საკითხში. ესაა: მიჯნურობა როგორც რაინდი-მიჯნურის მიერ სატრფოსადმი რაინდული მსახურება; მიჯნურობა მხოლოდ რჩეულთა კუთვნილება; სიყვარული ამამაღლებელი და გამაკეთილშობილებელი ძალა და სხვ.²² ნ. ნათაძემ, ამასთანავე, უჩვენა ისიც, რომ არაბული პოეზია მოკლებულია რაინდული მიჯნურობის ძირითად მოტივს — „ქალის რაინდულ მსახურებას კეთილი საქმით და სიყვარულს როგორც ამამაღლებელი, ზნეობრივად შემცვლელი და გადამახალისებელი ძალის წარმოდგენას და, მაშასადამე, ამ აღმოსავლურ წყაროზე მითითება ვერ აგვიხსნის აღნიშნულ მოვლენას ვერც ამ ეპოქის ქართულ კულტურაში“. „ამ მოვლენის ასახსნელად, — წერს ნ. ნათაძე, — უნდა დავეყრდნოთ მხოლოდ იმ ელემენტებს, რაც ამ ორ კულტურას — შუა საუკუნეთა ევროპისა და ამავე პერიოდის საქართველოს კულტურას — საერთო აქვს და რაც მათ სხვა კულტურებისაგან ანსხვავებს. ეს საერთოა ქრისტიანული რელიგია, ამ რელიგიაზე აღზრდილი და გამოკვებილი ეროვნული კულტურა, მისი ზნე-ჩვეულებანი, მსოფლმხედველობა და აზროვნების ჩვევები, რომლებიც განაპირობებენ არაბულ-სპარსულ სამყაროდან ნასესხები მიჯნურობის ინსტიტუტისა და მიჯნურობის კულტის შეცვლას ერთი და იმავე მიმართულებით“. ეს მიმართულებაა — სიყვარულის დაკავშირება სავაჟაკოს-სარაინდო საქმიანობასთან, აქედანვე გამომდინარეობს სიყვარულის ამამაღლებელი გავლენაც²³.

ნაშრომში არ არის მივიწყებული არაბული პოეზიის მოტივების „ევროპასა და საქართველოში ერთნაირი გარდატეხის სოციალური საფუძვლებიც“ და ნათქვამია, რომ „აქ პირველ რიგში უნდა მიეთი-

22 ნ. ნათაძე, რუსთველური მიჯნურობა და რენესანსი, 1966, გვ. 38—45.

23 იქვე, გვ. 57—58.

თოს იმ ფეოდალურ ურთიერთობებს და ამ ურთიერთობათა სოციალურ კატეგორიებში აზროვნების ჩვევებს, რომელიც ქართველ დასავლეთეუროპელ სამხედრო წოდებას ამ ეპოქაში საერთოდ დაუბრუნდა დატ“²⁴. სრული ჭეშმარიტებაა და, ჩვენი აზრით, სწორედ ეს სოციალური ფესვებია ძირითადი და გადამწყვეტი. ერთგვარი საზოგადოებრივი ურთიერთობების საფუძველზე ერთგვარი ყოფა და მსგავსი კულტურა იქმნებოდა. არაბული გავლენა ნაკლები არ იყო სპარსულ ლიტერატურაზე, მაგრამ სიყვარულის თემის ამგვარი გადაწყვეტა იქ არ მივიღია. მეორე მხრივ, როგორც ზემოთ ხსენებულ ნაშრომში სწორად არის შენიშნული, „სამიჯნურო კულტის არსებობა იმ სახით, რა სახითაც ის ევროპასა და XII ს. საქართველოში გვაქვს, კულტურის ისტორიამ არ იცის. არ იცნობს მას არც მუსლიმანური აღმოსავლეთი, არც ქრისტიანული აღმსარებლობის სხვა სახელმწიფოები — ბიზანტია, სომხეთი, ქრისტიანული მოსახლეობა სირიისა, ეგვიპტისა და სხვ.“²⁵. მართლაც, არსად ჩამოთვლილ ქვეყნებში და არც აღმოსავლეთ ევროპაში ფეოდალიზმის განვითარება არ ყოფილა იმდენად ღრმა და იმ ტიპისა, როგორც ეს იყო დასავლეთ ევროპაში ან საქართველოში. დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში, ასევე შუა საუკუნეთა საქართველოში განსაკუთრებული ფართო განვითარება ჰპოვა ფეოდალიზმის ისეთმა დამახასიათებელმა ინსტიტუტმა, როგორიც იყო ვასალიტეტი. ვასალიტეტმა კი მაღალგანვითარებული რაინდობა მოგვცა, განვითარებული რაინდული კულტურით, რაინდული ყოფით. ამის შემდეგ სრულიად ბუნებრივი ჩანს ერთგვარი ანდა თავისი ხასიათით ახლო მიმსგავსებული კულტურის გაჩენა ამ ორ ურთიერთდაშორებულ და თავთავიანთი სპეციფიკის, თავისებური ისტორიული პირობების მქონე სამყაროში.

კიდევ ერთი საინტერესო წერილია მიძღვნილი „ვეფხისტყაოსნის“ საკუთრივ მიჯნურობისადმი: ეს არის ს. სერგებრიაკოვის წერილი „К вопросу о типологических соответствиях между творчеством певцов любви европейского средневековья и романом Руставели“²⁶. აქაც შედარების საგანია სიყვარულის თემა „ვეფხისტყაოსანში“ და ევროპულ რაინდულ რომანში. ნაშრომში ნაჩვენებია, რომ ფრანგ ტრუბადურთა და რაინდული რომანების ავტორთა მსჯელობა სიყვარულის არსის საკითხზე სრულიად ახლოსაა იმ იდეებთან, რომელსაც რუსთაველი გამოთქვამს. მაგალითად, ფრანგი ტრუბადურები ხშირად უმღე-

²⁴ ნ. ა. ბაქაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 60.

²⁵ იქვე, გვ. 59.

²⁶ ძველი ქართული მწერლობის და რუსთაველოლოგიის საკითხები, VII—VIII, 1976, გვ. 113—141.

რიან „სიყვარულს შორიდან“, რაც აშკარად მოგვეგონებს რუსთველურ „შორით ბნელას, შორით კვდომას“, მთავარი კი, რომელიც ევროპულ რაინდულ სიყვარულსა და რუსთველურ მიჯნურობას აახლოებს, როგორც აღნიშნავს ავტორი, არის ქალის მაღალი სათაყვანებელი მღვთმარეობა გაპირობებული არამარტო მაღალი სოციალური სტატუსით, ე. ი. არამარტო იმით, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ გმირი ქალები, თინათინი და ნესტან-დარეჯანი მეფის ასულნი არიან, არამედ იმით, რომ რაინდს, დაუწერელი რაინდული კოდექსის თანახმად მართებს, ვალდებულებად აწევს უჩვენოს სატრფოს გმირობა, გაუწიოს მას ვასალური სამსახური²⁷.

ნაშრომში მთელი სიცხადით არის ნაჩვენები იმ ავტორთა შეხედულების უსაფუძვლობა, რომელთაც მიაჩნიათ, თითქოს ფრანგული ლიტერატურა უარყოფს, „ვეფხისტყაოსნისაგან“ განსხვავებით, ცოლქმრულ სიყვარულს.

ნაშრომში სწორად არის გაანალიზებული რაინდული იდეალებისა და არსებული ისტორიული სინამდვილის ურთიერთხელოვნების საკითხიც. როგორც დავინახეთ, განხილული ნაშრომების მიხედვით, „ვეფხისტყაოსანში“ ასახული მიჯნურობა, მისი გაგება, არსი, ხელოვნება წარმოდგენილია, როგორც საერთოდ რაინდული რომანის უარისათვის დამახასიათებელი ერთ-ერთი არსებითი ნიშანთაგანი.

„ვეფხისტყაოსნის“ გმირთათვის დამახასიათებელია რაინდული კოდექსის სხვა არაერთი კანონი და თვისება.

ისევე როგორც თავისებურ, რაინდულ, მაღალზნობრივ სიყვარულს დიდი ადგილი უჭირავს „ვეფხისტყაოსანში“, ასევე დიდი მნიშვნელობა აქვს აქ მეგობრობა-ძმობის საკითხს.

ვ. შიშმარიოვის სიტყვით, „ვეფხისტყაოსნის“ გმირები — ტარიელი, ავთანდილი, ფრიდონი არამარტო ყმა-რაინდები არიან, არამედ მოყმე — ძმობილები“, რაც შუა საუკუნეთა საფრანგეთისათვის დამახასიათებელ ე.წ. „კომპანიონაჟს“ მოგვეგონებს²⁸. პოემის ამავე მოტივს ყურადღებას აქცევს ნ. მარიც და აღნიშნავს, რომ პოემის მიხედვით, ცხადია, ტარიელსა და ავთანდილს შორის და მათსა და ფრიდონს შორის დამძობილება მომხდარა, რაც ევროპულ *compagnons jurés*-ს მოგვეგონებსო. მართალია, პოემაში პირდაპირ ნათქვამი არ არის, მაგრამ, ცხადია, რომ დამძობილების აღსანიშნავი რაღაც სათანადო რიტუალი შესრულებულა. საინტერესოა აღინიშნოს, განაგრძობს ნ. მარი, რომ დამძობილებულნი პოემაში „ამხანაგებად“ იწოდებიან

27 ძველი მწერლობის და რუსთველოლოგიის საკითხები, VII—VIII, 1976, გვ. 132.

28 ვ. შიშმარიოვი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 241.

(ტაეპი 631, 668), რაც ზუსტად პარალელურია იმისა, რაც ევროპულ
„compagnons“²⁹.

ძმობა-მეგობრობის იდეალი პოემაში უდიდეს ზნეობრივ სიმაღ-
ლეზეა აყვანილი³⁰. დამეგობრებულ-დაძმობილებულთა ურთიერთდა-
ხმარება, მეგობრობისათვის „თავი ჭირსა არ დამრიდად“, ურთიერთ-
სამსახური, ერთგულება და თვებადება პოემის კიდევ ერთი მაღალ
იდეალთაგანია. ეს მოტივიც მიგვანიშნებს ევროპული რაინდული ლი-
ტერატურის, კერძოდ, რაინდული რომანების ცნობილი ციკლის —
„მეფე არტურის მრგვალი მაგიდის“ რაინდების ურთიერთდამოკიდე-
ბულებას, რომელიც ავალებდა ამ ამხანაგობის თითოეულ რაინდს,
თუკი რომელიმე მათგანი არ გამოცხადდებოდა შეკრებაზე დატყმული
დროისათვის, წასულიყვნენ მის საქმენელად და გაეწიათ სასწრაფო
დახმარება თუ მოძმე რაინდი რაიმე გასაჭირსა თუ ხიფათს განიცდიდა.

„ვეფხისტყაოსანში“ ასახული ძმობა-მეგობრობა ხალხთა მეგობ-
რობაშია გადაზრდილი სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენელთა —
ინდოელი ავთანდილის, არაბი ტარიელის და მულღაზანზარელი ფრი-
დუნის მეგობრობის სახით, რაც ამ პოემის კიდევ ერთ სიდიადედ და
ამასთანავე თავისი ეპოქის კიდევ ერთ დამახასიათებელ ნიშნად გვევ-
ლინება³¹.

დასასრულს, „ვეფხისტყაოსნის“, ამ ქართული რაინდული რომა-
ნის კიდევ ერთი ნიშანდობლივი მხარე: პოემის გმირთა სახით ჩვენს
წინაშეა მოყმე-რაინდის საინტერესო, ეპოქისათვის მეტად დამახასია-
თებელი ტიპი. ამ ტიპის რაინდი არის არა მარტო ფიზიკური ძალითა
და სამხედრო გაწვრთნილებით გამოჩენილი პირი, არამედ მას ამასთან-
ავე მაღალი სული, გონივრულობა, განსწავლულობა და დახვეწილი,
სათანადო ეთიკეტით განსაზღვრული ზრდილობა ახასიათებს. „ვეფხის-
ტყაოსნის“ ცნობილი აფორიზმი — „ათასად კაცი დაფასდა, ათიათა-
სად ზრდილობა“, ამ ეპოქის ნაყოფია. ნ. ბერძენიშვილის თქმით,
„ეს ლექსი მთელი ამ ეპოქის ... ეპიგრაფად ზედგამოჭრილია“ და —
„ყველაზე უფრო სწორედ ამ სოციალური შფოთვის ხანაში შეიძლება
წარმოშობილიყო“³².

„ზრდილობაში“ აღზრდა-განათლებლის, რაინდული განსწავლულე-
ბისა და გაწვრთნილების მთელი კომპლექსი იგულისხმებოდა, ის აღ-
ზრდა, რომელიც ვალდებული იყო მიეღო რაინდს, თუკი სურდა, რომ
თავისი საზოგადოების ღირსეული წევრი გამხდარიყო. „ვეფხისტყაოს-

²⁹ ნ. მარტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. XXIV—XXVI.

³⁰ ალ. ბარამიძე, შოთა რუსთაველი, 1958, გვ. 100—106.

³¹ იქვე, გვ. 106—110.

³² ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VII, 1974,

ნის“ მიხედვით, მოყმეს ამშვენებს გარეგნული სილამაზე, ფიზიკური ძალღონე, ზნეობრივი სიწმინდე და გონებრივი სისრულე... ლულს, მოხდენილსა და გაწაფულ მოყმე-რაინდს, დახვეწილი გემოვნების პატრონს, ზრდილს, თავდაბალსა და თავაზიანს ჩვევია დარბაისლური ქცევა. მოყმე-რაინდი მოკრძალებასთან ერთად ზომიერად ამაყრა, თავმომწონე, თავმოყვარე და პატივმოყვარე“³³. გულადობასა და მამაცობასთან ერთად ის „გულჩვილიცაა, მგრძნობიერი, შეშბრალებული, კეთილშობილი“ და „არასოდეს არ აპყვება მდაბიო შუროსძიების გრძობას“³⁴. „ვეფხისტყაოსნის“ მოყმე „მფარველი და შემწეა ქვრივობოლთა, გლახაკთა, უპოვართა, დავრდომილთა, სნეულთა“, ხელგაშლილი და უშურველია“³⁵.

ეს მოყმე-რაინდის ის ტიპია, რომელიც აშკარად უფრო მაღლა დგას ზნეობრივად „ამირან-დარეჯანიანის“ მოყმე-რაინდებთან შედარებით. ეს უკანასკნელი ხშირად უხეშნი არიან, ატყაობებლობის გარეშე ზოგჯერ უმოწყალოდ ხოცავენ და ჟღერენ მოწინააღმდეგეს ასპარეზობათა დროს.

„ვეფხისტყაოსნის“ მოყმე-რაინდები უფრო დახვეწილი, კულტურულ-ზნეობრივად უფრო მაღალგანვითარებულნი საზოგადოების წარმომადგენლები ჩანან.

დაბოლოს, ორიოდ სიტყვა „ვეფხისტყაოსნის“ ეპიკური რაობის შესახებ. თავისი ფორმით და შინაარსით რუსთაველის პოემა ნამდვილ რაინდულ რომანს წარმოადგენს, დაწერილს რაინდების და რაინდობის შესახებ, განკუთვნილს რაინდული საზოგადოების გემოვნების დასაკმაყოფილებლად. ესაა ნაწარმოები, რომელშიც მთელი სისრულით ასახა დახვეწილი რაინდული საზოგადოების იდეალები, მისი მაღალი სულიერი მოთხოვნილებები და ინტერესები. მაგრამ უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ რუსთაველმა ამ ნაწარმოებით რამდენადმე კიდევ გაუსწრო თავის დროს, გამოხატა რა პოემაში ე. წ. რენესანსული სულისკვთებანი. ქართულ ლიტერატურისმცოდნეობაში ამის შესახებ სრულიად გარკვეული აზრია შემუშავებული. კ. კეკელიძის თქმით, რუსთაველმა „შექმნა პოემა, რომელშიც რამდენიმე საუკუნით ადრე აისახა დასავლურ-ევროპული რენესანსის პუმაწური იდეები და კეთილშობილური მისწრაფებანი“³⁶.

ალ. ბარამიძე წერს: „რუსთაველმა გაცილებით ადრე და გაცი-

³³ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 137—138.

³⁴ იქვე, გვ. 142.

³⁵ იქვე, გვ. 141—142.

³⁶ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. II, 1952, გვ.

ლებით უფრო მკაფიოდ იქადაგა ის იდეები, რაც საფუძვლად დაედო განათლებული კაცობრიობის ეგრეთწოდებულ რენესანსულ კულტურას³⁷.

ასეთივე შეხედულებაა გამოთქმული უახლეს რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაშიც. ხაზგასმულია, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ ჰუმანისტური ნაწარმოებისათვის დამახასიათებელი იდეალებია დასმული და დიდი მხატვრული ძალით გადაწყვეტილი. ს. ცაიშვილის სიტყვით, „ვეფხისტყაოსნის“ იდეალური გმირები რენესანსული სულით არიან აღზევებულნი. ბრძოლა და ოპტიმიზმი, ცხოვრების წინაშე არგადრეკა „ვეფხისტყაოსნის“ მსოფლშეგრძნების ქვაკუთხედი“; „რუსთაველის მსოფლმხედველობის ქვაკუთხედი არის მაღალი ჰუმანიზმი. იგი თავით ბოლომდე გასდევს „ვეფხისტყაოსანს“, მის მხატვრულ სისტემას, პერსონაჟებს, რომლებიც მოქმედებენ პოემაში და თავის აშკარად რენესანსული სულით გასაოცარი ძალით არღვევენ შუა საუკუნეთა წყვედი-ადში გაბატონებულ ქრისტიანულ ასკეტურ ჩარჩოებს. ამ თვალსაზრისით, რუსთაველი არის დიდი წინამორბედი იმ დიდი მოძრაობისა, რომელიც მომდევნო საუკუნეებში აღორძინდა და ევროპული ჰუმანიზმის სახელითაა ცნობილი“³⁸.

რენესანსი საქართველოში ცალკე დიდი პრობლემაა, რომელიც ვერ ვერ ჩაითვლება სავსებით გადაწყვეტილად. მის შესახებ არსებულ ფართო ლიტერატურას, ცხადია, აქ ვერ შევეხებით. ამჯერად ჩვენთვის საინტერესოა მხოლოდ ის უდავო ფაქტი, რომ რუსთაველის პოემა უხვად შეიცავს მრავალ ისეთ იდეას, ნიშანს, რომელიც რენესანსული კულტურისათვის არის დამახასიათებელი. ამდენად, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ რუსთაველი, დიდი ჰუმანისტი პოეტი აღორძინების წინამორბედად გვევლინება აშკარად. ეს აზრი შესანიშნავად აქვს ჩამოყალიბებული ნ. ბერძენიშვილს: „რუსთაველმა — გენიალურმა მოაზროვნემ და შემოქმედმა დიდად გაუსწრო თავის დროსაც და თავის წარმომქმნელ საზოგადოებასაც“ და „იგი ადრეული რენესანსის მოციქულად მოგვევლინა“³⁹.

ძირითადი კი, როგორც უკვე ითქვა, ისაა, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ სახით ჩვენ გვაქვს ფეოდალურ-რანდული ფორმისა და შინაარსის ნაწარმოები, შექმნილი მძლავრი კულტურული აღორძინების ეპოქაში, რომელიც თავის მხრივ ემყარებოდა ქვეყნის საერთო სოციალურ-ეკონომიკურსა და პოლიტიკურ აღმავლობას. ამიტომაცაა, რომ ეს პოემა

³⁷ ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, 1966, გვ. 223.

³⁸ ს. ცაიშვილი, შოთა რუსთაველი — დავით გურამიშვილი, 1974, გვ. 10, 24.

³⁹ კრებ. „აკადემიკოსი ექვთიმე თაყაიშვილი“, 1966, გვ. 7.

განსაკუთრებული ბრწყინვალეობით გამოირჩევა მსოფლიო რაინდული ლიტერატურის საგანძურში როგორც აზრობრივი, ისე მხატვრული თვალსაზრისით, იმდენად, რომ მას, შეიძლება ითქვას, არც კნძებნება ბადალი მის თანადროულ მსოფლიო ლიტერატურაში⁴⁰.

2. მოყმე-მამუჰის სახე XI—XII სს. კართულ ხელოვნებაში

XI—XII საუკუნეებისათვის დამახასიათებელი მოყმე-ჭაბუკის ტიპმა თავისი ასახვა ჰპოვა არამარტო მის თანამედროვე მხატვრულ ლიტერატურაში, არამედ სახვით ხელოვნებაშიც. მართალია, საერო მხატვრობის ნიმუშები ჩვენამდე ძალიან მცირედ არის მოღწეული (უმთავრესად ისევ ეკლესიის მოხატულობაში შემორჩენილ კტიტორთა და სხვა ისტორიულ პირთა გამოსახულებების სახით), მაგრამ, რომ საერო მხატვრობა ფეოდალურ საქართველოში დიდად განვითარებული ყოფილა, და კერძოდ პორტრეტული მხატვრობა, ამისი ცნობები საკმაოდაა, ცნობილი, რომ სამეფო თუ ფეოდალთა სასახლეების კედლები მორთული ყოფილა მხატვრობით, სადაც გამოსახული იყვნენ მეომარი მოყმე-რაინდები და ასახული იყო მათი გმირული საქმეები. მაგრამ საერო დანიშნულების ასეთ ნაგებობებს ჩვენამდე არ მოუღწევია, სამაგიეროდ იმდროინდელი სამხატვრო ხელოვნების შესახებ საქართველოში ნათელ წარმოდგენას იძლევა იმ დროის ეკლესიის კედლების მოხატულობანი, ხატები, ჯვრები და სხვ. და ამ სახის მხატვრობაშიც აისახა მოყმე-რაინდის გავრცელებული ტიპი. საეკლესიო თემატიკაში ის წარმოდგენილია წმინდა მეომართა გამოსახულებების სახით. ასეთი გამოსახულებები X საუკუნიდან დაწყებული განსაკუთრებით მრავლდება საქართველოში⁴¹. პირველ რიგში ეს ითქმის წმინდა გიორგის გამოსახულებათა შესახებ.

ვინაიდან, ჩვენი ვარაუდით, წმინდა გიორგის სახე ახლო კავშირში ჩანს ქართული რაინდობის სულიერ კულტურასთან, საჭიროდ მიგვაჩნია მოკლედ მიინც შევჩერდეთ წმინდა გიორგის კულტზე ფეოდალურ საქართველოში.

იმ ქვეყნებში, სადაც რაინდობა თავისი განვითარებული სახით არის წარმოდგენილი, რაინდებს, ჩვეულებრივ, თავიანთი საკუთარი მფარველი წმინდანი ჰყავთ ხოლმე. მუდმივი ხიფათით სავსე ცხოვრება, როგორსაც რაინდები ეწევიან, სრულიად გასაგებს ხდის რაინდების

⁴⁰ ამასთან დაკავშირებით, მეტად ნიშანდობლივად ჟღერს ფრანგული რაინდული ლიტერატურის საბჭოთა სპეციალისტის ა. მიხაილოვის სიტყვები იმის შესახებ, რომ „рыцарский роман в наивысших своих проявлениях выходит за ее рамки“, А. Д. Михайлов. Французский рыцарский роман, 1976, გვ. 20.

⁴¹ Е. А. Привалова, Павниси, 1977, გვ. 36.

სწრაფვას იყოლიონ ზეციურ ძალთაგან საკუთარი მფარველი. საფრანგეთში რაინდების მფარველად წმინდა დიონისე ითვლებოდა, ინგლისში — წმინდა გიორგი. მრავალი რაინდული ორდენი წმინდა გიორგისთვის უზენაეს პატრონად აღიარებდა. მართლაც-და ის მასალა, რომელსაც ამ წმინდანის „ცხოვრება“ იძლეოდა, საუკეთესოდ გამოხატავდა რაინდების იდეალს: წმინდა გიორგი იყო უსამართლოების წინააღმდეგ მებრძოლი, გასაჭირში ჩავარდნილთა შემწე და ვადამრჩენელი, ჰუმანისტი, ძლევამოსილად წოდებული. გამოსახედნენ ამიტომ მას ყოველთვის სრული შეიარაღებით, ხშირად ცხენზე ამხედრებულს.

გიორგი ერთ-ერთი პოპულარული წმინდანია ევროპის ქვეყნებშიც. მაგრამ ასეთად ის იქცევა XII საუკუნიდან დაწყებული, რამდენადმე უფრო გვიან, ვიდრე საქართველოში. აქ, როგორც გვიჩვენებს ისტორიული მასალა, წმინდა გიორგის კულტის გავრცელება უკვე IX—X საუკუნიდან შეიძლება ვივარაუდოთ. საქართველოში შემოსული წმინდა გიორგის კულტს, როგორც ჩანს, აქ ნაყოფიერი ნიადაგი ხვდება და საქართველო, შეიძლება ითქვას, მის ახალ სამშობლოდ იქცევა. საინტერესოა და ნიშანდობლივია, რომ აქ გავრცელდა არა იმდენად გიორგის მარტვილობის ამსახველი ფაქტები, რამდენადაც მისი, როგორც წმინდა მეომარ-რაინდის სახე.

ის ფაქტი, რომ საქართველოში წმ. გიორგის კულტს განსაკუთრებით ფართო გავრცელება ხვდა წილად, ჩვენს საისტორიო ლიტერატურაში არაერთხელ ყოფილა შენიშნული. ჯერ კიდევ ისტორიკოსი ვახუშტი ბაგრატიონი, არჩევდა რა „საქართველოს“ გეოგრაფიული სახელწოდების უცხოურ შესატყვისებს, „გიორგის“ და მას ვარიანტებს სხვადასხვა ენაზე, ამ სახელწოდებას საქართველოში წმინდა გიორგის კულტის გავრცელებას უკავშირებდა და წერდა, რომ საქართველოში ქრისტიანობის მიღების შემდეგ, „მეერ უამისგან ნიშანი და სასწაულნი უმრავლესნი არიან მთავარმოწამის გიორგისანი ყოველსა ივერიასა შინა, რამეთუ არა არიან ბორცუნი ანუ მალალნი გორანი, რომელსა ზედა არა იყოს შენნი ეკლესიანი წმიდისა გიორგისანი, და ესეცა ამის მიერ იწოდა“⁴².

ივანე ჯავახიშვილს აღნიშნული აქვს: „XIV—XV სს. გერმანელი მოგზაური პანს შლიტბერგერი წერდა, რომ ქართველები წმინდა გიორგის მეტის მეტად თაყვანსა სცემენო“. ივანე ჯავახიშვილის სიტყვით, „არც ღმერთსა და იესო ქრისტეს, არც ერთი წმინდანის სახელობაზე არ მოიბოვება იმდენი ტაძარი საქართველოში, რამდენიც წმიდა გიორ-

⁴² ქ. ცხ; IV, გვ. 40 (იქვე ისტორიკოსი „გეორგის“ მეორე ახსნასაც იძლევა, სიხამდეილესთან უფრო ახლოს: „გეორგ“ ბერძნულად მიწისმოქმედს ნიშნავს, საქართველო კი მიწისმოქმედების ქვეყანა იყო და მის ხალხსაც ამისდამხედვეთ გეორგია ეწოდა).

გის სახელობაზეა აშენებული... ხალხში გავრცელებულია კრძალ-
რწმენა, რომ საქართველოში იმდენი წმინდა გიორგის ეკლესია არ
იმდენი წმინდა გიორგია, რამდენიც წელიწადში დღეებია... ვახუშტის...
ცნობა, რომ მთა არ მოიპოვება საქართველოში, სადაც მის მწვერვალ-
ზე წმიდა გიორგის ეკლესია არ იყოსო, ძალიან გაზვიადებული არ არის
და ჭეშმარიტებას უახლოვდება⁴³.

იგივე აზრი გამოთქვა ქართველმა მეცნიერმა ლეონ მელიქსეთ-
ბეგმა 1916 წელს დაბეჭდილ წერილში «Страна св. Георгия»:
«Надобно сказать, что ни один святой не пользуется в Гру-
зии такой широкою популярностью и таким почитанием,
как святой Георгий»⁴⁴.

სამეცნიერო ლიტერატურაში მოცემულია წმინდა გიორგის კულ-
ტის საქართველოში განსაკუთრებული მნიშვნელობის ახსნაც. ივ. ჯავა-
ხიშვილის აზრით, ამის მიზეზი არის ის, რომ წმინდა გიორგიმ წარმარ-
თული ღვთაების — მთვარის ადგილი დაიკავა, რომ „წმინდა გიორგი
ქართველი ხალხის აზროვნებაში ქართველთა უძველესი, წარმართო-
ბის დროის სარწმუნოების უზენაესი ღვთაება და მფარველი, მთვარის
განსახიერება“⁴⁵. ამ მოსაზრების დამამტკიცებელ საბუთებს ივ. ჯავახი-
შვილი ქართულ ხალხურ შემოქმედებაში შემონახულ თქმულებებში
პოულობს და ნათლად ასაბუთებს, რომ ის რიტუალი, რომელიც წმინ-
და გიორგის სახელთან არის დაკავშირებული, წარმართული დროის
ზნე-ჩვეულებებიდან უნდა იყოს ნასესხები.

ამ განმარტების მთელ დამაჯერებლობასთან ერთად, ვფიქრობთ,
მაინც ასახსნელი რჩება, თუ რატომ მაინცდამაინც წმინდა გიორგის და-
უკავშირდა ქრისტიანულ ეპოქაში მთვარის როგორც უზენაესი ღვთაე-
ბისადმი დამახასიათებელი პატივისცემა, რის გამოც „ბორცვი არ დარ-
ჩენილა საქართველოში, რომ წმინდა გიორგის სახელობაზე აშენებული
ეკლესია არ იდგეს“, რომ იმდენი ეკლესიაა საქართველოში წმინდა
გიორგის სახელობის, რამდენიც დღეა წელიწადში და ა. შ. იმისათვის,
რომ წმინდა გიორგის კულტს უმთავრესი ქართული წარმართული ღვთა-
ების—მთვარის ადგილი დაეკავებინა ქართულ ხალხურ ზნე-ჩვეულებებ-

⁴³ ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია I, გვ. 43—44.

⁴⁴ Л. М. Меликсет-Беков, Страна св. Георгия. Изв. кавк. отд. *мп. русск. геогр. общ.*, 1916, Т. XXIV, № 2, с. 7.

⁴⁵ ი. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, ტ. II, ნაკვ. 2, გვ. 210, ამ აზრის დამოწმებას არაერთი ქართველი მეცნიერის ნაშრომებში ვხვდებით. იხ. მაგ., Г. Н. Чубинашвили, Грузинское чеканное искусство, 1959; კ. კეკელიძე, ქრისტიანობი და მითრიაზმი, ეტიუდები... II, 1945, გვ. 352—353; ა. შანიძე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში. 1971, გვ. 368 და სხვ.

ში მას უნდა განსაკუთრებული აღიარება მოეპოვებინა საზოგადოებაში და მისი აზროვნებაში და ამის შემდეგ, ბუნებრივია, შეეძლო შეეტვისებინა წარმართული დროის დავუშვით უმთავრესი ღვთაების, მთავარის კულტისათვის დამახასიათებელი ელემენტები და რიტუალური ჩვევები.

ჩვენი აზრით, წმინდა გიორგის განსაკუთრებული გავრცელება საქართველოში რაინდობის წარმოქმნა-ჩამოყალიბებას და რაინდული იდეალების გავრცელებასა და ღრმად ფეხმოკიდებას უნდა უკავშირდებოდეს. საქმე ისაა, რომ წმინდა გიორგის კულტის აღმოცენება და შემდეგ ფართოდ გავრცელება დროის მხრივ ზუსტად ემთხვევა რაინდობის წარმოქმნასა და შემდგომ განუხრელ ზრდასა და აღმავლობას განვითარებული ფეოდალიზმის ეპოქის საქართველოში. ეს ორი მოვლენა (წმინდა გიორგის კულტის გაჩენა-გავრცელება და რაინდობის წარმოქმნა და განვითარება) დაახლოებით მაინც, ერთდროული და ურთიერთპარალელური ჩანს. გარდა ამისა, და მთავარიც ის არის, რომ ორივე მოვლენა იდეურადაც ურთიერთკავშირშია. უფრო სწორად, წმინდა გიორგის კულტის გამომუშავება რაინდული იდეალებისა და რაინდული ეპოქის გემოვნებისდა შესაბამისად მიმდინარეობდა.

წმინდა გიორგის კულტის წარმოქმნა-გავრცელების ისტორია მოკლედ ძირითად ხაზებში ასეთია: წმინდა გიორგის აგიოგრაფიული ტიპი მცირე აზიაში — კაპადოკიაში იშვა, საფიქრებელია, IV საუკუნეში (ყოველ შემთხვევაში არა უგვიანეს V საუკუნისა, ვინაიდან მისი „წამების“ უძველესი ხელნაწერები V საუკუნეს ეკუთვნის). თავდაპირველად გიორგი წარმოადგენდა რიგით წმინდა მოწამეს ქრისტიანულ წმინდანთა პანთეონში. წმინდა გიორგის „წამებათა“ ადრეულ რედაქციებში მხოლოდ მისი მოწამებრივი ღვაწლი იყო ძირითადად ხაზგასმული — ქრისტიანობისადმი ერთგულებისათვის გიორგის 70 წარმართი მეფე სდევნის და აწამებს, მისი წამება 7 წელიწადს გრძელდება და განსაკუთრებული სიმკაცრით გამოირჩევა.

მაგრამ თანდათან წმინდა გიორგის ლიტერატურული სახე თვალსაჩინო ცვლილებებს განიცდის. იქმნება მისი „ცხოვრებისა“ და „წამების“ ახალი რედაქციები, სადაც განსაკუთრებულ ხაზგასმას მის მიერ განხორციელებული სასწაულები პოულობს. სასწაულთა ეპიზოდებში გიორგი გვევლინება უკვე ცხენოსანი მეომრის სახით და მრავალ სასწაულებრივ გმირულ საომარ საქმეს სჩადის. წმინდა გიორგი, ამრიგად, თავმდაბალი მოწამისაგან მრისხანე მეომრად იქცევა.

ძველი ქართული ხელოვნების ძეგლები მოწმობს, რომ წმინდა გიორგის სახელი საქართველოში ჯერ კიდევ VII—VIII საუკუნეში იყო უკვე კარგად ცნობილი და პატივით მოსილი⁴⁶. მაგრამ მისი გან-

⁴⁶ Е. Л. Привалова, Павниси, 1977, зб. 64.

საკუთრებით დიდი პოპულარობა X საუკუნიდან ხდება საგარეო
ქ. კეკელიძის გამოკვლევით, გიორგი კაპადოკიელის „წამება“
ლად პირველად X საუკუნეში ითარგმნა, მეორედ კი XI საუკუნეში,
გიორგი ათონელის მიერ. ქ. კეკელიძისავე თქმით, „წმიდა“ მხედართა
„ცხოვრებასა“ თუ მარტვილობაზე მოთხოვნილება დაბადებულა ჩვენ-
ში X საუკუნის მიწურულიდან. ამგვარი მოთხოვნილების გაჩენას მეც-
ნიერი ხსნის იმით, რომ ამ დროს „ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიაზე ყა-
ლიბდება ძლიერი ფეოდალური მონარქია... ძლიერი ფეოდალური მო-
ნარქიის ჩამოყალიბების პროცესში საჭირო იყო სამხედრო თავდადე-
ბისა და რაინდული მამაცობის გამოვლენების მაგალითები. ამ მო-
თხოვნილებაზე პასუხს იძლევიან არა მარტო საერო, რაინდული ლიტე-
რატურის ძეგლები, რომელნიც გარკვეული სახით XII საუკუნის მი-
წურულში იჩენს თავს, არამედ უფრო ადრე სასულიერო მწერლო-
ბაც „წმიდა“ მხედართა ცხოვრება-მარტვილობის სახით“⁴⁷. მართლაც-
და, „წმიდა“ მხედართა ცხოვრება-მარტვილობისადმი ცხოველი ინტე-
რესის გავრცელება, როგორც ამას სამართლიანად შენიშნავს ქ. კეკელი-
ძე, რაინდული სულისკვეთების გაძლიერებასა და ფართოდ გავრცელე-
ბასთან არის მჭიდრო კავშირში. ამისდა მიხედვით წმიდა გიორგის
კულტის აღმავლობა apriori-იც სწორედ IX, უფრო კი X საუკუნი-
დან არის სავარაუდებელი. წერილობითი წყაროები ამ ფაქტზე თვალ-
ნათლივ მიუთითებს, მაგალითად, IX ს. მეორე ნახევარში დაწერილი
„ცხოვრება და წამება წმიდისა მოწამისა კოსტანტისი ქართველი-
სა“ გამოჩენილი რაინდის კოსტანტი-კახას მოწამებრივი სიკვდილის
თარიღად 10 ნოემბერს ასახელებს და კოსტანტის წმინდა გიორგის
ღვაწლის თანამოზიარედ რაცხს: „აღესრულა იგი (კოსტანტი გ. ა.) კე-
თილითა აღსაარებითა თთუესა ნოენბერსა ათსა, დღესასწაულსა წმი-
დისა გიორგისსა, რომლისაცა თანა ზიარ იქმნა“⁴⁸. X საუკუნის დამ-
დეგს დაწერილი თხზულების—„წამება წმიდისა მოწამისა გობრონის“
ავტორი, სტეფანე მტბევარი გობრონის, გამოჩენილი რაინდის
ღვაწლს, მის მოწამებრივ სიკვდილს სამშობლო ქვეყნის მტრებთან ბრძო-
ლაში მეომარ-წმინდანების — გიორგისა და თევდორეს მარტვილო-
ბებს უდარებს⁴⁹. X საუკუნის პირველ ნახევარში იოანე მინჩხი წერს
საეკლესიო საგალობელს — „გალობანი წმიდისა გიორგისანი, თქმულ-
ნი ნეტარისა მინჩხისანი“. ეს საგალობელი აკროსტიხულია და აკრო-

47 ქ. კეკელიძე, „წმიდა“ მხედარი“, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერა-
ტურის ისტორიიდან, 1945, II, გვ. 7.

48 ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. I, 1964, გვ.
170.

49 იქვე, გვ. 182.

სტიხი ასე იკითხება: „წმიდაო გეორგი, შეეწიე გეორგი მეფესა წინაშე მეფეთა მეფისა და აღიდე“⁵⁰.

X ს. მეორე ნახევარში ექვთიმე მთაწმინდელი თარგმნის კრიტიკის „შესხმას ნიკოლოზ საკვირველთმოქმედისა და წმიდა გიორგისას“⁵¹. X საუკუნეშივე ითარგმნა, როგორც უკვე ვთქვით, წმინდა გიორგის ცხოვრება⁵². კათალიკოზ მელქისედეკის 1040 წლის სიგელში ეკლესიისადმი შეწირულ წიგნებს შორის დასახელებულია „წამებაჲ წმიდისა გიორგის“⁵³.

წმ. გიორგის კულტის საქართველოში ფართოდ გავრცელების მანიშნებელია ქართულ ლაიდარულ წარწერებში წმ. გიორგის ხშირი მოხსენიება. დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე IX—XIII საუკუნეთა 210 წარწერაა დღესდღეობით აღნუსხული⁵⁴. აქედან წარწერათა თითქმის ერთ მესამედში — 66 წარწერაში, წმ. გიორგი იხსენიება აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი V—X სს. 170 წარწერაა შეტანილი „ქართული წარწერების კორპუსის“⁵⁵ პირველ ტომში. აქედან მხოლოდ 8 წარწერა იხსენიებს წმინდა გიორგის. აღმოსავლეთ საქართველოს ეპიგრაფიკაში ამ წმიდანის ხსენების ესოდენი იშვიათობა იმით აიხსნება, რომ „კორპუსის“ ამ ტომში შედარებით ადრეული — V—X საუკუნეების წარწერებია მოცემული.

XI—XII საუკუნეების მანძილზე განუზომლად მრავლდება როგორც წმინდა გიორგის სახელზე აგებული ეკლესიების, ისე მის გამოსახულებათა რიცხვი ხატებსა თუ ეკლესიის კედლებზე⁵⁶.

ცნობილი ქართველი მოყმე-რაინდი გრიგოლ ბაკურიანი, საბრძოლო-მემორული საქმიანობით სახელმოხვეჭილი და გამდიდრებული, XI ს. შუა ხანებში ხელს კიდებს რა ეკლესიების მშენებლობას, აშენებს ეკლესიებს ღვთისმშობლის, იოანე ნათლისმცემლის და „თავადსა მას ელვარედ მბრწყინვალესა მთავარ-მოწამესა და თავს ქრისტეს მარტვილთასა ახოვნად მოღუაწესა წმიდასა გიორგის“ სახელზე⁵⁷. ამ

⁵⁰ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I, გვ. 171—172.

⁵¹ იქვე, გვ. 206.

⁵² კ. კეკელიძე, ეტიუდები..., II, გვ. 7.

⁵³ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I, გვ. 435.

⁵⁴ ქართული ლაიდარული წარწერების კორპუსი, II. დასავლეთ საქართველოს წარწერები. ნაკვეთი I (IX—XIII სს.) შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ვ. სილოგავამ, 1980.

⁵⁵ ქართული წარწერების კორპუსი. I. აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V—X სს.), შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, 1980.

⁵⁶ Г. Н. Чубинашвили, Чеканное искусство, გვ. 325, 371, 375. და სხვ. Е. Л. Привалова, დასახ. ნაშრომი, გვ. 65.

⁵⁷ ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში, 1977, გვ. 68.

ეკლესიებისადმი შეწირულ ხატებს შორის ორი წმინდა გიორგისაა: „ხატი ერთი დიდი შეშისა, პეტალოთა ვეცხლითა შეჭედილი, წმინდა გიორგისი“ და „სხუა ხატი ერთი წმიდისა გიორგისი და თევდორისი, სარუთითა და ვეცხლითა მოჭედილი“⁵⁸.

XII საუკუნისთვის განსაკუთრებით პოპულარული ხდება სახელი გიორგი (ამ ერთი საუკუნის მანძილზე საქართველოში ოთხი მეფე გიორგია ლაშა-გიორგის ჩათვლით).

წმინდა გიორგის სახე წინ უძღვის ქართველ რაინდებს მათ ბრძოლებში, რომელსაც ისინი სამშობლოს დასაცავად აწარმოებენ. შემთხვევით არ გაიხსენა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსმა დიდგორის განთქმული ბრძოლის აღწერისას „წმინდა მოწამე გიორგი“, რომელიც „განცხადებულად და ყოველთა სახილველად წინაუძღოდა“ დავით მეფეს, ამ დიდი საბრძოლო გამარჯვების სულისჩამდგმელს საომარ ველზე. დავითი „მკლავითა თვისითა მოსრვიდა ზედამოწვეულთა უსჯულოთა მათ წარმართთა, რომელ თვთ იგი უსჯულონი და უმეცარნი მოღმართ აღიარებდეს და მოგვითხოვდეს სასწაულსა ამას მთავარ-მოწამისა გიორგისსა“⁵⁹.

მეფე გიორგი III-ის, ამ გვირგვინოსანი მოყმე-ჭაბუკის სახელმწიფო ბეჭედზე ცხენზე ამხედრებული წმინდა გიორგი იყო გამოსახული.

წმინდა გიორგის როგორც მებრძოლი მოყმე-რაინდის სახე ცოცხალია უფრო გვიანაც საქართველოში. ანტონ კათალიკოსი, ბიძინა, ელიზბარ და შალვა ქსნის ერისთავთა, უცხო დამპყრობელთა წინააღმდეგ ამ მებრძოლ გმირებისადმი მიძღვნილ „შესხმასა და მოთხოვნას“⁶⁰, აღწერს რა მათ ბრძოლას სპარსელთა წინააღმდეგ, აღნიშნავს, რომ ამ მეომრებმა გაიმარჯვეს „შეწვენითა... ღმრთისმშობელისათა და თანამებრძოლებითა დიდებულისა მთავარმოწამისა გიორგისათა“⁶⁰, რომ მათ ბრძოლაში მიუძღოდა „ჭაბუკი ყოვლად შუენიერი, ჭურვილი, მჯდომარე თეთრსა ცხენსა ზედა, წინმავალი მათ შემწედ და დამცემელად უცხოთესელთა. და ჩუენთა ყოველთა იცოდეს, ვითარმედ იყო დიდი იგი მთავარმოწამე გიორგი“⁶¹.

წმინდა გიორგის კულტის განსაკუთრებულ პოპულარობაზე მიუთითებს არა მარტო წერილობითი წყაროები, არა მარტო ის, რომ XI—XII საუკუნეების მანძილზე რამდენჯერმე ითარგმნა „წმინდა გიორგის ცხოვრება“ და მიმდინარეობს მისი გადამუშავება ახალ-ახალ-

58 ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში, 1977, გვ. 118.

59 ქ. ცხ. I, გვ. 341.

60 ძველი ქართული აგიორგაფიული ლიტერატურის ძეგლები, 1980, გვ. 176.

61 იქვე, გვ. 177.

ლი მოთხოვნები და კვლად. წმინდა გიორგის პოპულარობის თანდათან სულ უფრო მეტ გავრცელებაზე მკაფიოდ მეტყველებს ქართული ხელოვნების ძეგლებიც.

ხელოვნების ისტორიის სპეციალისტები ხაზგასმით აღნიშნავენ წმინდა გიორგის გამოსახულებათა დიდ რაოდენობას ძველ ქართულ ხელოვნებაში. ეკლესიების კედლის მოხატულობა, ქედური ხელოვნების ნაწარმოებები, ჯვრები, ხატები, მრავლად გადმოსცემს წმინდა გიორგის ცხოვრების სხვადასხვა ეპიზოდებს, სასწაულებს. აკად. გ. ჩუბინაშვილი განიხილავს რა ქართული ქედური ხელოვნების ძეგლებს, მათ შორის წმინდა გიორგის ქედურ გამოსახულებებს, აღნიშნავს, რომ X—XI საუკუნეთა საქართველოში უკვე ჩამოყალიბებულია წმინდა გიორგის თემის 3 სხვადასხვა და მეტად საინტერესო კომპოზიცია: 1. წმინდა გიორგი, როგორც მეომარი მზადაა საბრძოლველად. ის გამოსახულია მეომარ-რაინდის სრული აღჭურვილობით — ჯავშნით, მახვილით, შუბითა და ფარით, ზოგჯერ მშვილდ-ისრითა და კაპარჭითაც. 2. წმინდა გიორგი ებრძვის მტერს, 3. წმინდა გიორგი — გამარჯვებული, მტერი მიწაზეა დანარცხებული, დათრგუნვილია. გიორგის მოწინააღმდეგე, მტერი, უფრო ხშირად წარმოდგენილია ქრისტიანობის წინააღმდეგ მებრძოლი ბიზანტიელი წარმართი იმპერატორის დიოკლეტიანეს სახით.

არსებობს თითოეული ამ კომპოზიციის მრავალი სახესხვაობა — წმინდა გიორგი ზოგჯერ გამოსახულია ქვეითად, ზოგჯერ ის ცხენზე ამხედრებულია, მაგრამ ყოველთვის, წერს გ. ჩუბინაშვილი, ქართველი ოსტატები გამოხატავენ მას რაინდის სახით, რაც გაპირობებულია იმ დროინდელი საქართველოს სოციალური პირობებით, განვითარებული ფეოდალური ურთიერთობით. დღეს, შესაძლოა, არ გამოჩნდება გაბედული, განაგრძობს შემდეგ მეცნიერი, თუ ვივარაუდებთ ამ მეომარ-გიორგის სახის სწორედ ქართულ წარმოშობას⁶².

აღსანიშნავია კიდევ მეორე გარემოება: წმინდა გიორგის გამოსახულებათა რიცხვი საქართველოში სხვა ქვეყნებთან შედარებით განსაკუთრებით დიდია. ამის გამო გ. ჩუბინაშვილი მეტად საგულისხმო დასკვნას აკეთებს: „Естественно, таким образом, уже аргюги приписывать Грузин важное значение в создании и развитии этой темы“. ამ დროს არც ბიზანტიურმა ხელოვნებამ, არც მასთან დაკავშირებულმა ქრისტიანული აღმოსავლეთის და დასავლეთის ხელოვნებამ არ იცის ასე ადრეულ შუა საუკუნეებში წმინდა გიორგი. დასავლეთ ევროპაში უძველესი მისი გამოსახულებანი XII საუკუნისაა.

⁶² Г. Н. Чубинашвили, Грузинское чеканное искусство, 1959, стр. 251.

ბიზანტიურ ხელოვნებაში უძველესი მაგალითები შტკიცედ დათარიღებული არ არის, ხოლო ლიტერატურაში მათ მიაკუთვნებენ აგრეთვე მხოლოდ XII საუკუნეს, ისიც კითხვის ნიშნით⁶³. ყოველივე ფუძველზე გ. ჩუბინაშვილის გამოაქვს მეტად მნიშვნელოვანი დასკვნები: X და XI საუკუნეების მანძილზე მხოლოდ საქართველოში გვაქვს ფართო ნაკადით წარმოდგენილი წმინდა გიორგის გამოსახულებანი; ამ გამოსახულებათა ტიპებისა და ვარიანტების განვითარება და მრავალფეროვნება მიგვითითებს, რომ საქართველო და არა ბიზანტია ანდა მისი რომელიმე მცირეაზიული პროვინცია იყო ის ადგილი, სადაც იშვა თვით აზრი ამგვარი ხატების შექმნისა და შემთხვევითი არ არის, რომ ის ბოროტი საწყისი, რომლის დამთრგუნველაც გვევლინება წმინდა გიორგი გამოსახულებებში, უმთავრესად წარმოდგენილია ხოლმე გვირგვინოსანი ბიზანტიელი იმპერატორის სახით. ქართველი ოქრომჭედლები, ჩანს, პოლიტიკური ბრძოლის საკითხებს ზიარებულნი იყვნენ და მათ, იმდროინდელ საქართველოს საზოგადოებას საერთოდ, აღეგებდათ X საუკუნის უკანასკნელი მესამედიდან დაწყებული, ბიზანტიის ინტენსიური შემოტევა საქართველოზე; ქანდაკების განვითარების ეტაპები XI საუკუნის ქართულ ხელოვნებაში ანალოგიურია რომანული ქანდაკების განვითარებისა დასავლეთ ევროპაში, მაგრამ ქრონოლოგიურად ქართული ერთი საუკუნით უსწრებს მას წინ⁶⁴ (ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა აღინიშნოს, რომ საქართველო სოციალური განვითარების დონითაც ამ ეპოქაში ქრონოლოგიურად დაახლოებით ამდენითვე უსწრებდა წინ ევროპას და კიდევ უფრო ბიზანტიას).

ჩვენთვის მეტად საინტერესოა, აგრეთვე, ხელოვნებათმცოდნეების მიერ გამოთქმული მოსაზრებანი წმინდა გიორგის როგორც მეომრის და როგორც მხედრის ადგილობრივი ქართული წარმოშობის შესახებ. აღსანიშნავია, რომ XI საუკუნიდან ასეთ გამოსახულებათა რიცხვი ძლიერად იზრდება საქართველოში⁶⁵. დამახასიათებელია ისიც, რომ გარკვეული დროიდან წმინდა გიორგის სასწაულების ციკლი იცვლება მისი სამხედრო გამარჯვებების შემცველი სიუჟეტების გამოსახვით. წმინდა გიორგის კულტის კავშირი რაინდულ კულტურასთან, მისი მძლავრი გავრცელება XI—XIII საუკუნეების საქართველოში ბევრ მეტად ნიშანდობლივ ასპექტში, გვაფიქრებინებს, რომ წმინდა გიორგის კულტს განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა რაინდულ საზოგადოებაში. ის რაინდული საქმიანობის მფარველად და წამმმართველად

⁶³ გ. ჩუბინაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 369—370.

⁶⁴ იქვე, გვ. 245, 370.

⁶⁵ იქვე.

იყო აღიარებული და მისი სახე ქართულ მწერლობასა და ხელოვნებაში რაინდული მოთხოვნების, იდეალებისა და გემოვნების გამოხატველი იყო.

*

ამრიგად, როგორც სრული უეჭველობით ირკვევა, ქართული ისტორიული წყაროების მიხედვით, IX—XII საუკუნეები რაინდული კულტურის აყვავების ეპოქაა საქართველოში. ეს კულტურა თავის მხრივ ქართული ფეოდალური სახელმწიფოებრივი აღმავლობისა და საზოგადოებრივი ცნობრების განვითარების უშუალო შედეგი და გამოხატველია.

РЫЦАРСТВО В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ГРУЗИИ

Резюме

К IX веку в Грузии, вместе с победой феодальных отношений, складывается и в X—XII веках достигает своего полного развития рыцарское войско, основанное на сюзеренно-вассальных отношениях и создает свою собственную высоко развитую культуру.

В вступлении и первой главе монографии, посвященной истории грузинского рыцарства, мы рассматриваем социально-экономические условия и предпосылки создания рыцарского войска, рассмотрены общие и отличительные черты грузинского и европейского рыцарства.

В связи с установлением развитых феодальных отношений и победой сениоральной системы к X веку в Грузии создается сильное рыцарское войско, которое на протяжении X—XII вв. активно способствует усилению грузинского государства и успешному отражению натиска внешних врагов. X—XII века являются эпохой расцвета грузинского рыцарства. Мероприятия, проведенные царем Давидом Стронтелем в области военной подготовки и повышения дисциплины в рыцарском войске, усиливают его боевую мощь и способствуют завершению борьбы за объединение грузинского государства и защиты ее границ от набегов иноземных захватчиков.

Специальная глава посвящена вопросам воспитания будущего рыцаря. С малолетнего возраста будущий рыцарь поступал на воспитание к опытному рыцарю, который готовил его к будущей боевой жизни, обучая всем тайнам военного искусства, плавание, владению различными видами боевого оружия. Наилучшей школой постижения военного искусства было участие в охотах, устраиваемых как при дворе царя, так и в усадьбах отдельных феодалов. Кроме военного искусства, будущих рыцарей обучали отдельным наукам, а также канонам куртуазии — правилам галантного поведения, прививались рыцарские идеалы.

Излюбленным видом препровождения времени грузинского феодального общества являлись рыцарские турниры, спортивные соревнования, немало способствующие военной и физической подготовке молодых рыцарей.

15

Сравнительное изучение грузинского и европейского рыцарства дает возможность установить между множеством общих черт, возникших вследствие сходных социально-экономических условий возникновения и развития феодальных отношений. Однако, вместе с тем имеются и некоторые малосущественные различия. Так например, в Европе с определенного времени возникают некоторые ограничения, а также рыцарские ордена, преследующие цель строго корпоративного обособления феодального рыцарского общества и направлены против проникновения в эту замкнутую корпорацию представителей «третьего сословия». Надобности в столь строгих мерах в Грузии X—XII вв. не имелось; слабее было в Грузии влияние церкви в вопросах организации и деятельности рыцарского общества и т.д.

Рыцарство Грузии X—XII вв. создает свою богатую духовную культуру. Литература этой эпохи отмечена такими замечательными произведениями, какими являются рыцарский приключенческий роман «Амиран-Дареджаниани», особенно же вершина поэтического наследия Грузии той эпохи, бессмертная поэма Руставели «Витязь в тигровой шкуре», в которой с большой поэтической силой отображены высокие рыцарские идеалы феодального общества Грузии той поры.

Идеалы духовной культуры рыцарской эпохи находим и в изобразительном искусстве того времени. На многочисленных иконах, крестах, настенных росписях храмов данного периода фигурирует тип рыцаря, представленный в виде святых воинов. Среди них особенно выделяются своей многочисленностью изображения св. Георгия, являющегося в Грузии покровителем рыцарей-воинов. Изображается он обычно в полном рыцарском вооружении в большей частью всадником, восседающим на белом коне и попирающим дракона, в лице которого подразумеваются внешние враги грузинского государства.

Произведения литературы, живописи, архитектуры того времени ясно свидетельствуют о широком развитии рыцарской культуры, являющейся следствием государственного подъема феодальной Грузии IX—XII веков.